

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

УДК 340:316.72

<https://doi.org/10.31548/law2019.02.001>

ДО ПИТАННЯ ПРО СТРУКТУРУ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ

В. О. КАЧУР, кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та історії держави і права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: kachur_v@nubip.edu.ua

Анотація. У статті окреслено роль правової культури у побудові правової держави, формуванні громадянського суспільства, в історії людства та у житті окремої людини. Зосереджено увагу на необхідності виокремити головні частини структури правової культури через структуру культури як системного явища за допомогою принципу ізоморфізму. Пропонована структура дозволить розширити простір для подальших досліджень структури правової культури та дасть поштовх до загальнотеоретичного аналізу її окремих структурних частин, що сприятиме здійсненню політики національної безпеки в соціально-економічній, політичній та регіональній сферах суспільного життя, збереженні історичного надбання та національної ідентичності України, подоланні внутрішніх і зовнішніх загроз її сталому державно-правовому розвитку.

За результатами дослідження встановлено, що єдина теорія розуміння та аналізу структури правової культури у вітчизняному правознавстві наразі відсутня. При характеристиці структури правової культури її краще показувати через структуру родового поняття. Здійснено аналіз структури культури як системного явища з об'єктивної, суб'єктивної та нормативної сторони. Використовуючи принцип ізоморфізму, у структурі правової культури виокремлено три частини – об'єктивну (правова діяльність), суб'єктивну (правова позиція) та нормативну (правові регулятори).

Ключові слова: культура, структура культури, структура правової культури, життєдіяльність, свідомість, життя, діяльність, діяльнісні процеси, позиція, життєва позиція

Актуальність.

Відсутність цілісної концепції правової культури спричинює нара-

зі відсутність єдиної загальної культурно-правової політики держави. Розробка стратегії розвитку правової культури стає першочерговим завдан-

ням, оскільки дозволить сформувати функції правової культури у здійсненні політики національної безпеки в соціально-економічній, політичній та регіональній сферах суспільного життя, збереженні історичного надбання та національної ідентичності України, подоланні як внутрішніх (безробіття, трудова міграція, знецінення праці, слабкий соціальний діалог та соціальна згуртованість), так і зовнішніх (анексія територій, військові конфлікти) загроз її сталому державно-правовому розвитку. Тому активізація науково-правових досліджень у цьому напрямі є вкрай актуальною.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Культура є складним феноменом і виступає об'єктом дослідження різних наук про людину та суспільство. Представники правничої наукової спільноти також не залишаються осторонь та продовжують робити вагомий внесок у доктринальне дослідження проблем правової культури (В. Бачинін, Т. Бачинський, О. Данильян, О. Єгоров, О. Костенко, О. Лукашева, С. Максимов, Л. Макаренко, О. Макєєва, О. Молчанов, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, Г. Осипова, О. Проць, П. Рабінювич, Ю.Шемшученко та ін.).

Метою статті є виокремити головні частини структури правової культури.

Результати.

Сьогодні у правничій літературі, яка багата науковими розвідками у напрямі дослідження правової культури загалом, натомість бракує досліджень, що стосуються єдиної теорії розуміння та аналізу структури правової культури.

Заслужують на увагу наукові розвідки О. М. Макєєвої та В. Т. Журавльової [5, с. 8–9] та М.Ф. Целуйка [12] в частині узагальнення усталених в юридичній науці підходів щодо складових елементів її структури. Власне бачення структурних складових правової культури М. Ф. Целуйко вибудовує через компоненти правової культури загалом (правова свідомість; правові відносини; законність і правопорядок; правомірність діяльності суб'єктів; право; державно-правові інститути; юридична техніка; юридичний акт) [12, с. 6], а також залежно від носія правової культури він пропонує розрізняти структурні складові правової культури суспільства (рівень розвитку правової свідомості та правової активності суспільства, рівень розвитку правової діяльності та рівень розвитку всієї системи юридичних норм (рівень розвитку права, культури юридичних текстів і т. д.) [12, с. 6–7] та, виходячи зі змісту правової культури особистості, виокремлює три групи елементів: а) ідейно-теоретичні правові уявлення; б) позитивні правові почуття; в) творча діяльність індивіда у правовій сфері [12, с. 8, 11, с. 7]. Схожої позиції щодо розмежування елементів структури правової культури залежно від її носія (суспільства чи особистості) дотримується й І. Ю. Хомишин [9]. Однак, такий підхід викликає певні зауваження: по-перше, ми спостерігаємо суттєві розбіжності серед елементів, які складають структуру правової культури загалом та її різновидів за носіями; по-друге, викликає застереження виокремлення у структурі правової культури суспільства елементів залежно від носія культури. Говорячи про правову культуру суспільства, професійної групи чи особистості, ми ведемо мову швидше про її рівень у значенні «ступінь чистіс ... культури»[7].

Оскільки правова культура є різновидом культури, тому її структуру краще показати через структуру родового поняття.

Культуру ми визначаємо як специфічний спосіб організації та розвитку людської життєдіяльності в конкретних історичних умовах, що визначає соціальну орієнтацію та життєву позицію учасників суспільного життя і проявляється у цінностях [4, с. 16]. Тому культура покликана організовувати передусім життєдіяльність людини, а організація будь-яких процесів базується як на засадах тектології – всезагальної організаційної науки, розробленої у першій чверті ХХ ст. О. О. Богдановим [3], так і на загальній теорії систем [1]. Крім того, в основу нового уявлення про систему закладено також і певний процес (процес функціонування, процес розвитку або єдність цих процесів), який також задає цілісність розглядуваного об'єкта [6, с. 60]. Оскільки життєдіяльність можна визначити як діяльнісні процеси, через які відбувається тотальне переживання людиною свого буття, тому культура характеризується усіма властивостями, що притаманні їй як системі. Однак, ми не будемо зупинятися на аналізі культури як системи, а спробуємо лише виокремити головні частини її структури.

Зазначимо, що І. В. Блауберг відносить структуру до групи системних понять, що описують внутрішню будову системних об'єктів [2, с. 249]. Під структурою розуміють сукупність зв'язків, за якими забезпечується енерго-, масо- та інформаційний обмін між елементами системи, що визначає функціонування системи в цілому та способи її взаємодії із зовнішнім середовищем [10, с. 23]. Таким чином, структура найповніше характеризує систему, оскільки

відіграє системоутворюючу роль та поєднує між собою системні поняття «елемент», «цілісність» та «зв'язок», «методологічна вага» яких, на думку І. В. Блауберга, є значною в системних дослідженнях [2, с. 250].

Культура – це суспільно-історичне явище, у формах та категоріях якого відображається навколишній світ людини та її життєдіяльність. Культура як явище може існувати винятково у людському середовищі. Тому її центральним елементом буде людина. Щодо людської життєдіяльності, то вона проявляється комплексно з таких сторін – об'єктивної, суб'єктивної та нормативної.

Взаємодія людини із навколишнім світом найповніше проявляється у процесі людської діяльності. Вона не лише забезпечує пристосування людини до умов життя, а й активізує її відповідно до своїх потреб. Діяльність – це обумовлена потребами та здійснювана за допомогою певних засобів сукупність свідомих та вольових дій суб'єкта, спрямована на явища об'єктивного світу з метою їх зміни та перетворення. Головними діяльнісними процесами, які становлять основу людського способу життя, Ю. Швалб називає життєзабезпечення (накопичення ресурсів), життєустрій (забезпечення комфорту та благополуччя) та життєреалізація (рух до великої мрії) [13, с. 199–200].

Діяльність є об'єктивною стороною життєдіяльності, обумовлюється і на пряму залежить від свідомості, яка є з'єднувальною ланкою між людиною та навколишнім світом. Будучи цілісним, внутрішньо диференційованим і структурно оформленим психологічним процесом пізнання та відображення людиною навколишнього світу та самої себе, свідомість

визначає життєву позицію суб'єкта, яка має неабияке значення для розуміння феномену культури і виступає її суб'єктивною стороною.

Категорія «життєва позиція» отримала свій філософський статус у другій половині XX ст., а до цього вона розглядалася як складова таких понять, як «самовизначення», «соціальна орієнтація», «соціальна роль», «спосіб життя» та ін. Для повного з'ясування сутності поняття «життєва позиція» спробуємо дати означення двох слів, з яких вона складається – «життєва» та «позиція».

Слово «життєва» є похідним від терміну «життя», під яким розуміють тотальне переживання людиною свого буття. Щоб повністю зрозуміти життя сучасної людини, необхідно враховувати такі його характеристики, як стиль життя, спосіб життя, зміст життя, життєві цілі, життєві завдання, життєва перспектива, життєві стратегії, життєві ролі, життєвий сценарій, план життя, життєвий вибір.

Щодо слова «позиція», то вона є системою ціннісних орієнтацій та установок людини, які відображають її ставлення до когось або чогось. Позиція людини включає в себе такі компоненти: 1) інтелектуальний – знання про об'єкт такого ставлення; 2) емоційний – психологічні переживання суб'єкта щодо об'єкта ставлення; 3) поведінковий – реалізує спосіб активності до об'єкта ставлення.

Усі ці компоненти закріплюються під час здійснення суспільної практики і відображаються у таких рисах характеру людини: 1) комунікативні – ставлення людини до іншої людини, когось; 2) суб'єктно-діяльнісні – ставлення до предметного світу, чогось; рефлексивні – ставлення людини до самої себе, «Я» [8].

Прояв життєвої позиції визначають світогляд та досвід людини. Таким чином, життєва позиція є стійкою, внутрішньо усвідомленою готовністю людини до певних дій, що ґрунтується на її світогляді і життєвому досвіді та відображає її ставлення до інших людей, їх утворень та суспільства загалом.

Серед системних понять П. М. Хом'яков виділяє функціональне середовище системи – характерну для системи сукупність законів, алгоритмів та параметрів, за якими здійснюється взаємодія (обмін) між елементами системи і функціонування (розвиток) системи загалом, і розкриває його на прикладі живого організму, де «ці закони обмежують можливу динаміку взаємозв'язків між елементами організму деякими правилами, що не дозволяють цим елементам розвиватися на шкоду цілому організму» [10, с. 23]. Оскільки культуру ми розглядаємо як соціальний об'єкт, тому її функціональне середовище, а відповідно і нормативну сторону, становитимуть соціальні регулятори, які утворюють основу соціального порядку, що пов'язує членів суспільства, регулює їх взаємодію і визначає способи ставлення до об'єктів та поведіння з ними.

Кожна із цих сторін – об'єктивна (діяльність), суб'єктивна (життєва позиція) та нормативна (соціальні регулятори), утворюють окремі частини культури як системного явища. У свою чергу, кожна із них є складним об'єктом, що включає низку компонентів, внутрішньо організованих та структурованих.

Правова культура, будучи різновидом культури, має з нею спільну природу, а тому її також можна розглядати як системне явище. Це доз-

воляє використовувати принцип ізоморфізму, що передбачає можливість використовувати одну систему для моделювання іншої системи.

Таким чином, структура правової культури як способу організації та розвитку правової життєдіяльності учасників суспільного життя включає три частини – об'єктивну (правова діяльність), суб'єктивну (правова позиція) та нормативну (правові регулятори).

Висновки і перспективи.

У теорії держави і права, не зважаючи на значну увагу до дослідження феномену правової культури, бракує наукових розвідок щодо єдиної теорії розуміння та аналізу структури правової культури.

Оскільки правова культура є різновидом культури, тому її структуру краще показувати через структуру родового поняття. Культура як суспільно-історичне явище у своїх формах та категоріях відображає життєдіяльність людини, яка проявляється комплексно з об'єктивної, суб'єктивної та нормативної сторін. Кожна із них – об'єктивна (діяльність), суб'єктивна (життєва позиція) та нормативна (соціальні регулятори), утворюють окремі частини культури як системного явища.

Використовуючи принцип ізоморфізму, у структурі правової культури як способу організації та розвитку правової життєдіяльності учасників суспільного життя можна виокремити три частини – об'єктивну (правова діяльність), суб'єктивну (правова позиція) та нормативну (правові регулятори).

Пропонована структура дозволить розширити простір для подальших досліджень структури правової куль-

тури та дасть поштовх до загальнотеоретичного аналізу її окремих структурних частин.

Список використаних джерел

1. Bertalanffy, Ludwig von. General System Theory: Foundations, Development, Applications. George Braziller Inc., 1968. 289 p.
2. Блауберг И. В. Проблема целостности и системный подход. Москва: Эдиториал УРСС, 1997. 448 с.
3. Богданов, А. А. Тектология (всеобщая организационная наука). В 2 кн. Москва: «Экономика», 1989. Кн. 1. 304 с.; Кн. 2. 351 с.
4. Качур В. О. До визначення поняття «правова культура» у правознавстві. Право. Людина. Довкілля: науково-практичний журнал. 2018. Vol. 9. № 1. С. 12–20.
5. Макеева О. М., Журавльова В. Т. Структура правової культури у юридичній науці. URL: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/26900>
6. Программа разработки методики проектирования. концепция системного проектирования. Отв. ред. А. А. Пископфель, В.Р. Рокитнянский, Л.П. Щедровицкий. Москва: «Наследие ММК», 2007. 400 с.
7. Словник української мови: в 11 томах. Том 8, 1977. С. 547. URL: <http://sum.in.ua/s/rivenj>
8. Тавровецька, Н.І. Теоретико-методологічний аналіз дефініції життєва позиція особистості. Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. Гол. ред. Н. Є. Завадська. Сєверодонецьк : Східноукраїнський університет ім. В. Даля, 2016. №3(38). С. 392–399. URL: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/1900>
9. Хомишин І. Ю. Роль правової культури у забезпеченні порядку у суспільстві. Вісник Національного університету «Львів-

- ська політехніка». Юридичні науки. 2014. № 810. С. 105–109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulturn_2014_810_19
10. Хомяков П. М. Системный анализ: Экспресс-курс лекций. Москва: Издательство ЛКИ, 2008. 216 с.
11. Целуйко М.В. Компетентна правова культура в механізмі формування та реалізації українського права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 19 с.
12. Целуйко М.В. Структура правової культури у вітчизняній юридичній літературі. Науковий вісник Чернівецького університету: Правознавство. Чернівці. 2010. Вип. 538. С. 5–10.
13. Швалб Ю. М. Просторово-психологічна організація середовища буття і життєдіяльності. Актуальні проблеми психології. 2015. Т. 7. Вип. 40. С. 198–207.
6. Prohramma razrabotky metodyky proektyrovaniya. Kontseptsyia systemnoho proektyrovaniya [The program of development of design methods. the concept of system design] (2007). Otv. red. A. A., Pyskoppel, V. R., Rokytnianskyi, L. P., Shchedrovyskyi. Moskva: «Nasledye MMK», 400.
7. Slovyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] (1977): v 11 tomakh, 8, 547. Available at: <http://sum.in.ua/s/rivenj>.
8. Tavrovetska, N. I. (2016). Teoretyko-metodolohichni analiz definitsii zhyttieva pozytsiia osobystosti [Theoretical and methodological analysis of the definition of the life position of the person]. Teoretychni i prykladni problemy psykholohii. Sievierodonetsk: Skhidnoukrainskyi univversytet im. V. Dalia, 3(38), 392–399. Available at: <http://eKhSUIR.kspu.edu/handle/123456789/1900>
9. Khomyshyn, I. Yu. (2014). Rol pravovoi kultury u zabezpechenni poriadku u suspilstvi [The role of legal culture in ensuring order in society]. Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politehnika». Yurydychni nauky, 810, 105–109. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulturn_2014_810_19.

References

1. Bertalanffy, Ludwig von. (1968). General System Theory: Foundations, Development, Applications. George Braziller Inc., 289.
2. Blauberh, Y. V. (1997). Problema tselostnosti y systemnyi podkhod [Problem of integrity and systematic approach]. Moskva: Edytoryal URSS, 448.
3. Bohdanov, A. A. (1989). Tektolohyia (vseobshchaia orhanyzatsyonnaia nauka) [Tectology (General organizational science)]. V 2 kn. Moskva: «Ekonomyka», 1989. Kn. 1, 304; Kn. 2, 351.
4. Kachur, V. O. (2018). Do vyznachennia poniatia «pravova kultura» u pravoznavstvi [To the definition of «legal culture» in law]. Law. Human. Environment, 9 (1), 12–20.
5. Makieieva, O. M., Zhuravlova, V. T. Struktura pravovoi kultury u yurydychnii nautsi [Structure of legal culture in legal science]. Available at: <http://er.nau.edu.ua:8080/handle/NAU/26900>
10. Khomiakov, P. M. (2008). Systemnyi analiz: Ekspres-kurs lektsyi [System analysis: a rapid course of lectures]. Moskva: Yzdatelstvo LKY, 216.
11. Tseluiko, M. V. (2012). Kompetentna pravova kultura v mekhanizmi formuvannia ta realizatsii ukrainskoho prava [Competent legal culture in the mechanism of formation and implementation of Ukrainian law]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Natsionalnyi universytet «Odeska yurydychna akademiiia». Odessa, 19.
12. Tseluiko, M. V. (2010). Struktura pravovoi kultury u vitchyzniani yurydychnii literaturi [The structure of legal culture in the domestic legal literature]. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu : Pravoznavstvo. Chernivtsi, 538, 5–10.

13. Shvalb, Yu. M. (2015). Prostorovo-psykholohichna orhanizatsiia seredovyshcha buttia i zhyttiediialnosti [Space-psychological organization of the environment of being and of the life activity]. Aktualni problemy psykholohii, 40, 198–207.

V. O. Kachur (2019). To the question about the structure of legal culture. Law. Human. Environment, 10(2): 6–11, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.001>.

Summary. The article describes the role of legal culture in the construction of the rule of law, the formation of civil society, in the history of mankind and in the life of an individual. Attention is focused on the need to identify the main parts of the structure of legal culture through the structure of culture as a systemic phenomenon using the principle of isomorphism. The proposed structure will allow to expand the space for further studies of the structure of legal culture and will give impetus to the General theoretical analysis of its individual structural parts, which will contribute to the implementation of national security policy in the socio-economic, political and regional spheres of public life, preservation of historical heritage and national identity of Ukraine, overcoming internal and external threats to its sustainable state and legal development.

According to the results of the study, there is no unified theory of understanding and analysis of the structure of legal culture in the domestic legal science. When describing the structure of legal culture, it is better to show it through the structure of the generic concept. The analysis of the structure of culture as a systemic phenomenon from the objective, subjective and normative side is carried out. Using the principle of isomorphism, the structure of legal culture is divided into three parts – objective (legal activity), subjective (legal position) and normative (legal regulators).

Keywords: culture, structure of culture, structure of legal culture, life activity, consciousness, life, activity, activity processes, position, life position

ВЛАСНІСТЬ ЯК МІЖДИСЦИПЛІНАРНА КАТЕГОРІЯ

Я. С. ГРОМОВИЙ, аспірант

кафедри теорії та історії держави і права

(науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент В.О. Качур)

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: yarko.gromovij@gmail.com

Анотація. Актуальність статті зумовлюється тим, що ставлення до власності не є статичним, людина, спираючись на послідовність еволюційних процесів, намагається по-новому аналізувати таку категорію, як «власність». Саме тому розгляд категорії «власність» у всьому її різноманітті є на сьогодні актуальним. При цьому продуктивним буде розгляд власності не тільки як юридичної категорії з використанням історичного підходу, а і її дослідження з інших ракурсів, адже саме власність, у першу чергу, досліджувалася філософами та економістами.

У результаті дослідження отримані наступні висновки: по-перше, загальний розвиток нашого суспільства (в загальнолюдському масштабі) пов'язаний із власністю, всі зміни в соціально-економічному житті людини та суспільства безпосередньо залежать від змін у власності. Сучасний етап розвитку суспільства, заснований на капіталістичній системі, лише підтверджує дану тезу, оскільки його фундаментом є «три кити», одним із яких є приватна власність; по-друге, власність є єдністю філософських, правових та економічних аспектів. Будь-яке дослідження категорії «власність», в межах якої дисципліни воно б не здійснювалася, має враховувати даний факт, і лише в цьому випадку дослідження буде повним і науково обґрунтованим; по-третє, з філософської точки зору власність, як ознака, оголошується природженою, даною від природи, притаманною будь-якій людині. Власність формулюється як приналежність відповідного об'єкта тій чи іншій особі; по-четверте, з юридичної точки зору власність як категорія виражає права кого-небудь на будь-які майнові відносини, виражені тріадою правомочностей: володіння, користування і розпорядження; по-п'яте, з економічної точки зору власність як категорія виражає відношення різних власників між собою, а також власників та безпосередніх виробників благ; по-шосте, із соціальної точки зору власність як категорія виражає зв'язок особистості та суспільства, формує у людини почуття власності відносно об'єктів матеріального світу, незалежно від їх суб'єктної приналежності.

Ключові слова: власність, відносини власності, філософська категорія власності, юридична категорія власності, економічна категорія власності, соціальна категорія власності

Актуальність.

Власність є однією з найважливіших міждисциплінарних категорій, оскільки володіє, по суті, набором унікальних і багатопланових характеристик. Займаючи центральне становище у відносинах між людьми, будучи сполучною ланкою економічних, політичних і правових відносин, власність завжди привертала увагу представників різних наукових течій. З плином часу інтерес до власності не згасає, а навпаки, лише посилюється, на що виразно вказує величезна кількість дисертацій, монографій, наукових статей, які щороку з'являються в «науковому полі».

Сучасне суспільство, з його радикальними змінами структури суспільного виробництва, ознаменувалося змінами у відносинах власності. Ставлення до власності не є статичним, людина, спираючись на послідовність еволюційних процесів, намагається по-новому аналізувати таку категорію, як «власність». Саме тому розгляд категорії «власність» у всьому її різноманітті є на сьогодні актуальним. При цьому продуктивним, на наш погляд, буде розгляд власності не тільки як юридичної категорії з використанням історичного підходу, а і її дослідження з інших ракурсів, адже саме власність, у першу чергу, досліджувалася філософами та економістами.

Мета дослідження полягає у підтвердженні «статусу» власності як міждисциплінарної категорії завдяки розширенню поля дослідження.

Результати.

Починаючи наше дослідження, у першу чергу, слід підкреслити, що «власність»¹, як об'єкт дослідження почали розглядати філософи античної Греції. Осмислення феномена «власність» в античній філософії здійснювалося в контексті міфологеми про золотий вік, найбільш ранній опис якого зустрічається в поемі «Роботи і дні» Гесіода. Подальшу теоретичну розробку ідея власності отримала у вченні Платона, де її висвітлення здійснювалося під кутом платонівських поглядів на політико-правову організацію суспільства. Уявлення мислителя про ідеальний державний устрій зумовили і його ставлення до феномену «власність». Ранньоантичні філософи, в цілому, негативно ставилися до феномену власності, звинувачуючи її в тому, що зосередження і бажання накопичити багатства людьми руйнують суспільство з середини. Наприклад, Платон надихався у своїх наукових дослідженнях досвідом Спарти, яка не допускала у себе зосередження багатств в руках верхівки обраних. Він же і був першим, хто описав саму ідею соціалізму, яка згодом дуже вплинула на розвиток людства.

Платонівське бачення ідеального суспільства оскаржив Арістотель, учень Платона. Він поділяв думку свого вчителя, що крайня нерівність у розподілі багатства веде до суспільних чвар. Але інститут власності він вважав незламним, таким, який має позитивну силу. Арістотель зазначив, що держава повинна мати власність, але

¹ У доіндустріальному суспільстві категорія «власність» як така взагалі не згадувалася, зазвичай використовувалися інші значення. Так, наприклад, Арістотель говорить про майно і про володіння їм описуючи сутність власності [1, с. 171]

сама власність зовсім не становить частини держави [2, с. 603]. Допускаючи існування в державі приватної власності, він наголосив на тому, що власність повинна бути загальною лише у відносному сенсі, в абсолютному ж сенсі вона повинна бути приватною. Арістотель у своєму аналізі за допомогою власності повертається до суті речі, її використання за призначенням. Він підкреслює важливість користування. Власність сприймається Арістотелем як продовження людини.

Різні точки зору афінських філософів стосовно власності викликали на наступні 2500 років безперервні суперечки між етичним ідеалізмом та утилітаристським реалізмом. Протягом усієї історії західної думки автори, які описували власність, загалом приєднувалися або до Платона, або до Арістотеля, підкреслюючи або потенційні блага скасування приватної власності, або відчутні вигоди від її визнання [12, с. 58].

Відзначимо, що суто «в руслі» філософії дослідження власності перебували до тих пір, поки греки, а після них – римляни, не почали розширювати свої території, утворюючи перші в світі Імперії. Римські юристи змушені були шукати філософські обґрунтування законів, оскільки (як і у випадку з македонцями, чиї володіння вийшли за межі міста-держави і стали спочатку національною державою, а потім імперією) римляни зіткнулися з величезним різноманіттям правових норм та процедур, які відрізнялися як від римських, так і одна від одної. І якщо греки на захоплених територіях поширювали своє розуміння законів, то римляни намагалися знайти точки «стикання» з підкореними народами, створюючи нові відносини або змінюючи підхід до старих. Римляни прийшли до виснов-

ку, що суттєвою складовою природного права є рівність людей, особливо рівність перед законом, і принцип прав людини, включаючи права власності, що виникли раніше держави і, отже, є незалежними від неї. Півтори тисячі років потому даним уявленням судилося утворити філософську основу західної демократії.

Значний внесок у розробку проблеми сутності власності внесений філософами XVII і XVIII століття. Була розвинена нова форма нормативної свідомості – обґрунтування поняття приватної власності як необхідної передумови розподільчої справедливості, звідки виникає концепція природного права: три основних природжених права особистості, які індивіди визнають одне за одним у «природному стані», і які гарантуються самою державою: це право на життя, свободу і власність. Наприклад, Т. Гоббс стверджував, що суспільство і держава визнають особистість в останніх витоках її свободи і незалежності через власність. Це одна з основних максим нової ранньобуржуазної правосвідомості: держава або верховний правитель охороняє приватну власність людини, не маючи на цю власність ніякого права [8, с. 260]. Власність для Т. Гоббса є первинною, її ж носій людина – вторинна.

За І. Кантом, якщо існує щось, чим людина фізично може користуватися – це предмет її волевиявлення. При цьому ступінь узгодження особистого волевиявлення однієї людини зі свободою іншої особи є центральним питанням форми правових відносин власності. І. Кант за основу свавілля узяв формальні закони користування, згідно з якими не може існувати ніякої заборони користуватися цим предметом, інакше це було б порушенням зов-

нішньої свободи. З точки зору І. Канта, сам факт володіння ще не є достатнім для визнання права на таке володіння, оскільки правову підставу людина може отримати лише за допомогою колективної волі всіх людей [11]. Обґрунтування володіння з фізичної та правової сторін є досягненням філософа у сфері філософії права. Таким чином, зміст власності, згідно з поглядами І. Канта, полягає у наявності прав та можливості розпорядження.

І.Г. Фіхте, аналізуючи трактування І. Кантом свавілля, визначав його як межі поширення свободи людини, від яких залежать права власності людини на будь-яку річ. Виходячи з даних висловлювань, можна прийти до виявлення сутності власності, що виражається у свободі людини, де свобода є наслідком володіння річчю. Завдяки власності людина більш незалежна матеріально, вільна від будь-яких проблем, пов'язаних з відсутністю власності.

Таким чином, власність як філософська категорія є квінтесенцією ідеї «природного права». Згідно даної теорії, реалізованої на практиці римлянами та висунутої у якості теорії філософами XVII–XVIII ст., власність, як ознака, оголошується природженою, даною від природи, притаманною будь-якій людині. Власність формулювалася як приналежність відповідного об'єкта тій чи іншій особі.

Досліджуючи власність як філософську категорію, не можна не згадати ставлення до неї Гегеля. Філософ розглядав людину як особистість лише в нерозривному зв'язку з належною їй власністю. Власність кожної людини – це передумова її волі, правоздатності, які формують феномен особистості. Лише у власності особа виступає як розум [7, с. 100]. Слід за-

значити, що в подальшому, особливо за часів існування СРСР, вчення Гегеля про власність визнавалося «небажаним», оскільки в ньому виразно проступає матеріалізм, у розумінні права власності, наповнений моральними засадами. Саме права, що закріплюють свободу людини на базі власності, Гегель називав свяциною на землі, яка повинна бути непорушною.

У XIX–XX ст. філософи з «подвійною енергією» взялися за вивчення власності. Багато вчених просто пов'язували власність із моральним ставленням до дійсності. Наприклад, В.С. Соловйов зазначав, що основи власності базуються в сутності людської особистості: вже у змісті внутрішнього, психічного досвіду ми розрізняємо себе від свого – усі наші думки, почуття і бажання ми відокремлюємо як свої від того, кому вони належать, тобто від себе, як мислячої особистості, яка може відчувати, бажати [21, с. 313]. В.С. Соловйов вважав, що підстави власності потрібно шукати в світі ідеальному, в сфері моральності: власність виявляє моральний зв'язок поколінь.

М.О. Бердяєв розглядав власність у духовному плані. Для нього власність є началом духовним, а не матеріальним, у ній міститься певний моральний сенс, що розкривається у взаєминах із навколишнім світом. Людина, заповідаючи свою власність близьким людям, тим самим висловлює своє духовне ставлення до них і долає емпіричні перепони свого життя. Однак відносини власності мають суперечливу природу, і в разі зловживання власністю роблять людину рабом примарних благ [6, с. 246]. У С.Л. Франка, який розкриває проблему власності в аспекті єдності людини і навколишнього світу, приватна

власність є продовженням зовнішньої тілесності тіла людини, оскільки остання реалізує себе і через навколишній предметний світ. Філософ, розкриваючи взаємини якісної та кількісної сторін власності, приділяє увагу її державно-правовому аспекту. Так, будучи необмеженою за своїм якісним змістом, тобто можливістю повного і вільного володіння, приватна власність не є безмежною в кількісному відношенні. Останнє обмежено інтересами соціального цілого, завданнями найбільш плідної співпраці; держава має право і обов'язок його регулювати, об'єктивне право нормує його і може певним чином обмежувати його та накладати на власника певні обов'язки [24, с. 143]. Таким чином, починає домінувати розуміння того, що виникнення власності (як відносин та інституту) багато в чому обумовлено не лише об'єктивним розвитком матеріального виробництва, але й суб'єктивними, особистісними чинниками.

Відзначимо, що починаючи з моменту зародження Римської республіки власність стає об'єктом дослідження юриспруденції, у першу чергу, права міжнародного. Згодом відбулося злиття розуміння власності як категорії міжнародного та природного права.

Власність як юридична категорія, перш за все, проявляється у правовій категорії «право власності». Будучи за своїм змістом міжгалузевим юридичним феноменом, право власності, проте, найбільш активно функціонує в цивільно-правових відносинах, і, відповідно, найбільш повно вивчено в науці цивільного права [22]. Ю.К. Толстой дає наступне визначення: власність – це відношення особи до належної їй речі як до своєї, яке ви-

ражається у володінні, користуванні та розпорядженні нею, а також в усуненні втручання всіх третіх осіб у ту сферу господарського панування, на яку поширюється влада власника [9, с. 405]. Дане визначення відображає традиційне трактування, в рамках якого право власності слід розглядати як суму юридичних повноважень щодо володіння, користування та розпорядження майном. До такого юридичного розуміння власності дійшли ще римські юристи, які під власністю розуміли можливість користуватися, розпоряджатися і володіти речами на свій розсуд.

З точки зору юриспруденції, поняття «власність» завжди мало на увазі права будь-кого на будь-які майнові відносини, виражені тріадою правомочностей: «володіння, користування і розпорядження». Дані правомочності знайшли своє відображення в історії юриспруденції (законодавства різних історичних епох) й існують нині у законодавчих актах «континентального права»: володіння; безпосереднє використання; управління; отримання доходу; право на капітальну вартість об'єкта; право на захист власності; безстроковість; право передачі у спадок; відшкодування збитку; використання зі збитком для інших суб'єктів права; «залишкові права» [29, с. 31–32]. Аналізуючи позицію юристів стосовно даної проблеми, О.А. Сергєєв зазначає, що поділ права власності на окремі правомочності дозволяє комбінувати їх будь-яким чином (свідченням чого є значна кількість варіантів). Але за кількісним набором правомочностей не простежуються якісних параметрів власності, які характеризують економічну владу одних та економічну залежність інших суб'єктів відносин власності. У

праві власності лише відображені й закріплені вже сформовані економічні відносини між людьми з приводу привласнення умов виробництва, самого процесу праці та його результатів [17, с. 14]. З цим висновком важко не погодитися.

Аналізуючи сутність власності з юридичної точки зору, слід зазначити той факт, що сам термін «право» має два змістовних навантаження – об’єктивне (як система норм) та суб’єктивне (як можливість певної поведінки суб’єкта). Дана подвійність права дозволяє представникам юридичної науки вивчати власність в об’єктивному та суб’єктивному сенсі.

Власність в об’єктивному сенсі є системою закріплених у законодавстві правових норм, що регулюють наявні відносини, які виникають у процесі привласнення матеріальних і нематеріальних благ. Відзначимо, що фундаментальною складовою власності в об’єктивному сенсі є не її незалежність від волі окремого суб’єкта, який реалізує право власності, а підпорядкування волі всіх суб’єктів державно-правовому життю, вираженому в чинному законодавстві.

Зміст власності в суб’єктивному сенсі набагато складніший, оскільки він як право виникає у конкретної особи в результаті її особистих дій з присвоєння індивідуально-визначених цінностей навколишнього світу, а, отже, носить більш персоніфікований характер і залежить, у першу чергу, від інтересів і характеристик кожного суб’єкта права власності. Отже, сутність даного поняття може бути розкрита за допомогою вивчення властивостей його змісту та якостей конкретного суб’єкта права власності. Отримані ж у результаті такого «моніторингу» відомості –

характеристики суб’єктивного права власності кожної особистості – повинні бути узагальнені і покладені в основу встановленого державою позитивного права [5, с. 31–32].

Виходячи з усього вищезазначеного ми вважаємо, що основною метою юридичної науки (в аспекті вивчення власності) повинна бути розробка теорій та їх методологічне наповнення щодо специфіки впливу права власності в об’єктивному сенсі на право власності в суб’єктивному сенсі, і навпаки – вплив суб’єктивного права власності на право власності в об’єктивному сенсі.

У цілому, аналіз історичних тенденцій свідчить про те, що власність – це основа всієї системи соціально-економічних та суспільних відносин. Зміни в економічних відносинах знаходять собі відповідну правову форму. Генеза відносин власності на засоби виробництва неминуче позначається на всій сукупності соціально-економічних відносин. Сутнісний рівень відносин власності далекий від прямого сприйняття власності, охоплює складну сукупність суспільних відносин [25, с. 98]. Навіть філософи античності, аналізуючи феномен власності, виходили з оточуючого їх світу та суспільних відносин, які сформувалися в середовищі їх існування. Не дивно, що Платон, спостерігаючи за руйнуванням державності Афін – його рідного міста – через жадібність аристократії, звеличував Спарту з її ставленням до власності. Власність є основою існування економічної системи, тому вона була і залишається об’єктом пильної уваги економістів.

Власність як економічна категорія пов’язана з конкретними об’єктами навколишньої дійсності – речами, грошима, результатами інтелектуаль-

ної діяльності тощо, і з фактичним відношенням людей до цих об'єктів. Власність як форма економічних відносин, виходячи з марксистських позицій – відносин «базисного» характеру – породжує відповідні юридичні норми та правові відносини, суть явища «надбудовного», вторинного характеру [23, с. 60–61]. Тому, будь-яка наукова робота юридичного напрямку, яка ставить перед собою мету дослідження категорії «власність» у будь-якому її прояві, тією чи іншою мірою стосуватиметься її економічної сторони і характеристик.

З точки зору сучасної економічної теорії, власність – це сукупність виробничих відносин, які обумовлені ставленням людей до засобів виробництва та виробленого продукту. Власник засобів виробництва суверенно розпоряджається ними, використовує їх для організації виробництва й отримання прибутку [27, с. 24]. Власність є ключовою категорією політичної економії, тому відносини власності уважно аналізувалися вченими-економістами. Особливу увагу власності як економічній категорії приділив П.Ж. Прудон, пояснивши її «волею власника» [16, с. 87]. Він уперше розглянув категорію «власність» у світлі необхідності детального її дослідження політекономією. Позиція П.Ж. Прудона зазнала критики з боку інших вчених, які досліджували відносини власності. Але даний науковий спір дозволив уточнити змістовний бік категорії «власність». Особливе місце у розгляді відносин власності займає позиція К. Маркса. Одне з перших визначень власності, запропонованих ним, визначало власність як відношення трудящого суб'єкта до умов свого виробництва або відтворення як до своїх власних. Тому залежно від

умов такого виробництва власність буде набувати різних форм. Метою самого виробництва є відтворення виробника в даних об'єктивних умовах його існування і разом з ними [14, с. 485]. Згодом К. Маркс конкретизував власність як привласнення індивідом предметів природи в рамках певної форми суспільства і за допомогою неї, виходячи з поділу всієї історії життєдіяльності людини на етапи, які характеризувалися певним станом та рівнем продуктивних сил і виробничих відносин. Слід відзначити величезний внесок К. Маркса у розуміння власності як економічної категорії. При цьому слід підкреслити, що і К. Маркс, як свого часу Платон, аналізували дану категорію, виходячи з існуючих суспільних відносин. Тому в трактуванні, запропонованому К. Марксом, відображено розуміння економічної сутності власності як такої, що має безпосереднє відношення до системи індустріального суспільства. Нині відносини з приводу матеріальних продуктів поступаються місцем відносинам з приводу продуктів інтелекту, а це вимагає від економістів нового осмислення категорії «власність».

Розгляду власності як ключової категорії економіки присвячені роботи багатьох економістів. На сьогоднішній день існує багато підходів до трактування категорії «власність», запропонованої економістами. Ось деякі з них:

- власність – окреме, відносно самостійне, особливе виробниче відношення (В.М. Афанасьєв, Ю.М. Осипова, О.Д. Смірнова, Й.Й. Чічінська та ін.);
- власність – уся система виробничих відносин (О.П. Дубнов, С.В. Мокічев, О.В. Пешехонов, М.В. Колганов, М.Д. Єлєцький та ін.);

- власність – відношення людини до речі, відображення реальної взаємодії власника та його майна, розпорядження ним, його користування (К. Менгер, Ф. Візер, Дж.Б. Кларк, К. Еклунд, П. Самуельсон, Й. Шумпетер та ін.).

Слід підкреслити, примат економічної природи власності як відносин між людьми, оскільки всі члени суспільства вступають у відносини з приводу речей. Основу розуміння власності становить положення про те, що вона уособлює історично визначені відносини між людьми з приводу відчуження та привласнення результатів виробництва. Відносини власності є головною сполучною, конструктивною ланкою системи соціально-економічних відносин. Вони виступають засобом вирішення протиріччя суспільного розподілу праці, роботи на себе за допомогою роботи на інших [3]. Власність на засоби виробництва надає якісної визначеності соціально-економічній системі, визначаючи її основні риси, взаємозв'язки та взаємодію елементів [28, с. 570–573]. Відносини власності притаманні людському суспільству від самого початку його існування. Це один із наріжних каменів людського буття. У міру розвитку цивілізації змінювалися способи закріплення даних відносин: від традицій і звичаїв – до норм права, встановлених державою. Власність розвивається як один із найважливіших інструментів виділення економіки із загальної та первісно неподільної за характером виконуваних функцій суспільної системи. Вона відігравала службову роль у становленні самостійної, все більш захищеної від свавілля влади, економіки. Економіка тим самим набувала дедалі більшої автономності,

при цьому відкривався шлях для інтенсифікації розвитку поділу праці, для радикальних удосконалень соціально-економічних відносин [12, с. 10]. Аналізуючи категорію власність з економічної точки зору можна виявити її базову основу: відношення різних власників між собою, а також власників та безпосередніх виробників благ. При відношенні «власник – власник» ми спостерігаємо економічний процес обміну благами. Водночас, відносини «власник – не-власник» носять позаекономічний характер, тому вони не є об'єктом дослідження економістів.

Власність також є категорією соціальною. Як відзначав Г.Г. Сілласте, виділяючи соціальні характеристики власності – вона має для особистості не лише матеріальну, а й соціальну цінність. Дана особливість визначає зв'язок особистості та суспільства. Власність в умовах конкуренції породжує соціальну нерівність людей, є головним елементом виробничих відносин, який обумовлює соціальний статус особистості, її відносини із соціальними групами, організаціями та соціальними інститутами, які беруть участь у процесі виробництва [18, с. 78–79].

Із соціальної точки зору, володіння речами виражає відносини між власником та іншими членами суспільства – невласниками даної конкретної речі, – які мають інституційну природу, засновану на уявленнях про те, що власність є найбільш повним втіленням особистості у речі, у зв'язку з чим винятковість характеризує сам зміст власності [19, с. 152]. Кожна людина як виняткове оригінальне явище – це особистість. І така особистість, зазвичай, виділяється серед інших особистостей не лише своїми особливостями зовнішності

та психічного світу, а й своєю «персональною» власністю. Навряд чи в усьому світі ми знайдемо двох осіб, які абсолютно однаково володіють «вираженою» власністю: речами, предметами, нерухомістю. У цьому сенсі власність індивіда найчастіше так само неповторна і специфічна, як і сама особистість [13, с. 13]. Дана обставина формує уявлення про вольовий зміст власності, оскільки саме воля особистості власника визначає зміст належної йому речі.

К.І. Скловський робить висновок, що соціальна природа власності полягає в поєднанні особистості та суспільства через інституційно закріплені відносини власності [19, с. 47]. Таким чином, власність дозволяє людині поєднати свою особистість із суспільством.

Існує думка, що власність як соціальна категорія характеризується тим, якою мірою працівник – безпосередній агент виробництва – може реалізувати в ньому (виробництві) свій творчий хист, проявити ініціативу. Своєрідним критерієм оцінки соціального є об'єктивна тенденція суспільного розвитку, яка полягає в тому, що зміна громадських форм виробництва сприяла не лише підвищенню рівня продуктивності праці, її результативності, а й свободі працівника, його зацікавленості у праці. Їх зміна означала, з одного боку, примноження національного багатства, а з іншого – перехід від поневолення до кріпосництва, від жорстких до більш м'яких форм особистої залежності та її повної ліквідації. Відповідно, до найбільших соціальних завоювань, які відбувалися у зв'язку зі зміною власності, слід відносити не лише адекватну оплату праці, а й можливість реалізувати та розвину-

ти у праці свої здібності, проявити самостійність [15]. На нашу думку, дана характеристика відноситься до власності як соціально-економічної, а не соціальної (в її класичному розумінні) категорії.

Також ми не згодні з тезою, що відносини власності як соціальні є суб'єктивно-довільними лише щодо економічної діяльності. При цьому суб'єктивно-довільний характер соціальних відносин найбільшою мірою проявляється у сфері розподілу та обміну, оскільки тут не відбувається матеріального процесу створення споживчих вартостей, а відбувається переміщення благ із рук в руки [26, с. 15]. Ми вважаємо вірною позицію І.Г. Афанасьєвої, О.Д. Карнишевої, Т.Д. Бурменко, Є.О. Іванової [4; 13], згідно якої соціальний аспект відносин власності формує в людини почуття власності, «господаря» по відношенню до об'єктів матеріального світу, як до своїх або чужих.

Всі існуючі наукові трактування власності дозволяють прийти до розуміння багатогранності даної категорії, її міждисциплінарності. В ході дослідження О.І. Смирнова зазначає, що зрозуміти, що таке власність, неможливо шляхом простого підсумовування багатовікового знання про неї, накопиченого філософією, соціологією, історією, юриспруденцією, економікою, теологією... необхідне міждисциплінарне дослідження руху знання про неї як перехід з однієї сфери гуманітарної науки – до іншої, знання, яке розвивається в результаті даного руху від простого, абстрактно-загального поняття власності – до складного, конкретно-загального [20, с. 7]. Розкриття потенціалу та специфіки даної категорії в усьому її різноманітті проявів та вимірювань

має не лише теоретичне, а й прикладне значення, дозволяє підвищити ефективність управління багатьма соціальними процесами в сучасному суспільстві.

Висновки і перспективи.

На основі розгляду відносин власності з різних позицій ми прийшли до наступних висновків.

По-перше, загальний розвиток нашого суспільства (в загальнолюдському масштабі) пов'язаний із власністю, всі зміни в соціально-економічному житті людини та суспільства безпосередньо залежать від змін у власності. Сучасний етап розвитку суспільства, заснований на капіталістичній системі, лише підтверджує дану тезу, оскільки його фундаментом є «три кити»², одним із яких є приватна власність.

По-друге, власність є єдністю філософських, правових та економічних аспектів. Будь-яке дослідження категорії «власність», в межах якої дисципліни воно б не здійснювалася, має враховувати даний факт, і лише в цьому випадку дослідження буде повним і науково обґрунтованим.

По-третє, з філософської точки зору власність, як ознака, оголошується природженою, даною від природи, притаманною будь-якій людині. Власність формулюється як приналежність відповідного об'єкта тій чи іншій особі.

По-четверте, з юридичної точки зору власність як категорія виражає права кого-небудь на будь-які майнові відносини, виражені тріадою правомочностей: володіння, користування і розпорядження.

По-п'яте, з економічної точки зору власність як категорія виражає відношення різних власників між собою, а також власників та безпосередніх виробників благ.

По-шосте, із соціальної точки зору власність як категорія виражає зв'язок особистості та суспільства, формує у людини почуття власності відносно об'єктів матеріального світу, незалежно від їх суб'єктної приналежності.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Том 1. Ред. В.Ф. Асмус. Москва: Мысль, 1976. 560 с.
2. Аристотель. Сочинения в четырех томах. Том 4. Перев. и ред. А.И. Доватура. Москва: Мысль, 1983. 830 с.
3. Атлас М.С., Грязнова А.Г., Чечелева Т.В. Основы функционирования экономической системы: учебное пособие. Москва: Высш. шк., 1991. 231 с.
4. Афанасьева И.Г. Взаимодействие личности и общества как социальная функция собственности. Общество. Среда. Развитие (Terra Humana). 2012. № 4. С. 74–78.
5. Байкин Т.А. Общетеоретические проблемы правового регулирования отношений собственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Саратов, 2007. 192 с.
6. Бердяев Н.А. Философия неравенства. Отв. ред. О.А. Платонов. Москва: Институт русской цивилизации, 2012. 624 с.
7. Гегель. Философия права. Москва: Мысль, 1990. 524 с.
8. Гоббс Т. Левиафан или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Москва: Соцгиз, 1936. 503 с.
9. Гражданское право: учебник. В 3-х т. Т.1. Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. Москва, 2005. 776 с.

² Приватна власність, юридична рівність і свобода підприємництва.

10. Дружинин Ю.В. Отношения собственности как объект политико-экономического исследования: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01. Кострома, 1999. 129 с.
11. Кант И. Метафизика нравов. Немецкая классическая философия. Т. 1. Право и свобода. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. 784 с.
12. Канюков С.К. Генезис права собственности в контексте российской правовой традиции: дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01. Санкт-Петербург, 2002. 398 с.
13. Карнышев А.Д., Бурменко Т.Д., Иванова Е.А. Человек и собственность: учебное пособие. Москва, 2006. 349 с.
14. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. Т. 46. Ч. I. 972 с.
15. Пилипенко В.Е., Гансова Э.А., Казаков В.С. и др. Экономическая социология: уч. пособ. Под ред. В.Е. Пилипенко. Киев: МАУП, 2002. 296 с.
16. Прудон П.Ж. «Что такое собственность?» или «Исследование о принципе права и власти». Москва. 1996. 190 с.
17. Сергеев А.А. Муниципальная собственность в системе экономических отношений: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01. Кострома, 2000. 143 с.
18. Силласте Г.Г. Экономическая социология. Москва: Гардарики, 2005. 383 с.
19. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве. Москва: Дело, 2000. 512 с.
20. Смирнова О.И. Собственность как всеобщий социально-экономический институт: Становление, противоречия, развитие: дис. ... канд. экон. наук. Москва: РГБ, 2002. 162 с.
21. Соловьев В.С. Оправдание добра. Отв. ред. О.А. Платонов. Москва: Институт русской цивилизации, Алгоритм, 2012. 656 с.
22. Сугар Дулам. Философские, экономические, аксиологические и юридические начала изучения собственности как социально-правовой ценности. Право и законодательство, 2012. № 4. URL: <https://cyberleninka.ru>.
23. Сугар Дулам. Собственность как правовая ценность (теоретико-правовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Москва, 2015. 211 с.
24. Франк С.Л. Духовные основы общества. Москва, 1992. 512 с.
25. Хубиев К.А. Собственность в системе производственных отношений. Москва: Изд-во МГУ, 1988. 168 с.
26. Шкредов В.П. Экономика и право. О принципах исследования производственных отношений в связи с юридической формой их выражения. Москва: Экономика, 1967. 189 с.
27. Экономика (ключевые вопросы): учебное пособие. Под ред. В.П. Очередыко. Санкт-Петербург, 2004. 633 с.
28. Экономическая Энциклопедия. Политическая экономия. Под ред. А.М. Румянцева. Москва: «Советская Энциклопедия», 1979. Т. 3. 624 с.
29. Якобсон Л.И. Экономика общественного сектора. Основы теории государственных финансов. Москва: Аспект Пресс, 1996. 133 с.

References

1. Aristotel (1976). Sochineniya v chetyreh tomah. Tom 1 [Works in four volumes. Volume 1]. Red. V.F. Asmus. Moskva: Myisl, 560.
2. Aristotel (1983). Sochineniya v chetyreh tomah. Tom 4 [Works in four volumes. Volume 4]. Perv. i red. A.I. Dovatura. Moskva: Myisl, 830.
3. Atlas, M.S., Gryaznova, A.G., Checheleva, T.V. (1991). Osnovy funktsionirovaniya ekonomicheskoy sistemy: uchebnoe posobie dlya ekon. spets. vuzov [Fundamentals of the functioning of the economic system: a textbook for econ. specialist. universities]. Moskva: Vyssh. shk., 231.
4. Afanaseva, I.G. (2012). Vzaimodeystvie lichnosti i obschestva kak sotsialnaya funktsiya sobstvennosti. Obschestvo. Sreda. Raz-

- vitie (Terra Humana) [The interaction of the individual and society as a social function of property. Society. Development (Terra Humana)], 4, 74–78.
5. Baykin, T.A. (2007). Obscheteoreticheskie problemyi pravovogo regulirovaniya otnosheniy sobstvennosti [General theoretical problems of legal regulation of property relations]: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.01. Saratov, 192.
 6. Berdyaev, N.A. Filosofiya neravenstva [Philosophy of Inequality]. Otv. red. O.A., Platonov. Moskva: Institut russkoy tsivilizatsii, 624.
 7. Gegel (1990). Filosofiya prava [Legal philosophy]. Moskva: Myisl, 524.
 8. Gobbs, T. (1936). Leviatan ili Materiya, forma i vlast gosudarstva tserkovnogo i grazhdanskogo [Leviathan or Matter, form and power of the state of the church and civil law]. Moskva: Sotsegiz, 503.
 9. Grazhdanskoe pravo [Civil law] (2005): uchebnik. V 3-h t. T. 1 Pod red. A.P., Sergeeva, Yu.K., Tolstogo. Moskva, 776.
 10. Druzhinin, Yu.V. (1999). Otnosheniya sobstvennosti kak ob'ekt politiko-ekonomicheskogo issledovaniya [Property relations as an object of political and economic research]: dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.01. Kostroma, 129.
 11. Kant, I. (2000). Metafizika нравов. Nemetskaya klassicheskaya filosofiya [Metaphysics of manners. German classical philosophy]. T. 1. Pravo i svoboda. Moskva: EKSMO-Press, 784.
 12. Kanyukov, S.K. (2002). Genezis prava sobstvennosti v kontekste rossiyskoy pravovoy traditsii [Genesis of property rights in the context of the Russian legal tradition]: dis. ... d-ra. yurid. nauk: 12.00.01. Sankt-Peterburg, 398.
 13. Karnyishev, A.D., Burmenko, T.D., Ivanova, E.A. (2006). Chelovek i sobstvennost [Human and the property]: uchebnoe posobie. Moskva, 349.
 14. Marks, K., Engels, F. Sochineniya [Works]. 2-e izd. T. 46. Ch. I. 972.
 15. Pilipenko, V.E., Gansova E.A., Kazakov V.S. (2002). Ekonomicheskaya sotsiologiya [Economic sociology]: uch. posob. Pod red. V.E., Pilipenko. Kiev: MAUP, 296.
 16. Prudon, P.Zh. (1996). «Chto takoe sobstvennost?» ili «Issledovanie o printsipe prava i vlasti» [What is property? Or Study on the principle of law and power]. Moskva, 190.
 17. Sergeev, A.A. (2000). Munitsipalnaya sobstvennost v sisteme ekonomicheskikh otnosheniy [Municipal property in the system of economic relations]: dis. ... kand. ekon. nauk: 08.00.01. Kostroma, 143.
 18. Sillaste, G.G. (2005). Ekonomicheskaya sotsiologiya [Economic sociology]. Moskva: Gardariki, 383.
 19. Sklovskiy, K.I. (2000). Sobstvennost v grazhdanskom prave [Property in civil law]. Moskva: Delo, 512.
 20. Smirnova, O.I. (2002). Sobstvennost kak vseobshchiy sotsialno-ekonomicheskii institut: Stanovlenie, protivorechiya, razvitiye [Ownership as a universal socio-economic institute: Formation, contradictions, development]: dis. ... kand. ekon. nauk. Moskva: RGB, 162.
 21. Solovev, V.S. (2012). Opravdanie dobra [Justification of wellnes]. Otv. red. O.A., Platonov. Moskva: Institut russkoy tsivilizatsii, Algoritm, 656.
 22. Sugar Dulam (2012). Filosofskie, ekonomicheskie, aksiologicheskie i yuridicheskie nachala izucheniya sobstvennosti kak sotsialno-pravovoy tsennosti [Philosophical, economic, axiological and legal principles of the study of property as a social and legal value]. Pravo i zakonodatelstvo, 4. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/filosofskie-ekonomicheskie-aksiologicheskie-i-yuridicheskie-nachala-izucheniya-sobstvennosti-kak-sotsialno-pravovoy-tsennosti>.
 23. Sugar Dulam (2015). Sobstvennost kak pravovaya tsennost (teoretiko-pravovoe issledovanie) [Property as a legal value (theoretical and legal research)]: dis. ... kand. yurid. nauk: 12.00.01. Moskva, 211.

24. Frank, S.L. (1992). Duhovnyie osnovyi obshchestva [Spiritual foundations of society]. Moskva, 512.
25. Hubiev, K.A. (1988). Sobstvennost v sisteme proizvodstvennyih otnosheniy [Ownership in a production relationship system]. Moskva: Izd-vo MGU, 168.
26. Shkredov, V.P. (1967). Ekonomika i pravo. O printsipah issledovaniya proizvodstvennyih otnosheniy v svyazi s yuridicheskoy formoy ih vyrazheniya. [Economy and law. On the principles of the study of industrial relations in connection with the legal form of their expression]. Moskva: Ekonomika, 189.
27. Ekonomika (klyuchevyye voprosy) [Economics (key questions)] (2004): uchebnoe posobie. Pod red. V.P., Ocheredko. SPb., 633.
28. Ekonomicheskaya Entsiklopediya. Politicheskaya ekonomiya [Economic Encyclopedia. Political Economy] (1979). Pod red. A.M., Rumyantseva. Moskva: «Sovetskaya Entsiklopediya», 3, 624.
29. Yakobson, L.I. (1996). Ekonomika obshchestvennogo sektora. Osnovy teorii gosudarstvennyih finansov [Economy in the civil sector. Fundamentals of Public Finance Theory]. Moskva: Aspekt Press, 133.

Ya. S. Hromovy (2019). Ownership as an interdisciplinary category. Law. Human. Environment, 10(2): 13–25, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.002>.

Summary. The urgency of the article is conditioned by the fact that the relation to the property is not static, the person, based on the sequence of evolutionary processes, tries to redefine a category such as «property» in a new way. That is why the category «property» in all its diversity is currently relevant. At the same time, it will be productive to consider ownership not only as a legal category with the use of a historical approach, but also its research from other perspectives, since it is the property, first and foremost, studied by philosophers and economists. The purpose of the paper is to confirm the «status» of property as an interdisciplinary category by expanding the field of study. In the process of research used scientific works of economists, lawyers, philosophers. The main methods used in the preparation of the article are the method of analysis and synthesis, the method of comparative analysis.

As a result of the study, the following conclusions were drawn: firstly, the general development of our society (on a human scale) is associated with property, all changes in the socio-economic life of a person and society are directly dependent on changes in property. The modern stage of development of a society based on the capitalist system only confirms this thesis, since its foundation is «three whales», one of which is private property; and secondly, property is the unity of philosophical, legal and economic aspects. Any study of the category of «property», within which discipline it would not be implemented, should take into account this fact, and only in this case, the study will be complete and scientifically substantiated; Thirdly, from a philosophical point of view, property, as a sign, is declared innate, given by nature, inherent in any person. Ownership is formulated as belonging to the relevant object to one or another person; fourthly, from a legal point of view property as a category expresses the rights of anyone to any property relations, expressed by the triad of powers: possession, use and disposal; fifth, from an economic point of view property as a category expresses the relation of different owners among themselves, as well as owners and direct producers of goods; sixthly, from a social point of view property as a category expresses the connection between personality and society, forms a person's sense of property in relation to objects of the material world, regardless of their subject identity.

Keywords: ownership, property relations, philosophical category of ownership, legal category of ownership, economic category of ownership, social category of property

АГРАРНО-ПРАВОВА ПРИРОДА АКТІВ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ

В. М. ЄРМОЛЕНКО, доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: vemlaw@gmail.com

Анотація. Визначено нормативну природу указів Президента України, які є формальними джерелами аграрного права на відміну від розпоряджень, які мають індивідуальну, правозастосовну природу. Наведено класифікацію указів Президента. Визначено юридичну силу указів Президента України на фоні порівняльного аналізу президентських указів країн пострадянської правової сім'ї. Проаналізовано масив прийнятих і діючих указів у аграрно-правовій сфері та визначено їх роль у реформуванні відносин власності та створенні конкурентного середовища заснованих на приватній власності форм господарювання.

Ключові слова: акти Президента України, Указ Президента України, джерела аграрного права, класифікація указів Президента

Актуальність.

Акти Президента України поряд із Законами України виступають основою формування системи підзаконних актів. Не є виключенням і система аграрного законодавства. Разом з тим, попри провідну роль у становленні останнього у аграрно-правовій теорії цим формальним джерелам приділено недостатньо уваги, що зумовлює належний рівень актуальності з'ясування їх аграрно-правової природи та ролі й місця в системі аграрних нормативно-правових актів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Безпосередньо актам Президента України, зокрема указам Президента, відводиться незначний обсяг оглядового характеру у навчальній аграрно-правовій літературі. У наукових публікаціях окремі акти Президента розглядаються поряд з іншими нормативно-правовими актами системи аграрного законодавства при розкритті особливостей правового регулювання певної сфери аграрних відносин

у межах конкретної тематики дослідження. Однак такий алгоритм не дає змоги з'ясувати загальні особливості застосування актів Президента України у регулюванні аграрних відносин.

Зазначений рівень актуальності та наявність відповідних прогалин у аграрно-правовій теорії зумовлює *мету статті*, яка полягає у розкритті аграрно-правової природи актів Президента, а також визначенні їх ролі й місця в системі аграрних нормативно-правових актів.

Результати.

Варто вказати на відсутність єдності у поглядах науковців-юристів щодо правової природи актів Президента. Наприклад, М.М. Марченко поділяє як укази, так і розпорядження Президента на нормативні та індивідуальні [1, с. 207]. На противагу цій думці, П.О. Гвоздик рахує, що розпорядження не мають нормативного характеру, носять індивідуальний характер і не розглядаються як джерела права [2, с. 154]. Аналіз змісту нечисленних розпоряджень у сфері аграрних відносин [3] змушує визнати перевагу останнього підходу і визнати розпорядження Президента індивідуальними актами правозастосування. Виходячи зі змісту розпоряджень Президента України, вони не є джерелами аграрного права на відміну від указів, які, як правило, містять вторинні норми права, що розкривають і конкретизують або доповнюють первинні норми аграрних законів.

Укази Президента України – новий феномен, що увійшов до української системи права разом з введенням поста Президента України, у зв'язку з чим було доповнено чинну тоді Конституцію Української РСР главою 12-1[4], що визначала прези-

дентський правовий статус. Згідно з п. 7–4 ст. 114-5 Основного Закону Президенту надавались повноваження ухвалювати укази з питань економічної реформи, не врегульованих законами України, які діяли до прийняття відповідних законів. Вже зі змісту вказаного положення випливає природа указів як нормативного акта, спрямованого на заповнення прогалин у механізмі законодавчого регулювання економічних відносин, які безумовно існували на перших кроках державного суверенітету.

Для забезпечення належного рівня об'єктивності слід згадати, що історично існував попередник української президентської посади – Президент СРСР, запроваджений Конституцією СРСР 1977 р. (в редакції від 14 березня 1990 р.) [5], у ст. 127.7 якої Президенту СРСР надавалося право на основі і на виконання Конституції та законів СРСР видавати укази, що мали обов'язкову силу на всій території країни. Звідси можна зробити висновок про підзаконний характер указів. Однак серед підзаконних актів указам надавався найвищий рівень ієрархії, про що можна судити зі змісту п. 9 ст. 127.3 Конституції СРСР, відповідно до якого Президенту СРСР надавалося право призупиняти дію постанов і розпоряджень уряду. Щодо самих указів, то подібних повноважень не мав жоден інший орган держави.

Якщо провести ще глибшу паралель, дійдемо до витоків так званого сучасного «указного права», характерного для російських реалій періоду царського правління. Так, О.О. Лук'янова вказує на те, що практично в усі переломні часи укази російських правителів відігравали своєрідну ідеологічно-диктаторську роль альтер-

нативних джерел права, не дивлячись на те, що ними нерідко вносилися розкол у суспільство і підтримувалося перманентна громадська напруга аж до загрози громадянської війни [6, с. 55]. Реально ж до виникнення «указного права» в сучасній Росії призвело домінування указів Президента РФ Б.М. Єльцина, тобто до переважання по суті нижчих за юридичною силою актів над вищими – підзаконних актів над законами, що позначилося на «війні правових актів» законодавчої та виконавчої влади всіх рівнів [7, с. 22]. В Україні тенденція заповнення існуючих прогалів у законодавстві «указною» нормотворчістю не набула такого загрозливого рівня через запровадження реального і дієвого порівняно з Росією компенсаторного механізму поділу влади, який не дає певний владній гілці монопольних переваг.

У науковій літературі вказується на те, що Конституція України не передбачає чіткої класифікації актів глави держави, проте вона впливає із самого змісту повноважень Президента України. Пропонується їх класифікувати: – за формою, тобто, виходячи з їх юридичного оформлення: укази, розпорядження, доручення; – за сферою дії, виходячи з їх змістовного навантаження: акти, видані для врегулювання діяльності у відповідних сферах економіки, національної безпеки, в аграрному секторі і таке інше; – окремим класифікаційним сегментом виступає право вето Президента щодо прийнятих Верховною Радою України законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд парламенту України [8, с. 35–36].

За іншою класифікацією акти правотворчості Президента України представлені двома видами: нормативно-правовим актом і норма-

тивно-правовим договором, який укладається від імені України. Нормативно-правовий акт Президента України – це офіційний акт-документ глави держави, що встановлює, змінює або скасовує правові норми з метою конкретизації, деталізації врегульованих законом суспільних відносин та посідає вищу сходинку в ієрархії підзаконних актів, забезпечуваних державою [9, с. 15]. Доповнюють картину акти правозастосування, якими є індивідуальні правові акти, що видаються Президентом України. Це означає, що актам Президента властива внутрішня диференціація, як і кожному з ієрархічних різновидів правових актів.

У загальнотеоретичних дослідженнях виводяться ознаки указів Президента: 1) є різновидом правових актів; 2) «змішаність» характеру; 3) офіційність; 4) є елементом законодавства; 5) формальність характеру; 6) підзаконність; 7) регулюючий характер, а в деяких випадках і заповнення прогалів в праві [10, с. 16]. Варто вказати на деяку «перевантаженість» запропонованої класифікації, спричинену зверненням уваги не на дійсно специфічні риси указів, а на загальні, властиві всім нормативним актам. Зайвими виглядають посилання на належність до правових актів та законодавства, офіційність, формальність, регулюючий характер. Можливо краще було б диференціювати наведені ознаки на загальні та специфічні.

З огляду на сказане, більш імпонуючою виглядає класифікація М.М. Марченка, згідно якої Указ Президента в формально-юридичному і фактичному плані – це акт виконавчо-розпорядчого, а не законодавчого чи будь-якого іншого державного органу, що має підзаконний характер (за виключенням делегування законодав-

чих повноважень у окремих, зокрема надзвичайних ситуаціях), а також, що це акт прямої дії [1, с. 208–222].

Для порівняння характеру актів Президента цілком зрозумілий науковий інтерес становить аналіз відповідних положень законів про нормативно-правові акти, які прийняті й діють на теренах окремих країн пострадянської правової сім'ї. Так, у Республіці Білорусь Президент має право видавати такі нормативно-правові акти, як декрети і укази. При цьому в ст. 2 Закону «Про нормативні правові акти Республіки Білорусь» декретам прямо надається сила закону, чого не можна сказати про укази. Проте вже в ст. 10, де розписується юридична сила нормативно-правових актів, міститься положення, що у разі розходження декрету чи указу із законом останній має верховенство лише тоді, коли повноваження на видання декрету або указу були прямо представлені законом. Така редакція безумовно свідчить про те, що декрети і укази білоруського Президента не лише мають силу закону, а по суті перебувають над законом. Додатковим доказом сказаному слугує структура першого розділу Закону «Про нормативні правові акти Республіки Білорусь», у якому глава I присвячена загальним положенням, глава II – нормативно-правовим актам Президента Республіки Білорусь, глава III – нормативно-правовим актам Парламенту (законам).

Цей складно пояснюваний феномен білоруської правової реальності, який суперечить світовій практиці надання юридичної сили нормативно-правовим актам, вносить сум'яття не лише в теорію права цієї країни, а й у практику правозастосування. Про це свідчить суперечність у тлумачен-

нях зазначеного питання, яке спробував надати відомий білоруський фахівець у галузі конституційного права професор Г.О. Василевич. У своєму Коментарі до Закону «Про нормативні правові акти Республіки Білорусь» він спочатку говорить про те, що указ Президента не може перебувати над законом, водночас указ, виданий в силу конституційних повноважень, дійсно може визнаватися законодавчим актом [11, с. 88]. У цьому висловлюванні гору бере правосвідомість вченого, яка говорить про те, як має бути. Водночас далі Г.О. Василевич припускає можливість протистояння ієрархії указу і закону, пишучи, що «у разі виникнення спору про верховенство закону чи указу, він має вирішуватися Конституційним Судом в рамках справи про конституційність вказаних нормативних актів» [11, с. 107]. Такий висновок є наслідком тривалої практичної діяльності Г.О. Василевича на посадах Голови Конституційного Суду і Генерального прокурора Республіки Білорусь і є свідченням розуміння практичної реальності. Взагалі подібні випадки перебирання Президентом компетенції законодавця О.О. Лук'янова образно назвала «нелегітимною конкуруючою компетенцією в чистому вигляді» [6, с. 62].

У інших пострадянських республіках, у яких діють закони «Про нормативно-правові акти» склалось досить однозначне відношення до характеру нормативних актів Глави держави. Укази Президента мають строго підзаконний характер у Таджикистані (ст. 22 Закону Республіки Таджикистан «Про нормативні правові акти» [12]), Узбекистані (ст. 5 Закону «Про нормативно-правові акти» [13]), Киргизстані (ст. 1 Закону «Про нормативні правові акти Киргизької

Республіки» [14]), Казахстані (п. 6 ч. 2 ст. 10 Закону Республіки Казахстан «Про правові акти» [15]).

У вітчизняних реаліях підзаконність президентських актів впливає зі змісту п. 31 ст. 106 Конституції України, за яким Президент України видає укази і розпорядження на основі та на виконання Конституції і законів України. Водночас з цього правила існують винятки, тобто укази, прийняті на виконання п. 4 Перехідних положень Конституції України, відповідно до якого Президент України протягом трьох років після набуття чинності Конституцією України мав право укази з економічних питань, не врегульованих законами. Зважаючи на закладений в Конституцію України тимчасовий характер дії цих указів до набрання чинності законом, прийнятим Верховною Радою України з цих питань, абсолютна їх більшість припинила свою чинність. Серед діючих указів Президента у аграрній сфері можна назвати: «Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі» [16], «Про заходи щодо підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників» [17], «Про гарантування захисту економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай)» [18], «Про заходи щодо поліпшення умов функціонування закладів охорони здоров'я у сільській місцевості» [19], «Про вдосконалення державного контролю за якістю та безпекою продуктів харчування, лікарських засобів та виробів медичного призначення» [20], «Про державну підтримку підготовки фахівців для сільської місцевості» [21]. Поза трирічним строком з дня набрання чинності Конститу-

цією України було видано вище згадуваний Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [22]. Зазначений нормативно-правовий акт попри внутрішню і зовнішню суперечливість вчинив чи не найбільший вплив на тогочасну модель аграрних відносин.

Внутрішня суперечність його полягає в тому, що в абз. 1 підп. «а» п. 1 цього Указу було поставлено завдання в найкоротші терміни (протягом п'яти місяців) реформувати КСП, які були найпоширенішою організаційно-правовою формою, в інші форми господарювання на засадах приватної власності на землю та майно шляхом їх паювання. Іншими словами було запроваджено злам старої системи колективних форм власності з їх заміною приватними господарствами. Одночасно в абз. 6 вказаної норми висунуто прямо протилежну мету: збереження, по можливості, цілісності господарського використання приватними формуваннями землі та майна колишніх колективних сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних часток (паїв) і майнових паїв у групі власників цих часток, паїв.

Зовнішня колізійність полягає у прямій суперечності норм Указу п. 7 ст. 92 Конституції України, яким встановлено, що правовий режим власності встановлюється виключно законами України, а аналізований акт не може претендувати навіть на рівень законодавчого, адже прийнятий по спливу трирічного терміну після набрання чинності Конституцією України. Крім того, досі діє Закон України «Про колективне сільськогосподарське підприємство». Положення Указу увійшли у прямий конфлікт з вимогами законів. Тим не менш

практика сприйняла заданий напрям і модель реформування.

Не можна обійти увагою і значно пізніші за датою прийняття укази Президента, зокрема «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва» [23] та «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» [24]. Таким чином, формується висновок про наявність у нормативному масиві аграрного законодавства цілої низки Указів Президента України, які заклали підвалини реформування відносин власності та заснованих на приватній власності форм господарювання.

Окремі дослідники навіть доходять висновку, що реалізація пріоритетних національних проектів, зокрема в агропромисловому комплексі, без нормативних указів президента практично неможлива [10, с. 16]. Наведена думка все ж не є абсолютно аксіоматичною як в цілому, так і щодо АПК зокрема. Зазначена гіпертрофована роль указів у формально-регулятивному плані характерна лише для періоду вищевказаного «нормативного вакууму», із заповненням якого нормами законів і підзаконних актів регулятивна роль указів нівелюється. Тому значно ближчим до істини виглядає узагальнення І.В. Куценко щодо обмеженості сфери дії актів Президента, які не заміняють собою законодавства. У системі джерел права ці акти виступають логічним зв'язком між законами та всією системою підзаконних актів [25, с. 517–518].

Поряд з цим, в ієрархії підзаконних актів акти президента мають більшу юридичну силу, ніж акти уряду, бо згідно п. 15 ст. 106 Конституції України Президент зупиняє дію

актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності. Поряд з цим, історії вітчизняного законотворення відомі прямо протилежні випадки зменшення обсягу президентських повноважень на користь уряду. Наприклад, Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» [26] ст. 116 Конституції України доповнено пунктом 91, за яким утворення, реорганізацію і ліквідацію міністерств та інших центральних органів виконавчої влади було передано до компетенції Кабінету Міністрів України. Наслідком стало введення нової структури органів центральної виконавчої влади, зокрема і в аграрному секторі економіки. Постановою уряду «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» [27] було змінено структуру, раніше встановлену однойменним Указом Президента України [28], який досі не позбавлений чинності.

У результаті змінилася схема організації та взаємодії центральних органів виконавчої влади у аграрній сфері. Було припинено діяльність двох важливих державних інституцій: Державна ветеринарної та фітосанітарної служби України і Державна інспекція сільського господарства України. Крім того, понижено статус Державного агентства земельних ресурсів України на Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Висновки і перспективи.

Структурною одиницею системи аграрного законодавства є укази Президента України, які мають нор-

мативний характер. За наближеними підрахунками на сьогодні прийнято понад 4,5 тис. таких указів (як первісних, так і похідних, спрямованих на внесення змін до первісних указів). У аграрній сфері масове видання президентських указів охоплює 1997-1999 рр., тобто трирічний (після прийняття Конституції) період заповнення тогочасного законодавчого вакууму. Наразі абсолютна більшість цих нормативно-правових актів втратила чинність юридично або застаріла морально. Однак укази Президента України зіграли відповідну роль, заклавши підвалини реформування відносин власності та надавши поштовх до створення конкурентного середовища заснованих на приватній власності форм господарювання.

Список використаних джерел

1. Марченко М.Н. Источники права: учеб. пособие. Москва: Проспект, 2009. 768 с.
2. Гвоздик П.О. Джерела екологічного права: монографія / відп. ред. Н.Р. Малишева. Київ: Алерта, 2012. 304 с.
3. Про Наряду керівників сільськогосподарських підприємств України: розпорядження Президента України від 26.01.1996 р. № 18/96-рп. Урядовий кур'єр від 27.01.1996 р.; Про заходи щодо захисту внутрішнього ринку від імпортої сільськогосподарської продукції та виробництва: розпорядження Президента України від 17.05.1999 р. № 98/99-рп. Урядовий кур'єр від 03.06.1999 р.; Про поліпшення проведення диспансерних оглядів та оздоровлення сільського населення: розпорядження Президента України від 13.09.1999 р. № 223/99-рп. Урядовий кур'єр від 22.09.1999 р.; Про комплексну перевірку додержання вимог законодавства, реалізації державної політики у сфері регулювання земельних відносин, використання та охорони земель: розпорядження Президента України від 20.04.2005 р. № 985/2005-рп. Урядовий кур'єр від 26.04.2005 р.
4. Про заснування поста Президента Української РСР і внесення змін та доповнень до Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон Української РСР від 05.07.1991 р. № 1293-XII. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР). 1991. № 33. Ст. 445.
5. Конституция (Основной закон) Союза Советских Социалистических Республик (принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.) (в редакции от 14 марта 1990 г.). URL: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1977/red_1977/5478736/chapter/16/#block_1510
6. Лукьянова Е.А. Указное право как российский политический феномен. Журнал российского права. 2001. № 10. С. 55–67.
7. Исаков Н.В., Малько А.В., Шопина О.В. Правовые акты: общетеоретический аспект исследования. Правоведение. 2002. № 3. С. 16–28.
8. Скомороха Т.В. Генеза актів глави держави в Україні. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2011. № 6(9). С. 30–36.
9. Мазур Д.В. Акти правотворчості Президента в республіках зі змішаною формою правління (загальнотеоретичний аспект): автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01; Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2007. 20 с.
10. Арзамасов Ю.Г., Певцова Е.А. Новое «указное» нормотворчество: общая характеристика результатов; тенденции развития. Государство и право. 2010. № 1. С. 12–20.
11. Василевич Г.А. Комментарий к Закону «О нормативных правовых актах Республики Беларусь». Минск: Право и экономика, 2006. 128 с.

12. О нормативных правовых актах: Закон Республики Таджикистан от 30.05.2017 г. № 1414. URL: http://base.spininform.ru/show_doc.fwx?rgn=97969
13. О нормативных правовых актах: Закон Республики Узбекистан от 24.12.2012 г. № ЗРУ-342. URL: <http://www.lex.uz/acts/2105726>
14. О нормативных правовых актах: Закон Кыргызской Республики от 20.06.2009 г. № 241. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202591>
15. О правовых актах: Закон Республики Казахстан от 06.04.2016 г. № 480-V ЗРК. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37312788#pos=888;15
16. Про заходи щодо підтримки індивідуального житлового будівництва на селі: Указ Президента України від 27.03.1998 р. № 222. Урядовий кур'єр. № 61. 31.03.98 р.
17. Про заходи щодо підтримки цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: Указ Президента України від 11.06.1998 р. № 614. Офіційний вісник України. 1998. № 24. Ст. 869.
18. Про гарантування захисту економічних інтересів та поліпшення соціального забезпечення селян-пенсіонерів, які мають право на земельну частку (пай): Указ Президента України від 15.12.1998 р. № 1353. Офіційний вісник України. 1998. № 50. Ст. 1832.
19. Про заходи щодо поліпшення умов функціонування закладів охорони здоров'я у сільській місцевості: Указ Президента України від 28.01.1999 р. № 95. Урядовий кур'єр від 02.02.1999 р.
20. Про вдосконалення державного контролю за якістю та безпекою продуктів харчування, лікарських засобів та виробів медичного призначення: Указ Президента України від 01.02.1999 р. № 109. Офіційний вісник України. 1999. № 5. Ст. 158.
21. Про державну підтримку підготовки фахівців для сільської місцевості: Указ Президента України від 19.03.1999 р. № 262/99. Урядовий кур'єр від 24.03.1999 р.
22. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 03.12.1999 р. № 1529. Офіційний вісник України. 1999. № 49. Ст. 2400.
23. Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва: Указ Президента України від 10.11.1994 р. № 666. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/666/94>
24. Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв): Указ Президента України від 19.08.2008 р. № 725. Офіційний вісник України. 2008. № 63. Ст. 2122.
25. Куценко І.В. Акти Президента України: поняття та ознаки. Правова держава. Київ: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2008. Випуск 19. С. 512–518.
26. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21.02.2014 р. № 742-VII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2014. № 11. Ст. 143.
27. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 р. № 442. Офіційний вісник України. 2014. № 74. Ст. 2105.
28. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: Указ Президента України від 09.12.2010 р. № 1085. Офіційний вісник України. 2010. № 94. Ст. 3334.

References

1. Marchenko, M.N. (2009). *Ystochnyky prava* [Sources of law]. Moskva: Prospekt, 768.
2. Hvozdyk, P.O. (2012). *Dzherela ekolohichnoho prava* [Sources of environmental law]. Kyiv: Alerta, 304.
3. Pro Naradu kerivnykiv silskohospodarskykh pidpriemstv Ukrainy [About the Meeting

- of the Heads of Agricultural Enterprises of Ukraine] (1996): rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy 26.01.1996 № 18/96-rp. Uriadovi kur'ier 26.01.1996; Pro zakhody shchodo zakhystu vnutrishnoho rynku vid importnoi silskohospodarskoi produktsii ta vyrobnytstva [On Measures to Protect the Internal Market from Imported Agricultural Products and Production] (1999): rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy 17.05.1999 № 98/99-rp. Uriadovi kur'ier 03.06.1999; Pro polipshennia provedennia dyspansernykh ohliadiv ta ozdorovlennia silskoho naselennia [On improvement of dispensary inspections and improvement of rural population] (1999): rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy 13.09.1999 № 223/99-rp. Uriadovi kur'ier 22.09.1999; Pro kompleksnu perevirku doderzhannia vymoh zakonodavstva, realizatsii derzhavnoi polityky u sferi rehuliuвання земельних відносин, використання та охорони земель [On the comprehensive verification of compliance with the requirements of the legislation, the implementation of state policy in the field of regulation of land relations, use and protection of land] (2005): rozporiadzhennia Prezydenta Ukrainy 20.04.2005 № 985/2005-rp. Uriadovi kur'ier 26.04.2005.
4. Pro zasnuvannia posta Prezydenta Ukrainskoi RSR i vnesennia zmin ta dopovnen do Konstytutsii (Osnovnoho Zakonu) Ukrainskoi RSR [On the establishment of the post of the President of the Ukrainian SSR and the introduction of amendments and additions to the Constitution (Basic Law) of the Ukrainian SSR] (1991): Zakon Ukrainskoi RSR 05.07.1991 № 1293-XII. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR), 33, 445.
 5. Konstytutsiia (Osnovnoi zakon) Soiuzu Sovetskykh Sotsyalistycheskykh Respublyk [The Constitution (Basic Law) of the Union of Soviet Socialist Republics] (1977): Zakon SRSR 07.10.1977. Available at: <http://constitution.garant.ru>.
 6. Lukianova, E.A. (2001). Ukaznoe pravo kak rossiyskiy polytycheskiy fenomen [Decree right as a Russian political phenomenon]. Zhurnal rossiyskogo prava, 10, 55–67.
 7. Ysakov, N.V., Malko, A.V., Shopyna, O.V. (2002). Pravovye akty: obshcheteoreticheskiy aspekt yssledovaniya [Legal acts: the general theoretical aspect of the research]. Pravovedenye, 3, 16–28.
 8. Skomorokha, T.V. (2011). Geneza aktiv hlavy derzhavy v Ukraini [Genesis of the acts of the head of state in Ukraine]. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy, 6(9), 30–36.
 9. Mazur, D.V. (2007). Akty pravotvorchosti Prezydenta v respublikakh zi zmishanoi formoiu pravlinnia (zahalnoteoretichniy aspekt) [Acts of law-making of the President in republics with a mixed form of government (general theoretical aspect)]. Kharkiv, 20.
 10. Arzamasov, Yu.H., Pevtsova, E.A. (2010). Novoe «ukaznoe» normotvorchestvo: obshchaia kharakterystyka rezultatov; tendentsyy razvityia [New «nominative» rulemaking: a general characteristic of the results; development trends]. Hosudarstvo y pravo, 1, 12–20.
 11. Vasylevych, H.A. (2006). Kommentariy k Zakonu «O normatyvnykh pravovykh aktakh Respublyky Belarus» [Commentary on the Law «On Regulatory Legal Acts of the Republic of Belarus»]. Mynsk: Pravo y ekonomyka, 128.
 12. O normatyvnykh pravovykh aktakh [About regulatory legal acts] (2017): Zakon Respublyky Tadzhykystan 30.05.2017 № 1414. Available at: <http://base.spinform.ru>.
 13. O normatyvnykh pravovykh aktakh [About regulatory legal acts] (2012): Zakon Respublyky Uzbekystan 24.12.2012 № ZRU-342. Available at: <http://www.lex.uz/acts/2105726>.
 14. O normatyvnykh pravovykh aktakh [About regulatory legal acts] (2009): Zakon Kyrgyzskoi Respublyky 20.06.2009 № 241.

- Available at: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/202591>.
15. O pravovykh aktakh [About legal acts] (2016): Zakon Respublyky Kazakhstan 06.04.2016 № 480-V ZRK. Available at: <https://online.zakon.kz/Document>.
 16. Pro zakhody shchodo pidtrymky indyvidualnogo zhytlovooho budivnytstva na seli [About measures to support individual housing construction in the countryside] (1998): Ukaz Prezydenta Ukrainy 27.03.1998 № 222. Uriadovyi kur'ier 31.03.1998.
 17. Pro zakhody shchodo pidtrymky tsin i dokhodiv silskohospodarskykh tovarovyrobnykiv [On measures to support prices and revenues of agricultural producers] (1998): Ukaz Prezydenta Ukrainy 11.06.1998 № 614. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 24, 869.
 18. Pro harantuvannia zakhystu ekonomichnykh interesiv ta polipshennia sotsialnogo zabezpechennia selian-pensioneriv, yaki maiut pravo na zemelnu chastku (pai) [On guaranteeing the protection of economic interests and improving the social security of peasant pensioners who are entitled to a land parcel (share)] (1998): Ukaz Prezydenta Ukrainy 15.12.1998 № 1353. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 50, 1832.
 19. Pro zakhody shchodo polipshennia umov funktsionuvannia zakladiv okhorony zdorov'ia u silskii mistsevoli [On Measures to Improve the Conditions for the Functioning of Health Care Institutions in Rural Areas] (1999): Ukaz Prezydenta Ukrainy 28.01.1999 № 95. Uriadovyi kur'ier 02.02.1999.
 20. Pro vdoskonalennia derzhavnogo kontroliu za yakistiu ta bezpekoiu produktiv kharchuvannia, likarskykh zasobiv ta vyrobiv medychnoho pryznachennia [On improvement of state control over the quality and safety of food products, medical products and medical products] (1999): Ukaz Prezydenta Ukrainy 01.02.1999 № 109. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 5, 158.
 21. Pro derzhavnu pidtrymku pidhotovky fakhivtsiv dlia silskoi mistsevoli [On state support for training of specialists for rural areas] (1999): Ukaz Prezydenta Ukrainy 19.03.1999 № 262/99. Uriadovyi kur'ier 24.03.1999.
 22. Pro nevidkladni zakhody shchodo pryskorennia reformuvannia ahrarnoho sektora ekonomiky [On urgent measures to accelerate the reform of the agrarian sector of the economy] (1999): Ukaz Prezydenta Ukrainy 03.12.1999 № 1529. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 49, 2400.
 23. Pro nevidkladni zakhody shchodo pryskorennia zemelnoi reformy u sferi silskohospodarskoho vyrobnytstva [On urgent measures to accelerate land reform in the field of agricultural production] (1994): Ukaz Prezydenta Ukrainy 10.11.1994 № 666. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/666/94>
 24. Pro nevidkladni zakhody shchodo zakhystu vlasnykiv zemelnykh dilianok ta zemelnykh chastok (paiv) [On urgent measures to protect the owners of land plots and land shares (shares)] (2008): Ukaz Prezydenta Ukrainy 19.08.2008 № 725. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 63, 2122.
 25. Kutsenko, I.V. (2008). Akty Prezydenta Ukrainy: poniattia ta oznaky [Acts of the President of Ukraine: notions and signs]. Pravova derzhava. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 19, 512–518.
 26. Pro vidnovlennia dii okremykh polozhen Konstytutsii Ukrainy [About the restoration of certain provisions of the Constitution of Ukraine] (2014): Zakon Ukrainy 21.02.2014 № 742-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), 11, 143.
 27. Pro optymizatsiiu systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady [On optimization of the system of central executive authorities] (2014): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 10.09.2014 № 442. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 74, 2105.

28. Pro optymizatsiiu systemy tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady [On optimization of the system of central executive authorities] (2010): Ukaz Prezydenta Ukrainy 09.12.2010 № 1085. Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 94, 3334.

V. M. Yermolenko (2019). Agricultural legal nature of the acts of the President of Ukraine. Law. Human. Environment, 10(2): 26–36,
<https://doi.org/10.31548/law2019.02.003>.

Summary. It were determined the normative nature of the decrees of the President of Ukraine, which are formal sources of agrarian law in contrast to the orders that have an individual law enforcement nature. It is provided the classification of the presidential decrees. The legal force of the decrees of the President of Ukraine is determined on the background of the comparative analysis of presidential decrees of the countries of the post Soviet legal family. It was analyzed an array of the adopted and existing decrees in the agrarian legal sphere and determined their role in the reformation of property relations and the creation of the competitive environment based on private ownership forms of management.

Keywords: acts of the President of Ukraine, Decree of the President of Ukraine, source of agricultural law, classification of presidential decrees

ЩОДО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ЗАКОНОДАВЧОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУЧАСНОГО СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ВИРОБНИЦТВА

Т. В. КУРМАН, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
E-mail: reksik9@gmail.com

Анотація. Розглянуто питання законодавчого забезпечення сучасного сільськогосподарського виробництва в аспекті його сталого розвитку. Проаналізовано стан законодавства, що забезпечує функціонування сільгоспвиробництва у сучасних умовах, виокремлено його характерні риси й особливості. Наголошено та всебічно розглянуто такі риси, як відсутність єдиного спеціального нормативно-правового акта, нормами якого були б урегульовані відносини у сфері сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, чисельність, комплексність, динамічність, актуалізація значення норм міжнародно-правового характеру тощо. Встановлено, що законодавство у досліджуваній сфері являє собою величезний за обсягом, комплексний масив нормативного матеріалу, як зі сфери аграрного права, так й інших галузей національного права, і потребує вдосконалення. Визначено, що вдосконалення має відбуватися таким чином, щоб нормативно-правові акти забезпечували якість, стабільність, узгодженість та системність регулювання. Зауважено, що має йтися про якісну юридично-законодавчу діяльність, результатом якої стане створення ефективного та дієвого механізму правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва. Запропоновано прийняття Закону України «Про сталий розвиток сільських територій», окремий розділ якого має бути присвячено врегулюванню відносин у сфері забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва, розроблено його структуру.

Ключові слова: законодавче забезпечення, законодавство, сільськогосподарське виробництво, сталий розвиток, джерела аграрного права

Актуальність.

Функціонування сільськогосподарського виробництва в Україні в умовах сучасності забезпечується низкою нормативно-правових актів різної юридичної сили, спрямовано-

сті, предметної ознаки тощо. У цілому ж усі вони формують єдиний комплекс – законодавчу базу, спрямовану на забезпечення ефективного ведення сучасного сільгоспвиробництва. При цьому ефективність ведення останнього й забезпечення його

сталого розвитку значною мірою залежить від досконалості існуючого законодавства. Як слушно зауважує В. І. Семчик, саме від рівня правового регулювання відносин в АПК значною мірою залежить ефективність сільськогосподарського виробництва, що, у свою чергу, відчутно впливає на продовольче забезпечення населення України, а від цього залежить соціальна і політична стабільність в державі [1, с. 223]. Мають рацію А. М. Статівка та В. Ю. Уркевич, що сучасні проблеми функціонування сільського господарства зумовлені багатьма чинниками, серед яких визначальне місце посідає недосконале правове регулювання аграрних відносин [2, с. 104]. Дійсно, й донині в Україні не існує спеціального нормативного акта, який комплексно вносить би всю сукупність аграрних відносин, що виникають у процесі сільськогосподарського виробництва. У зв'язку із цим дослідження й розробка пропозицій з удосконалення аграрного законодавства у цій сфері набуває особливої актуальності.

Метою статті є аналіз стану законодавчого забезпечення сучасного сільськогосподарського виробництва, з'ясування характерних рис й особливостей законодавства у цій сфері, а також розробка пропозицій з його вдосконалення з метою забезпечення сталого розвитку вітчизняного сільгоспвиробництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вивченню проблем аграрного законодавства та джерел аграрного права в цілому присвячено праці багатьох представників аграрно-правової науки, зокрема: Н. О. Багай,

Г. Й. Бистрова, А. І. Брінцова, В. М. Єрмоленка, В. М. Корнієнко, В. І. Семчика, А. М. Статівки, В. Ю. Уркевича, В. В. Янчука, В. З. Янчука та ін. У той же час в існуючих наукових доробках не приділено достатньої уваги питанням стану й особливостей законодавчого забезпечення сучасного сільськогосподарського виробництва з огляду на необхідність його сталого розвитку. Саме цим і зумовлюється вибір теми даної статті та її актуальність.

Результати.

Вітчизняне законодавство, що забезпечує функціонування сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах, становить собою величезний за обсягом комплексний масив нормативного матеріалу, як зі сфери аграрного права, так й інших галузей національного права – земельного, екологічного, господарського, цивільного, адміністративного та ін. Адже у процесі ведення сільгоспвиробництва виникають різноманітні відносини щодо: а) організації ведення такого виробництва, б) створення суб'єктів, що займатимуться його веденням; в) отримання відповідних земельних ділянок; г) здійснення виробничої діяльності в окремих галузях (рослинництві, тваринництві, аквакультурі, лісовому господарстві); д) гарантування якості та безпечності вироблюваної сільгосппродукції рослинного і тваринного походження; е) державної підтримки розглядуваного виробництва; є) екологізації традиційного сільгоспвиробництва та ведення його альтернативних форм; ж) забезпечення екологічно збалансованого природокористування й охорони довкілля та ін. Відносини, що утворюють даний комплекс нормативно-

го матеріалу, потребують спеціальної правової регламентації. Саме для цього й розробляються, приймаються, змінюються і скасовуються різні нормативно-правові акти та вдосконалюється чинне законодавство.

Із цього приводу слід зазначити, що вдосконалення чинного аграрного законодавства у сфері сільськогосподарського виробництва є вкрай необхідним. Це природний, закономірний процес, адже останньому належить вчасно реагувати на зміни, що мають місце в аграрних відносинах, у тому числі й у досліджуваній царині. Але вдосконалення має відбуватися в такий спосіб, щоб існуючі нормативно-правові акти зберігали наступні характеристики: якість та стабільність регулювання цих відносин, а також узгодженість і системність. Є сенс погодитися з думкою В. І. Семчика, що аграрне законодавство повинно бути стабільним, оскільки часті зміни й доповнення норм зазначених актів перешкоджають як ефективності правового регулювання, так і функціонуванню довготермінових міжгосподарських та внутрішньогосподарських зв'язків. Одночасно, як підкреслює вчений, воно не може бути «застиглим, раз і назавжди встановленим». Законодавство повинно вчасно реагувати на зміни в економічних відносинах, сприяти розвитку нових прогресивних форм господарювання, землекористування, внутрішньогосподарського управління, державного регулювання й забезпечення максимальної ефективності вітчизняного агропромислового виробництва [1, с. 223].

Доволі слушною видається також точка зору Н. О. Багай, що сучасне аграрне законодавство України покликано регулювати суспільні відно-

сини в аграрному секторі економіки з урахуванням взаємозв'язку сільськогосподарського виробництва з навколишнім природним середовищем. При цьому досить важливим напрямком на сьогодні є формування на підставі загальних принципів та ідей охорони цього середовища й раціонального природокористування якісно нових аграрно-правових приписів, що забезпечуватимуть спеціалізоване правове впорядкування суспільних відносин у сфері сільськогосподарського виробництва з урахуванням їх взаємозв'язку з довкіллям [3, с. 93]. Це підтримується і напрацюваннями філософської науки, адже ще Ф. Бекон свого часу зазначав, що людині належить панувати над природою, одночасно підкорюючись їй [4, с. 362]. Сільськогосподарське виробництво в цьому сенсі є унікальною сферою людської діяльності, що характеризується найтіснішим, порівняно з іншими, взаємозв'язком і взаємодією з природою.

З огляду на поглиблювані світові продовольчу та екологічну кризи, особливої актуальності нині набуває забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва на умовах сталості. Провідна роль в цьому процесі належить праву й правовим засобам. З точки зору Б. О. Вороніна, правове забезпечення сталості аграрного виробництва становить собою юридичну діяльність, спрямовану на створення й реалізацію правових норм для досягнення стабільних показників господарювання, а саме послідовного нарощування обсягів високоякісної продукції, зменшення амплітуди їх коливань залежно від природно-кліматичних чинників. За такого розуміння розглядувана діяльність постає як свідомо утворююча сила, оскільки до сфери господарю-

вання на селі виявляється залученим увесь правовий інструментарій (норми права, їх інститути, правові акти тощо), тобто всі його реальні регламентуючі компоненти. Тут регулююча роль права розглядається не лише як результат видання нормативно-правових актів, як дія їх правових норм, а й як наслідок зусиль спеціальних органів держави, що забезпечують їх виконання [5, с. 64].

Останнім часом державою розпочато проведення агро-екологічної політики в сільському господарстві, заснованої на парадигмі сталого розвитку, результатом якої є прийняття деяких нормативно-правових актів. При цьому фундаментальну правову основу регулювання відносин у сфері сталого розвитку сільськогосподарського виробництва становить Конституція України. Статтею 3 Основного Закону України проголошено людину, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави. Подальшої деталізації положення, закріплені у Конституції України, набувають у галузевому законодавстві.

Аналіз законодавства, що забезпечує функціонування сільськогосподарського виробництва у сучасних умовах свідчить про необхідність його вдосконалення. При цьому мова йде не просто про технічну діяльність з розробки окремих норм права, а про якісну юридично-законодавчу діяльність, результатом якої стане створення ефективного та дієвого механізму правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Це зумовлюється тим, що на сьогодні законодавству у вказаній сфері притаманні наступні риси. Першою

рисою законодавчої бази у сфері ведення сільськогосподарського виробництва, яку вважаємо негативною, слід назвати відсутність єдиного спеціального нормативно-правового акта, нормами якого були б урегульовані відносини у сфері сталого розвитку сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах. На сьогодні таким нормативно-правовим актом має стати Закон України «Про сталий розвиток сільських територій», окремий розділ якого потрібно присвятити врегулюванню вказаних вище відносин. В цілому, структура Закону повинна містити: Розділ 1. «Загальні положення» (визначення всіх дефініцій, а також сфери застосування, цілей тощо); Розділ 2 «Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва»; Розділ 3 «Стале природокористування у сільському господарстві»; Розділ 4 «Сталий соціальний розвиток сільських територій»; Розділ 5 «Інституційно-функціональне забезпечення сталого розвитку сільських територій»; Розділ 6 «Фінансове, організаційно-інформаційне, кадрове забезпечення сталого розвитку сільських територій»; Розділ 7 «Міжнародне співробітництво у сфері сталого розвитку сільських територій»; Розділ 8 «Прикінцеві положення».

Вбачаємо в подальшому за необхідне підтримати пропозицію українських вчених про прийняття єдиного кодифікованого нормативно-правового акта у вигляді Аграрного кодексу України [6, 7, 8, 9] або Закону України «Про сільське господарство» [2], де також було б доцільно закріпити окремий розділ, присвячений сталому розвитку сільськогосподарського виробництва в Україні у сучасних умовах.

Друга характерна риса законодавчої бази у сфері ведення сільськогосподар-

ського виробництва є логічним продовженням першої. Вона полягає в тому, повторимось, що вказана законодавча база становить собою, величезний нормативний масив законодавчих, підзаконних, а також локальних внутрішньогосподарських нормативно-правових актів. Ці численні нормативно-правові акти прийняті в різний час, мають різну юридичну силу, різну спрямованість, предметні ознаки тощо. Їх системний аналіз свідчить про їх значну кількість, однак про підвищення ефективності правового регулювання відносин у сфері сільськогосподарського виробництва у них не йдеться. По-перше, значний обсяг нормативного матеріалу робить незручним його використання на практиці; по-друге, попри величезну кількість норм, окремі відносини врегульовані недостатньо чітко, наявні суперечності в їх регулюванні, спостерігається дублювання регулювання окремих видів відносин різними актами, маємо неузгоджений категоріальний апарат або взагалі прогалини. З огляду на вказане, справедливою вбачається теза В. М. Єрмоленка стосовно того, що нині склався незадовільний баланс між кількісно-якісними характеристиками чинного масиву аграрних законів. Велика кількість прийнятих законів далеко не завжди співвідноситься з якістю правової системи взагалі [10, с. 55].

Третьою ознакою законодавчої бази, яка забезпечує функціонування сільськогосподарського виробництва, є комплексність, адже до неї належать нормативно-правові акти різної галузевої спрямованості. Це зумовлюється тим, що в процесі забезпечення функціонування сільгоспвиробництва виникають, а отже й потребують спеціальної правової регламентації різноманітні суспільні відносини (зокрема, організаційні (щодо організа-

ції ведення сільськогосподарського виробництва), виробничі (ведення виробничо-господарської діяльності в окремих галузях (у рослинництві, тваринництві, аквакультурі, лісовому господарстві), забезпечення якості й безпечності вироблюваної сільгосппродукції), земельні (отримання відповідних земельних ділянок) та ін.

На підтримку даної тези можна навести міркування С. І. Марченко, що відносини, які виникають у сфері сільськогосподарського виробництва, як правило, не обмежуються лише аграрною сферою економіки. Це знаходить свій прояв у використанні норм, які одночасно є джерелами як аграрного права, так і інших галузей права (господарського, цивільного, фінансового, земельного, екологічного тощо). Комплексний характер законодавства про товарне сільськогосподарське виробництво, на думку вченої, полягає також у тому, що більшість нормативно-правових актів приймаються Міністерством аграрної політики та продовольства України спільно з іншими міністерствами й органами державної влади [11, с. 26-27].

Четверта ознака полягає в динамічності розвитку законодавства, яке регулює ведення сільськогосподарського виробництва. Більшість законів, прийнятих у сфері ведення сільгоспвиробництва, з моменту прийняття зазнала значних змін та доповнень, окремі з них навіть мали декілька редакцій (наприклад, Закони України «Про фермерське господарство», «Про сільськогосподарську кооперацію», «Про насіння і садивний матеріал», «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» та деякі інші). Потрібно також підкреслити, що не завжди внесені зміни були позитив-

ними й корисними для розвитку сільськогосподарського виробництва не тільки на умовах сталості, а й взагалі. Приміром, останні зміни до Закону України «Про особисте селянське господарство» (від 5 квітня 2015 р.), як вбачається, зводять нанівець усі переваги й пільги цієї форми сільськогосподарського господарювання для селян. Суттєвих втрат зазнало сільськогосподарське виробництво й унаслідок скасування такого спеціального податкового режиму для сільськогосподарських товаровиробників, як фіксований сільськогосподарський податок. Останній, хоча й мав певні недоліки, але ж носив преференційний характер і в цілому задовольняв виробників сільгосппродукції. Запроваджений на сьогодні єдиний податок (4-та категорія) має втричі вищі ставки, а загальна сума податку при цьому зросла майже вдвісьтеро. Звичайно, наведене аж ніяк не сприяє стабільності правового регулювання суспільних відносин у сфері ведення сільськогосподарського виробництва, не додає впевненості селянам та сільськогосподарським товаровиробникам у законодавчому гарантуванні й захисті їх прав у цій царині, а тільки ускладнює їх фінансове становище. Варто зауважити, що зазнають змін і доповнень не лише закони, адже це стосується також і підзаконних нормативно-правових актів, а деякі з них ще й мають обмежений термін дії – лише один рік.

Динамічність розвитку законодавства зумовлюється й іншими чинниками. В останні роки спостерігається активізація законодавчого процесу щодо новелістичних відносин у сфері сільськогосподарського виробництва, як-то: виробництва органічної продукції і сировини, ведення інших альтерна-

тивних форм сільгоспвиробництва, використання генетично модифікованих організмів та біотехнологій в процесі сільськогосподарського виробництва, сільськогосподарського дорадництва як засобу організаційної підтримки сільського господарства з боку держави, механізму публічно-приватного партнерства тощо.

П'ятою характерною ознакою законодавчої бази, яка забезпечує функціонування сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах розвитку глобалізаційних процесів, слід назвати актуалізацію значення норм міжнародно-правового характеру. Україна виступає рівноправним партнером у міждержавних, регіональних і міжнародних відносинах щодо виробництва, переробки та торгівлі сільськогосподарською продукцією. Від 16 травня 2008 р. Україна є членом Світової організації торгівлі, а 16 вересня 2014 р. Верховною Радою України було ратифіковано Угоду про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони.

Висновки і перспективи.

Враховуючи викладене, можна підсумувати, що законодавче забезпечення сучасного сільськогосподарського виробництва у сучасних умовах є недостатньо ефективним й нездатним забезпечити його сталий розвиток. Адже законодавча база, яка становить собою правовий фундамент сільськогосподарського виробництва в Україні, є недосконалою, розрізною, розкиданою по різних нормативно-правових актах. Незважаючи на значний обсяг нормативного ма-

теріалу, вона вбачається недостатньою для забезпечення ефективного, технологічно-інноваційного, екологічно-збалансованого сільгоспвиробництва, тим більше орієнтованого на сталий розвиток. Станом на сьогодні вона також залишається недостатньо адаптованою й до вимог законодавства ЄС у сфері забезпечення сталого розвитку сільського господарства, міжнародних договорів та угод – як прийнятих Україною в межах членства в СОТ, так й інших. Це вимагає вдосконалення законодавства у досліджуваній сфері, зокрема, прийняття Закону України «Про сталий розвиток сільських територій», окремий розділ якого має бути присвячено врегулюванню відносин у сфері забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва.

Список використаних джерел

1. Аграрне законодавство України: проблеми ефективності: моногр. За ред. В. І. Семчика. Київ: Наук. думка, 1998. С. 244.
2. Статівка А. М., Уркевич В. Ю. Про проект Закону України «Про сільське господарство України». Підприємництво, господарство і право. 2011. № 8. С. 104–110.
3. Багай Н. О. Еколого-правові проблеми сільськогосподарського виробництва. Екологічне право в системі міждисциплінарних зв'язків: методологічні засади: матер. «Круглого столу» (м. Харків, 4 груд. 2015 р.). За заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків: Право, 2015. С. 93.
4. Спиркин А. Г. Основы философии: уч. пособ. для вузов. Москва: Политиздат, 1988. С. 362.
5. Воронин Б. А. Новая парадигма аграрного права. Аграр. вест. Урала. 2011. № 8. С. 64.
6. Янчук В. З. Підвищувати рівень викладання аграрного права. Аграрне право: практикум. В. З. Янчук, А. М. Статівка,

- Н. І. Титова та ін.; за ред. В. З. Янчука. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 7–39.
7. Семчик В. І. Правове забезпечення аграрної політики. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення. За ред. П. Т. Саблука, В. В. Юрчишина. Київ: ІАЕ УААН, 1996. С. 529–549.
8. Янчук В. В. Джерела аграрного права. Аграрне право України: підруч. В. З. Янчук, В. І. Андрейцев, С. Ф. Васильук та ін.; за ред. В. З. Янчука. Київ: Юрінком Інтер, 2000. С. 57–62.
9. Статівка А. Про аграрне законодавство України і проблеми його удосконалення в сучасних умовах. Підприємництво, господарство і право. 2001. № 7. С. 7–9.
10. Ермоленко В. М. Характерні особливості сучасних аграрних законів. Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. 2011. № 165. Ч. 1. С. 55.
11. Марченко С. І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні: моногр. Київ: ВГЛ «Обрії», 2010. С. 26–27.

References

1. Agrarne zakonodavstvo Ukrayiny: problemy efektyvnosti [Agrarian Law of Ukraine: Problems of Efficiency] (1998): monohr. Za red. V. I. Semchyka. Kyiv: Nauk. dumka, 244.
2. Stativka, A. M., Urkevych, V. Yu. (2011). Pro proekt Zakonu Ukrayiny «Pro sil's'ke hospodarstvo Ukrayiny» [About the Project Law of Ukraine «On Agriculture of Ukraine»]. Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo, 8, 104–110.
3. Bahay, N. O. (2015). Ekoloho-pravovi problemy silskohospodarskoho vyrobnytstva [Ecological and legal problems of agricultural production] Ekolohichne pravo v systemi mizhdystsylinarnykh zvyazkiv: metodolohichni zasady: mater. «Kruhloho stolu» (Kharkiv, 04.12.2015). Za zah. red. A.P. Hetmana. Kharkiv: Pravo, 93.

4. Spirkin, A. G. (1988). Osnovy filosofii [Fundamentals of Philosophy]: ucheb. posobiye. Moskva: Politizdat, 362.
5. Voronin, B. A. (2011). Novaya paradigma agrarnogo prava [A new paradigm of agrarian law]. Agrar. vest. Urala, 8, 60–64.
6. Yanchuk, V. Z. (2001). Pidvyshchuvaty riven vykladannya ahrarnoho prava [To increase the level of teaching of agrarian law]. Ahrarne pravo: praktykum. V. Z., Yanchuk, A. M., Stativka, N. I., Tytova ta in.; za red. V. Z. Yanchuka. Kyiv: Yurinkom Inter, 7–39.
7. Semchuk, V. I. (1996). Pravove zabezpechennya ahrarnoyi polityky. Suchasna ahrarna polityka Ukrainy: problemy stanovlennya [Legal Provision of Agrarian Policy. Modern agrarian policy of Ukraine: problems of becoming]. Za red. P. T., Sabluka, V. V., Yurchyshyna. Kyiv: IAE UAAN, 529–549.
8. Yanchuk, V. V. (2000). Dzherela ahrarnoho prava [Sources of Agrarian Law]. Ahrarne pravo Ukrainy: pidruch. V. Z., Yanchuk, V. I., Andreytsev, S. F., Vasylyuk ta in.; za red. V. Z., Yanchuka. Kyiv: Yurinkom Inter, 57–62.
9. Stativka, A. (2001). Pro ahrarne zakonodavstvo Ukrainy i problemy yoho udoskonalennya v suchasnykh umovakh [About the agrarian legislation of Ukraine and problems of its improvement in modern conditions]. Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo, 7, 7–9.
10. Yermolenko, V. M. (2011). Kharakterni osoblyvosti suchasnykh ahrarnykh zakoniv [Characteristic features of modern agrarian laws]. Nauk. visn. Nats. un-tu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy, 165, 1, 53–57.
11. Marchenko, S. I. (2010). Orhanizatsiyno-pravovi pytannya tovarnoho silskohospodars'koho vyrobnytstva v Ukraini [Organizational-legal issues of commodity agricultural production in Ukraine]: monohr. Kyiv: VHL «Obriyi», 26–27.

T. V. Kurman (2019). On the specific questions of legislative support of modern agricultural production. Law. Human. Environment, 10(2): 37–44

<https://doi.org/10.31548/law2019.02.004>.

Summary. It was considered the issue of legislative provision of modern agricultural production in the aspect of its sustainable development. The state of legislation, which ensures functioning of agricultural production in modern conditions, is analyzed, its features and features are singled out. It is emphasized and thoroughly considered such features as the absence of a single special regulatory legal act, the standards of which would be regulated relations in the field of sustainable development of agricultural production, quantity, complexity, dynamism, actualization of the importance of norms of international legal nature, etc. It is established that the legislation in the investigated sphere is a huge volume of complex array of normative material, both from the sphere of agrarian law and other branches of national law and needs improvement. It is determined that improvement should take place in such a way that normative legal acts ensure the quality and stability of regulation, as well as consistency and systematic. It was noted that the qualitative legislative and legislative activity should be considered, as a result of which an efficient and effective mechanism of legal provision of sustainable development of agricultural production will be created. The adoption of the Law of Ukraine «About the Sustainable Development of Rural Areas» is proposed, the separate section of which should be devoted to the regulation of relations in the field of sustainable development of agricultural production, its structure has been developed.

Keywords: legislative support, legislation, agricultural production, sustainable development, sources of agrarian law

СОЦІАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ АГРОХОЛДИНГІВ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Р. І. ГУЦОЛ, аспірант

кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука

(науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент М.А. Дейнега),
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: rogeres@ukr.net

Анотація. У статті досліджені проблеми правового регулювання соціальної діяльності агрохолдингів. Особливу увагу приділено забезпеченню зайнятості сільського населення, яке проживає на територіях, де здійснюють виробничу діяльність зазначені компанії. Також розглядаються питання участі вказаних суб'єктів господарювання у розвитку соціальної інфраструктури села. Автор доходить висновку, що у процесі правового регулювання діяльності агрохолдингів, мають вживатися заходи (як зобов'язального, так і стимулюючого характеру), спрямовані на посилення соціальної складової та підтримку розвитку сільських територій.

Ключові слова: агрохолдинг, сільськогосподарське підприємство, сільське населення, соціальна діяльність, сільська територія, соціальна інфраструктура, соціальна відповідальність

Актуальність.

В економічній літературі неоднаразово піднімалося питання щодо негативного впливу агрохолдингів на розвиток соціальної сфери села. Адже, їх господарська діяльність призводить до зростання рівня безробіття через вивільнення зайвих працівників (агрохолдинги витіснили до мільйона людей, які опинилися у своїх особистих селянських господарствах) [с. 1, 100–101], недостатньої участі у формуванні місцевих бюджетів та в розбудові соціальної інфраструктури села при її активній

експлуатації тощо, що в кінцевому підсумку стає ще одним джерелом вимивання коштів із села [15, с. 10]. Крім того, вказується, що наслідком такої діяльності стає зростання соціальної напруги на селі, перерозподіл власності та зниження життєвого простору для діяльності інших організаційно-правових форм господарювання на землі [21]. Зазначені процеси призводять до зубожіння сільського населення, розвитку міграційних процесів та поступовому вимиранню сільських територій. На жаль, на державному рівні не розроблено стратегії, спрямованої на подолання

таких негативних явищ. Це свідчить про неналежне виконання державою однієї з основних функцій – забезпечення соціальної спрямованості економіки, що передбачено статтею 13 Конституції України. Тому, особливої актуальності набуває дослідження правового регулювання соціальної діяльності вищезазначених суб'єктів господарювання, їх участі у розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Під час цього дослідження були використані, зокрема, праці таких юристів-аграрників, як О.В. Гафурова, В.М. Єрмоленко, Т.О. Коваленко, С.І. Марченко, Я.О. Самсонова, А.М. Статівка.

Мета статті полягає у дослідженні правового регулювання соціальної діяльності сільськогосподарських підприємств, які входять до складу агрохолдингових груп. Особлива увага приділяється питанням забезпечення зайнятості сільського населення, яке проживає на територіях, де здійснюють виробничу діяльність зазначені компанії; а також їх участі у розбудові соціальної інфраструктури села.

Результати.

Як слушно зазначає О.В. Гафурова, для більшості сільськогосподарських підприємств проведення соціальної діяльності залишається традиційним. Крім того, за відсутності коштів у місцевих бюджетах тільки самі підприємства здатні гарантувати розвиток соціальної інфраструктури на селі за рахунок власних доходів [2, с. 87]. Більше того, на дум-

ку, Т.О. Коваленко та С.І. Марченко, господарська діяльність в АПК має безпосереднє відношення до соціальної діяльності господарюючих суб'єктів і виступає засобом досягнення задоволення потреб громадян, що дає підстави виділити принцип державного забезпечення соціальної спрямованості господарської діяльності в АПК [7, с. 8].

Для суб'єктів господарювання корпоративного типу, особливо тих, що здійснюють свою діяльність у сільській місцевості, необхідним є дотримання корпоративної соціальної відповідальності. На думку спеціалістів, концепція такої відповідальності передбачає забезпечення працівників адекватними умовами не тільки роботи, але й життя: підвищення рівня кваліфікації працівників, профілактичне лікування, будівництво житла, розвиток соціальної сфери [11]. Вона реалізується через такі напрями: соціальної відповідальності перед працівниками; соціальною відповідальністю перед державою; соціальною відповідальністю перед суспільством регіону, територій, на яких функціонує підприємство [4, с. 215]. Зважаючи на те, що соціальна відповідальність підприємства перед державою полягає у своєчасній сплаті обов'язкових податків та зборів, зупинимось більш докладно на аналізі правового регулювання першого та третього напрямів такої відповідальності.

Соціальна відповідальність перед працівниками передбачає створення якісних і безпечних умов праці, гідну, чесну адекватну оплату праці та систему мотивації і заохочення, справедливую систему надбавок і компенсацій тощо [4, с. 215]. Насамперед необхідно зазначити, що найбільшою соціальною проблемою в сільській

місцевості України є низький рівень заробітної плати – винагороди, обчисленої, як правило, у грошовому виразі, яку власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу (ч. 1 ст. 94 Кодексу законів про працю України). При чому, в економічній літературі наводяться дані згідно з якими у сільськогосподарських підприємствах, підконтрольних агрохолдинговим формуванням, розмір середньомісячної оплати праці є нижчий, ніж у сільськогосподарських підприємствах традиційного типу на 19,3 %. Крім того, не дивлячись на те, що вказані формування є в більшості транснаціональними структурами, в українських агрохолдингах середньомісячна заробітна плата працівників нижча у 6–9 разів порівняно з країнами Євросоюзу, що використовують таку ж техніку і технології [10, с. 15].

Як вже зазначалося вище, ще однією проблемою, яка потребує нагального вирішення, є проблема сільського безробіття. Адже, як відмічають науковці, орієнтація агрохолдингів на вирощування високоінтенсивних культур та згортання трудомістких галузей – тваринництва, льонарства, хмелярства тощо призвело до істотного скорочення кількості найманих працівників – з 4,3 млн у 1990 р., 2,8 млн у 2000 р. до менше 1 млн осіб в останні роки [12, с. 111]. Вивчаючи зазначену проблему, деякі автори наголошують, що у перспективі в зоні діяльності цих «монстрів» у кожному із сіл працюючими можуть бути 10–15 осіб, і не більше [6].

Слід звернути увагу, що потреби сільськогосподарських підприємств у працівниках масових професій (включаючи трактористів, комбайнерів, операторів тваринницьких ферм) задовольняються за рахунок міських

жителів, а в робітниках ручної праці – шляхом вербування сезонних бригад, в т. ч. й з іноземних громадян [13, с. 26]. Таким чином, можна стверджувати, що агрохолдинги не зацікавлені у створенні нових робочих місць. Відповідно, вказані відносини потребують належного правового регулювання у напрямі забезпечення зайнятості сільського населення, яке проживає на територіях, де здійснюють виробничу діяльність зазначені компанії. Вирішення цієї проблеми набуває ще більшої актуальності у зв'язку із прийняттям Концепції розвитку сільських територій, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р., якою передбачено необхідність збільшення кількості робочих місць на селі до 1 млн та збільшення кількості зайнятого сільського населення у 1,5 раза. У науковій літературі запропоновано різні варіанти вирішення вказаної проблеми. Так, на думку Ю.О. Лупенка та М.Ф. Кропивка, доцільно було б надати орендодавцям земель право першочергового працевлаштування на роботу у структурі орендаря [10, с. 16]. В. Ю. Уркевич взагалі вважає за потрібне зобов'язати агрохолдинги надавати робочі місця для певної кількості мешканців сільських населених пунктів за місцезнаходженням використовуваних ними земельних площ. Кількість таких працівників може визначатися залежно від площі земельної ділянки, що використовується відповідним агрохолдингом. У разі невиконання такого обов'язку агрохолдинг має сплатити відповідні кошти до місцевого бюджету [20]. Аналогічної думки дотримуються і інші представники юридичної науки. [17, с. 212]. Зазначені кошти мають використовуватися на фінансуватися

заходів із створення робочих місць у сільській місцевості. На наш погляд, можливим є використання цих двох варіантів. Але, для того, щоб вони набули обов'язкового значення, необхідно закріпити ці положення на законодавчому рівні, зокрема шляхом прийняття Закону України «Про агрохолдингові компанії в Україні».

На жаль, механізм державного регулювання соціальної функції сільськогосподарських підприємств базується на виконанні ними мінімальних соціальних стандартів, встановлених законодавством. Хоча, на думку економістів, «соціальний пакет» мав би бути розширеним як для працівників (оплата медичних послуг, витрат на відпочинок, дозвілля тощо), так і місцевих спільнот, на території яких розміщені підприємства (зокрема фінансування установ професійної підготовки, спортивних закладів, дитячих садків; створення привабливих пейзажів, будівництво доріг, заліснення ярів, залуження схилів тощо) [12, с. 111–112].

У науковій літературі зазначається, що агрохолдинги чинять негативний вплив на соціальний розвиток села [19, с. 47]. Це пов'язане з тим, що їх діяльність спрямована на реалізацію бізнес-проектів, основною метою яких є отримання прибутку та примноження капіталів їх засновників. Підтримка і розвиток сільської інфраструктури не відноситься до функцій агрохолдингу [16, с. 5]. Адже засновники чи власники агрохолдингу, як правило, не проживають в місцях ведення агробізнесу і ні вони, ні члени їх сімей не мають наміру користуватися сільською інфраструктурою [3, с. 5].

Розглянемо соціальну відповідальність агрохолдингів перед мешканцями тих територій, на яких вони

функціонують. Насамперел, необхідно звернути увагу на стан соціальної інфраструктури села. Її розвиток та утримання в належному стані є першочерговою проблемою не тільки для України, а й для інших країн світу. Так, Резолюцією, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 р. «Перетворення нашого світу. Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 р.», передбачається необхідність збільшення обсягів інвестування у сільську інфраструктуру (ціль 2) [14]. Вказане, насамперед, має стосуватися агрохолдингів, які, в процесі своєї господарської діяльності активно використовують такі об'єкти соціальної інфраструктури села, як: дороги, мережі електро-, водо-, газопостачання тощо. Відповідно, ці компанії мають приймати участь в будівництві, ремонті та утриманні таких об'єктів. Як зазначається у науковій літературі, цей вид відповідальності передбачає ініціативні та компенсаційні витрати на програми з участі у суспільному житті, його розвитку, покращення умов існування громади на територіях, що оточують підприємство [4, с. 215]. Що ж роблять у цьому напрямі агрохолдинги? Останнім часом окремі з них, наприклад, ПАТ «Миронівський хлібопродукт» та ТОВ «ТАС АГРО» несуть витрати, пов'язані з підтримкою розвитку сільських територій. Так, першим запроваджено соціальний проект «Село. Кроки до розвитку», спрямований на стимулювання соціальної активності в сільських громадах і має на меті підтримку кращих бізнес-ініціатив громадян, зокрема в розвитку соціально-економічного, культурного і туристичного потенціалу краю. Проект реалізовуватиметься в селах

Бершадського, Гайсинського, Тростянецького, Тульчинського та Немирівського районів Вінницької області [8]. Другим – такі соціальні проекти, як «сільська школа», «дитячий садочок», «здоров'я», «сільські ради». Їх реалізація спрямована на утримання соціальної інфраструктури села: здійснення ремонту закладів, оновлення їх матеріальної бази, закупка медичного обладнання, будівництво дитячих майданчиків тощо [18]. Проте підтримка соціальних закладів агрохолдингами має, як правило, несистематичний характер [13, с. 26].

Важливим у цьому напрямі, на наш погляд, є налагодження взаємовигідної співпраці з органами місцевого самоврядування. Так, одним із можливих шляхів заохочення великих підприємств до інвестування в розвиток соціальної інфраструктури села, може стати, на думку В.М. Єрмоленка, широке інформування органами місцевого самоврядування в засобах масової інформації громадськості про благодійні інвестиційні внески та особи їх вкладників, а також стимулювання таких інвестицій, наприклад, через присвоєння вулицям села імен інвесторів тощо [5, с. 204–205]. Прикладом такої взаємодії може стати підписання Меморандуму про співпрацю між Вінницькою обласною державною адміністрацією та ПАТ «Миронівський хлібопродукт» згідно з яким перша виступить партнером конкурсу і буде надавати інформаційну та організаційну допомогу по даному проекту [8]. Крім того, у науковій літературі пропонується співпраця у формі соціально-економічного партнерства, що передбачає собою укладення так званих соціальних угод між сільськогосподарським підприємством та сільською радою, на території якої розташоване

зазначене підприємство. Угода про соціально-економічне партнерство – це своєрідна добровільна благодійна допомога сільськогосподарських товаровиробників сільській громаді, що полягає у перерахунку орендарями земельних ділянок коштів до бюджетів сільських рад у розмірі приблизно від 30 до 50 грн. за 1 га орендованої землі для вирішення соціальних, життєво необхідних, проблемних питань (соціально-економічний та культурний розвиток територіальних громад, допомога при влаштуванні благоустрою, впорядкуванні сміттєзвалищ, ремонт доріг, загальноосвітніх закладів, установ медицини) [9, с. 127].

Не можна не погодитись із думкою, що внесок агрохолдингів у соціальний розвиток села оцінюється передусім участю у зміцненні економіки сільських територій, підвищенні рівня орендної плати за використання земельних ресурсів та оплати праці своїх працівників, створенні робочих місць для жителів сільських територій, участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій, формуванні надходжень до державного і місцевого бюджетів [10, с. 14]. Враховуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що діяльність таких компаній не сприяє в достатній мірі соціально-економічному розвитку сільських територій. Адже ними запроваджуються лише одиничні проекти, які не спрямовані на комплексне вирішення соціальних проблем села.

Висновки і перспективи.

Таким чином, у процесі правового регулювання діяльності агрохолдингів, мають вживатися заходи (як зобов'язального, так і стимулюючого

характеру), спрямовані на посилення соціальної складової та підтримку розвитку сільських територій. Для цього необхідно закріпити законодавчому рівні, зокрема у Законі України «Про агрохолдингові компанії в Україні», підвищену соціальну відповідальність таких компаній, передбачивши їх обов'язок щодо першочергового працевлаштування місцевих жителів, участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій тощо) та правовий механізм їх забезпечення.

Список використаних джерел

1. Беземчук О.Г. Соціально-економічні аспекти функціонування корпоративних агроформувань. Український соціум. 2011. № 3(38). С. 97–104.
2. Гафурова О.В. Правовий механізм передачі об'єктів соціальної інфраструктури села у комунальну власність. Юридична Україна. 2010. № 3. С. 84–88.
3. Дем'яненко С.І. Агрохолдинги в Україні: добре чи погано? Серія консультативних робіт [AgPP No 21]. Київ: Німецько-український аграрний діалог., Ін-т економ. дослід. та політич. консультацій, 2008. 20 с.
4. Дем'яненко С.І., Єранкін О.О., Коцупатрий М.М. та ін. Агрохолдинги в Україні та їх вплив на розвиток сільських територій. За заг. ред. С.І. Дем'яненка. Київ: КНЕУ, 2013. 350 с.
5. Єрмоленко В.М. Правові проблеми залучення інвестицій у соціальний розвиток села. Інвестиційна діяльність у сільському господарстві: правові питання: кол. моногр. За ред. В.І. Семчика. Київ: Юрид. думка, 2008. С. 181–206.
6. Калінчик М. Що буде, якщо запровадити ринок землі. Пропозиція. URL: <http://propozitsiya.com/ua/shcho-bude-yakshcho-zaprovaditi-rinok-zemli>.
7. Коваленко Т.О., Марченко С.І. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України: навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 296 с.
8. Конкурс мікрогрантів «Село. Кроки до розвитку» тепер і у Вінницькій області. URL: <https://www.mhp.com.ua/uk/media/news>.
9. Костенко С.О. Розвиток сільських територій: окремі проблеми правового регулювання. Правові проблеми розвитку сільських територій: матеріали Круглого столу (Київ, 9 грудня 2015р.), присвяченого пам'яті відомого українського вченого правознавця, члена-кореспондента НАН України, академіка НАПрН України В. І. Семчика. Київ: Видавництво «Прінт сервіс», 2015. С. 125–128.
10. Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. Економіка АПК. 2013. № 7. С. 5–21.
11. Мазуренко В.П., Засенко О.Ю. Сучасна концепція корпоративної соціальної відповідальності у міжнародному бізнесі. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
12. Попова О.Л., Панкратова Л.Л., Бетлій М.Г. Соціальні та екологічні параметри діяльності сільськогосподарських підприємств: диференціація за економічними класами. С. 110–128. URL: https://eip.org.ua/docs/EP_10_4_110.pdf
13. Прокопа І.В. Структура сучасного аграрного виробництва в Україні: соціоекономічний та організаційний аспекти. Агроінком. 2012. № 7–9. С. 24–31.
14. Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 25 вересня 2015 р. «Перетворення нашого світу. Порядок денний у сфері сталого розвитку на період до 2030 р.». URL: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>.
15. Саблук П.Т., Кропивко М.Ф. Кластеризація як механізм підвищення конкурен-

- тоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки. Економіка АПК. 2010. № 1. С. 3–12.
16. Самсонова Я.О. Правові засади розвитку конкурентноспроможного сільськогосподарського виробництва як основного напрямку державної аграрної політики України. Теорія і практика правознавства. 2014. Вип. 2 (6). С. 1–12.
17. Сидоров Я.О. Актуальні питання правового регулювання діяльності аграрних холдингів в Україні. Конституційні засади аграрного, земельного та екологічного права: 20 років розвитку: матеріали «круглого столу» (м. Київ, 27 травня 2016 р.). Київ: КНУ імені Т. Г. Шевченка, 2016. С. 210–212.
18. Соціальні проекти ТОВ «ТАС АГРО». URL: <http://tasagro.com/portfolio>.
19. Статівка А.М., Уркевич В.Ю. Аграрне право (оглядові лекції, нормативно-правові акти). Харків: Юрайт, 2014. 352 с.
20. Уркевич В.Ю. Правові проблеми функціонування агрохолдингів в Україні. Право та інновації. 2013. № 4. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
21. Черевко Г. Агрохолдинги як нові організаційні форми крупнотоварного господарювання в агробізнесі України. Аграрна економіка. 2012. Т. 5. № 1–2. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
3. Dem'ianenko, S.I. (2008). Ahrokhodynhy v Ukraini: dobre chy pohano? [Agroholdings in Ukraine: good or bad?] Serii konsultatyvnykh robot [AgPP No 21]. Kyiv: Nimetsko-ukrainskyi ahrarnyi dialoh., In-t ekonom. doslid. ta politych. konsultatsii, 20.
4. Dem'ianenko, S.I., Yerankin, O.O., Kotsupatryi, M.M. ta in. (2013). Ahrokhodynhy v Ukraini ta yikh vplyv na rozvytok silskykh terytorii [Agroholdings in Ukraine and their impact on the development of rural areas]. Kyiv: KNEU, 350.
5. Yermolenko, V.M. (2008). Pravovi problemy zaluchennia investysii u sotsialnyi rozvytok sela [Legal problems of attracting investments into social development of the village]. Investysii na diialnist u silskomu hospodarstvi: pravovi pytannia: kol. monohr. Za red. V.I., Semchyka. Kyiv: Yuryd. dumka, 181–206.
6. Kalinchyk, M. Shcho bude, yakshcho zaprovadyty rynek zemli [What will happen if you enter the land market]. Propozitsiia. Available at: <http://propozitsiya.com/ua/shcho-bude-yakshcho-zaprovaditi-rinok-zemli>.
7. Kovalenko, T.O., Marchenko, S.I. (2015). Pravove rehuliuuvannia hospodarskoi diialnosti v ahropromyslovomu kompleksy Ukrainy [Legal regulation of economic activity in the agro-industrial complex of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter, 296.
8. Konkurs mikrohrantiv «Selo. Kroky do rozvytku» teper i u Vinnytskii oblasti [Competition of microgrants «Village. Steps to Development» now in the Vinnytsia region]. Available at: <https://www.mhp.com.ua/uk/media/news>.
9. Kostenko, S.O. (2015). Rozvytok silskykh terytorii: okremi problemy pravovoho rehuliuuvannia [Development of rural territories: separate problems of legal regulation]. Pravovi problemy rozvytku silskykh terytorii: materialy Kruhloho stolu (Kyiv, 09.12.2015), prysviachenoho

References

1. Bezemchuk, O.H. (2011). Sotsialno-ekonomichni aspekty funktsionuvannia korporatyvnykh ahroformuvan [Socio-economic aspects of the functioning of corporate agroformations]. Ukrainskyi sotsium, 3(38), 97–104.
2. Hafurova, O.V. (2010). Pravovyi mekhanizm peredachi ob'ektiv sotsialnoi infrastruktury sela u komunalnu vlasnist [Legal mechanism of transfer of social infrastructure of the village to communal property]. Yurydychna Ukraina, 3, 84–88.

- pam'iaty vidomoho ukrainskoho vchenoho pravoznavtsia, chlena-korespondenta NAN Ukrainy, akademika NAPrN Ukrainy V.I. Semchyka. Kyiv: Vydavnytstvo «Print servis», 125–128.
10. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F. (2013). Ahrokhodynhy v Ukraini ta posylennia sotsialnoi spriamovanosti yikh diialnosti [Agroholdings in Ukraine and strengthening the social orientation of their activities]. *Ekonomika APK*, 7, 5–21.
 11. Mazurenko, V.P., Zasenka, O.Yu. Suchasna kontsepsiia korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti u mizhnarodnomu biznesi [Contemporary Concept of Corporate Social Responsibility in International Business]. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua>.
 12. Popova, O.L., Pankratova, L.L., Betlii, M.H. Sotsialni ta ekolohichni parametry diialnosti silskohospodarskykh pidpriemstv: dyferentsiatsiia za ekonomichnymy klasamy [Social and environmental parameters of the activity of agricultural enterprises: differentiation by economic classes]. Available at: https://eip.org.ua/docs/EP_10_4_110.pdf
 13. Prokopa, I.V. (2012). Struktura suchasnoho ahrarnoho vyrobnytstva v Ukraini: sotsioekonomichni ta orhanizatsiyni aspekty [The structure of modern agrarian production in Ukraine: socio-economic and organizational aspects]. *Ahroinkom*, 7–9, 24–31.
 14. Rezoliutsiia, pryiniata Heneralnoiui Asambleiei OON 25.09.2015 «Peretvorennia nashoho svitu. Poriadok denniy u sferi staloho rozvytku na period do 2030» [Resolution adopted by the UN General Assembly on September 25, 2015 «Transforming our world. Agenda for Sustainable Development for the period up to 2030»] (2015). Available at: <http://sdg.org.ua/ua/resources-2/344-2030-2015>.
 15. Sabluk, P.T., Kropyvko, M.F. (2010). Klasteryzatsiia yak mekhanizm pidvyshchennia konkurentospromozhnosti ta sotsialnoi spriamovanosti ahrarnoi ekonomiky [Clustering as a mechanism for increasing the competitiveness and social orientation of the agrarian economy]. *Ekonomika APK*, 1, 3–12.
 16. Samsonova, Ya.O. (2014). Pravovi zasady rozvytku konkurentnospromozhnogo silskohospodarskoho vyrobnytstva yak osnovnoho napriamku derzhavnoi ahrarnoi polityky Ukrainy [Legal principles of development of competitive agricultural production as the main direction of the state agrarian policy of Ukraine]. *Teoriia i praktyka pravoznavstva*, 2 (6), 1–12.
 17. Sydorov, Ya.O. (2016). Aktualni pytannia pravovoho rehuliuвання diialnosti ahrarnykh khodynhyh v Ukraini [Actual issues of legal regulation of agrarian holdings in Ukraine]. *Konstytutsiini zasady ahrarnoho, zemelnoho ta ekolohichnoho prava: 20 rokiv rozvytku: materialy «kruhoho stolu»* (Kyiv, 27.05.2016). Kyiv: KNU imeni T. H. Shevchenka, 210–212.
 18. Sotsialni proekty TOV «TAS AHRO» [Social projects of TAS AGRO LLC]. Available at: <http://tasagro.com/portfolio>.
 19. Stativka, A.M., Urkevych, V.Yu. (2014). Ahrarne pravo (ohliadovi lektsii, normatyvno-pravovi akty) [Agrarian Law (review lectures, legal acts)]. Kharkiv: Yurait, 352.
 20. Urkevych, V.Yu. (2013). Pravovi problemy funktsionuvannia ahrokhodynhyh v Ukraini [Legal problems of functioning of agroholdings in Ukraine]. *Pravo ta innovatsii*. Available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
 21. Cherevko, H. (2012). Ahrokhodynhy yak novi orhanizatsiini formy krupnotovarnoho hospodariuvannia v ahrobiznesi Ukrainy [Agroholdings as new organizational forms of large-scale business in agribusiness in Ukraine]. *Ahrarna ekonomika*, 5, 1–2. Available at: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.

R. I. Gutsol (2019). Social activity of agrohholdings: legal aspects. Law. Human. Environment, 10(2): 45–53, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.005>.

Summary. The article investigates with the problems of the legal regulation of the social activities of the agricultural holdings. It is paid the particular attention to ensuring of the employment of the rural population living in the territories where these companies are engaged in the production activities. Additionally are discussed the issues of participation of these entities in the development of social infrastructure of the village. The author concludes that in the process of legal regulation of the activities of agricultural holdings, measures (both obligatory and stimulating) aimed at strengthening the social component and supporting the development of rural areas should be taken.

Keywords: agrohholding, agricultural enterprise, rural population, social activity, rural territory, social infrastructure, social responsibility

ПОНЯТТЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ: ПРОБЛЕМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ТЛУМАЧЕННЯ

О. В. АРТЕМЕНКО, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: artolena11@ukr.net

Анотація. У статті досліджується питання поняття екологічної інформації. Звертається увага, на національний рівень законодавчого визначення даного поняття та міжнародний рівень законодавчого визначення. Досліджується історія походження поняття екологічної інформації. Розмежовуються поняття «екологічної інформації», «інформації про стан навколишнього природного середовища» та «інформації про стан довкілля». З'ясовується проблема виникнення тавтології в досліджуваних поняттях та можливі шляхи їх вирішення. Акцентується увага на проблемах законодавчого визначення дефініції «екологічна інформація». Особлива увага звертається на роль та внесок Орхуської конвенції як особливого міжнародного документу, який став основою для визначення даного поняття.

Ключові слова: інформація, екологічна інформація, навколишнє природне середовище, довкілля, Орхуська конвенція

Актуальність.

XXI ст. можна безумовно називати ерою інформатизованого суспільства. Розвиток суспільних відносин, у даний період часу, досяг піку своєї досконалості, адже все до чого прагло людство, крізь віки, знайшло своє відображення. Відомий політик говорив, що хто володіє інформацією, той володіє світом. Дійсно, інформація в наш час є на вагу золота. Тому дослі-

дження питання інформації є необхідною потребою людства. Забезпечення достатнім рівнем інформації, в тому числі про стан навколишнього природного середовища, є обов'язком держави в умовах становлення інформаційного суспільства. Проте законодавці по різному інтерпретують поняття стану довкілля, чи то стану навколишнього природного середовища, що є основою поняття екологічної інформації. Ця проблема

і досі залишається не вирішеною, незважаючи на достатньо велику кількість публікацій з приводу даного питання. Тому виникає актуальність дослідження цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Поняття екологічної інформації, незважаючи на не тривалий час свого становлення, знайшло своє відображення у працях відомих науковців, таких як: Бобкова А.Г., Бойченко І.П., Віденська Е.В., Гетьман А.П., Дика Ю.В., Єлісєєв В.В., Кобецька Н.Р., Костицький В.В., Кравченко О.В., Кравченко С.М., Краснова М.В., Макогонюк Ю.Ю., Сарістова І.В., Скрильніков Д.В., Сухан І.С., Тарасова В.В., Шурупова К.В. та інші.

Метою даної статті є дослідження поняття екологічної інформації та проблем її інтерпретації.

Результати.

Поняття інформації має англійське походження. Зокрема, в англійській мові це поняття «information» зародилося у 1387 р. До східнослов'янських мов це слово прийшло із Польщі близько XVII ст., а із середини XX століття це поняття стало загальнонауковим. Але незважаючи на цей довгий час становлення і досі у науковій сфері воно залишається вкрай дискусійним [1, с. 11].

У шістдесяті роки XX ст. М. Реймерс говорив про те, що «інформація є найважливішим природним ресурсом, яка до того ж є результатом накопичення знань та надбань суспільства [2, с.121].

Відповідно до ст. 19 Загальної декларації прав людини, «Кожна люди-

на має право на свободу переконань і на вільне їх виявлення; це право включає свободу безперешкодно дотримуватися своїх переконань та свободу шукати, одержувати і поширювати інформацію та ідеї будь-яким способом і незалежно від державних кордонів» [3].

Будь-яка правова дефініція потребує свого визначення для правильного її застосування. На практиці часто зустрічається, що певне визначення міститься в декількох нормативно-правових актах. Так і поняття екологічної інформації потрібно досліджувати у розрізі значної кількості законодавчих актів.

Так відповідно розрізняють національний рівень визначення правової інформації та міжнародний рівень. Щодо національного рівня, то слід зазначити що правовий рівень визначається Конституцією України та законами України: ЗУ «Про охорону навколишнього природного середовища», ЗУ «Про інформацію», «Про доступ до публічної інформації», «Про звернення громадян», та іншими нормативно-правовими актами.

Що стосується міжнародного рівня, то перш за все велике значення відіграє Орхуська Конвенція 1998 р., також має значення Директива № 2003/4/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 28 січня 2003 р., Директива «Про доступ громадськості до екологічної інформації та про скасування Директиви Ради № 290/313/ЄС. Крім того, норми та регулюючі питання доступу до інформації знаходяться також у спеціалізованих директивах ЄС.

Насамперед, слід звернутися до Конституції України, де у ст. 34 зазначається, що кожен має право вільно збирати, використовувати інфор-

мацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Що стосується екологічної інформації, то тут Конституція використовує дещо інший термін, а саме інформація про стан довкілля, де у ст. 50 зазначено, що кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена [4].

Поняття екологічної інформації міститься також і в галузевому Законі «Про інформацію». Так даний закон, виділяє екологічну інформацію з поміж інших видів інформації, до того ж зазначено гарантування неможливості інформації з обмеженим доступом.

Відповідно до ст. 13 даного Закону, інформація про стан довкілля (екологічна інформація) – це відомості та/або дані про:

- а) стан складових довкілля та його компоненти, включаючи генетично модифіковані організми, та взаємодію між цими складовими;
- б) фактори, що впливають або можуть впливати на складові довкілля
- в) стан здоров'я та безпеки людей, умови життя людей, стан об'єктів культури і споруд тією мірою, якою на них впливає або може вплинути стан складових довкілля;
- г) інші відомості та/або дані [5].

Із визначення можливо зрозуміти, що поняття інформації про стан довкілля та екологічної інформації є рівнозначним по своїй структурі, та є синонімами один одного.

Ще один нормативно-правовий акт звертає увагу на екологічну інформацію, зокрема на ті складові які включає в себе дане поняття. До поняття екологічної інформації відноситься інформація про :

- 1) стан навколишнього природного середовища або його об'єктів.
- 2) екологічні прогнози, плани і програми, заходи, у тому числі адміністративні;
- 2) державну екологічну політику;
- 3) законодавство про охорону навколишнього природного середовища;
- 4) витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування;
- 5) економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля тощо [6].

Непослідовність законодавця у питанні термінології, зокрема у використанні термінів «довкілля» та «навколишнє середовище»: тут панують характерні для українського законодавства багатство синонімів і плутанина.

Закон України «Про інформацію» значно вужче трактує поняття екологічної інформації, на відміну від Закону України «Про навколишнє природне середовище», де під дане визначення підпадають також і витрати пов'язані із охороною навколишнього природного середовища.

Окремо, хотілося б звернути увагу на велику кількість висловлень науковців стосовно екологічної інформації та показників, які вона в себе включає. Так, на думку З. Козак екологічна інформація – являє собою будь-яку інформацію про стан навколишнього природного середовища, його об'єктів та взаємодію, а також інформація про рівні забруднення навколишнього природного середовища, його об'єктів [7, с. 21].

В.В. Єлісєєва, визначає, що екологічною інформацією є частина ін-

формації про природу яка полягає у взаємодії біологічних організмів із факторами оточуючого [8].

На думку іншої дослідниці В.В. Тарасової, екологічна інформація, являє собою певну сукупність даних про динаміку якісних та кількісних змін, які можуть траплятися із природними об'єктами довкілля, а також їх взаємозв'язок між собою та закономірності їхнього розвитку. Крім того, ця сукупність даних виступає базою для оцінювання екологічного стану навколишнього природного середовища, а також прийняття на їх основі виважених управлінських рішень в галузі екології [9, с. 128].

З визначень наведених вище, зрозуміло, що науковці переважно використовують для опису сукупності даних про стан довкілля саме поняття екологічної інформації не вдаючись до тавтології понять, таких як стан довкілля, навколишнього природного середовища.

Що стосується міжнародного рівня, то як згадувалося раніше, поняття екологічної інформації має міжнародне значення. Варто зауважити, що поняття екологічної інформації вперше було визначено в Директиві Європейського Союзу «Про вільний доступ до інформації про стан довкілля» 90/313 (далі – ЕС), де йдеться про вільний доступ до інформації про стан навколишнього середовища. У даній директиві, поняття екологічної інформації розглядається із двох сторін. З однієї сторони, це певний стан повітря, води, землі, флори, фауни, сільськогосподарських земель, а з іншої – це є діяльність яка може здійснювати негативний вплив на навколишнє середовище, а також захищає його [10].

Важливе значення при вирішенні проблем визначення поняття еколо-

гічної інформації має міжнародний законодавчий акт, такий як Орхуська конвенція. Повною назвою цієї конвенції, відповідно до офіційного перекладу, є назва – Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосується довкілля [11].

Відповідно до даного закону, екологічною інформацією є інформація як включає в себе такі показники, як:

1. Стан навколишнього природного середовища (повітря, вода, ґрунт, вода, земля, атмосфера) та взаємодія між його компонентами;
2. Фактори, такі як енергія, шум та випромінювання, а також заходи чи діяльність (в тому числі адміністративні заходи);
3. Аналіз затрат, результатів та інший економічний аналіз і припущення використані в процесі прийняття рішень з питань, що стосуються навколишнього середовища;
4. Умови життя людей, стан здоров'я та безпеки людей, стан об'єктів культури та споруд в тій мірі в якій на них впливає або може вплинути стан складових навколишнього природного середовища.

Враховуючи вище викладене, логічним буде той факт, що для даного переліку краще буде підходити термін саме «екологічної інформації», адже по суті ця дефініція включає в себе значно ширший перелік складових. Але, чому ж законодавець використав у Законі подвійний термін «інформація про стан навколишнього природного середовища» та «екологічна інформація»? Проте, видається, що створена тавтологія, була свідомо допущена законодавцем, так як дана дефініція вводилася, в той час,

коли термін «інформація про стан довкілля» уже використовувався, що підтверджувалося ратифікацією Орхуської конвенції.

Висновки і перспективи.

Отже, в умовах сьогодення, чинне законодавство оперує щонайменше трьома термінами у сфері поняття інформації, які тієї чи іншою мірою стосуються довкілля. Проте всі згадані вище поняття є тотожними за своїм правовим смислом і так до них буде діяти єдиний правовий режим. Це такі поняття:

1. Інформація про стан довкілля, нормативно-правові акти, якими передбачено дане поняття: Конституція України, закони України «Про інформацію», «Про державну таємницю»
2. Інформація про стан навколишнього природного середовища Закон України нормативно-правові акти, якими передбачено дане поняття: «Про охорону навколишнього природного середовища»
3. Екологічна інформація нормативно-правові акти, якими передбачено дане поняття: Охуська конвенція, Директива Європейського Союзу «Про вільний доступ до інформації про стан довкілля» 90/313 середовища»), екологічна інформація (Орхуська конвенція).

Але, як було з'ясовано, що для українського законодавства все ж більшою мірою буде доречним саме використання поняття екологічної інформації, адже вона буде включати в себе такі фактори як стан навколишнього природного середовища, а також умови життя людей, стан їхнього здоров'я та захищеності від об'єктів, які можуть негативно на них впливати.

Список використаних джерел

1. Кормич Б.А. Інформаційне право: підручник. Харків: Бурунік, 2011. 333 с.
2. Основи стійкого розвитку: навчальний посібник. За заг. ред. Л.Г. Мельника. Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. 654 с.
3. Загальна декларація прав людини. Офіційний вісник України. 2008. № 93. Ст. 3103.
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Про інформацію: Закон України від 02 жовтня 1992 р. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 48. Ст. 650.
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
7. Доступ до екологічної інформації: посібник. За ред. З.Я. Козак. Львів: «ЕПЛ», 2006. 56 с.
8. Єлісеєв В.В. Екологічна інформація та її біологічна складова. URL: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/ecology/2000/6-1-13.pdf>.
9. Тарасова В.В. Екологічна статистика (з блочно-модульною формою контролю знань): підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008. 392 с.
10. Про вільний доступ до інформації про стан довкілля: міжнародний документ від 7 червня 1990 р. URL: [90/313http://eulaw.edu.ru/documents](http://eulaw.edu.ru/documents).
11. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля: міжнародний документ від 25 травня 1998 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_015

References

1. Kormych, B.A. (2011). Informatsiine pravo [Information Law]: pidruchnyk. Kharkiv: Burunik, 333.

2. Osnovy stiikoho rozvytku [Fundamentals of Sustainable Development] (2005): navchalnyi posibnyk. Za zah. red. L.H., Melnyka. Sumy: VTD «Universytetska knyha», 654.
3. Zahalna deklaratsiia prav liudyny [Universal Declaration of Human Rights] (2008). Ofitsiyni visnyk Ukrainy, 93, 3103.
4. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (1996): Zakon Ukrainy 28.06.1996. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 30, 141.
5. Pro informatsiiu [About information] (1992): Zakon Ukrainy 02.10.1992. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 48, 650.
6. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha [About the protection of the environment]: Zakon Ukrainy 25.06.1991. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1264-12>.
7. Dostup do ekolohichnoi informatsii [Access to environmental information] (2006): posibnyk. Za red. Z.Ya., Kozak. Lviv: «EPL», 56.
8. Yeliseiev, V.V. Ekolohichna informatsiia ta yii biolohichna skladova [Ecological Information and Its Biological Component]. Available at: <http://lib.chdu.edu.ua/pdf/naukpraci/ecology/2000/6-1-13.pdf>.
9. Tarasova, V.V. (2008). Ekolohichna statystyka (z blochno-modulnoi formoiu kontroliu znan) [Ecological statistics (with block-modular form of knowledge control)]: pidruchnyk. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury, 392.
10. Pro vilnyi dostup do informatsii pro stan dovkillia [About free access to environmental information] (1990): mizhnarodnyi dokument 07.06.1990. Available at: 90/313http://eulaw.edu.ru/documents.
11. Konventsiiia pro dostup do informatsii, uchast hromadskosti v protsesi pryiniattia rishen ta dostup do pravosudiva z pytan, shcho stosuutsia dovkillia [Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-making and Access to Justice in Environmental Matters] (1998): mizhnarodnyi dokument 25.05.1998. Available at: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_015.

O. V. Artemenko (2019). Concept of environmental information: problems of legislative interpretation. *Law. Human. Environment*, 10(2): 54–59
<https://doi.org/10.31548/law2019.02.006>.

Summary. The article deals with the issue of the concept of environmental information. Attention is drawn to the national level of legal definition of this concept and the international level of legal definition. The history of the origin of the concept of ecological information is explored. The concepts of «environmental information», «information on the state of the environment» are distinguished. The problem of the occurrence of a tautology in the investigated concept and possible ways of the resolution is clarified. The article focuses on the problems of the legislative definition of the definition of «environmental information». Particular attention is drawn to the role and contribution of the Aarhus Convention as a special international document, which became the basis for defining this concept.

Keywords: information, environmental information, nature environment, Aarhus Convention

ЕКОЛОГО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ҐРУНТІВ

Н. С. ГАВРИШ, доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права,
Національний університет «Одеська юридична академія»
E-mail: natahavrysh@gmail.com

Анотація. Розглянуто питання еколого-правове регулювання використання ґрунтів. Надається характеристика реалізації правових форм суспільних відносин по відношенню до ґрунтів як до об'єктів права використання та правової охорони у межах їхнього правового режиму. Обґрунтовано концепцію раціонального використання ґрунтів як об'єкта земельних, екологічних і аграрних правовідносин. Встановлено, що чинне земельне законодавство глибше регламентує питання раціонального землекористування, центр уваги перемістився від регулювання правових відносин щодо освоєння нових площ до закріплення відносин стосовно якісного й ефективного використання площ так, щоб не завдавати шкоди генезі та еволюції ґрунтів при інтенсивній їх експлуатації. Виокремлено особливості правової охорони ґрунтів. На основі проведеного правового аналізу зроблено висновок, щодо змісту поняття раціонального використання ґрунтів входить сукупність вимог щодо якісного й ефективного їх використання, а зміст поняття правової охорони ґрунтів охоплює сукупність правових заходів із реалізації цих вимог, а також засоби примусу на випадок ухилення від їхньої реалізації.

Ключові слова: земля, землі сільськогосподарського призначення, ґрунт, раціональне землекористування, використання земель, охорона земель, використання ґрунтів, охорона ґрунтів

Актуальність.

За положеннями науки ґрунтознавства питання використання ґрунтів здійснюється передусім у межах землекористування, яке є обов'язковою складовою комплексної системи експлуатації та охорони всіх природних ресурсів. Тому вже у другій половині ХХ ст. правознавці обґрунтовують концепцію раціонального використання і охорони земель. Раціональне

використання і охорона земель стає невід'ємною складовою категоріально-понятійного апарату правового регулювання земельних відносин. Раціональне землекористування починає розглядатися як максимальне залучення до господарського обігу всіх земель та їхнє ефективне використання за основним цільовим призначенням, створення найсприятливіших умов для високої продуктивності сільськогосподарських угідь і одержання

на одиницю площі максимальної кількості продукції за найменшої витрат праці та коштів. Рациональне землекористування при цьому передбачає, насамперед, використання ґрунтів і їхню охорону від негативних наслідків господарської діяльності людини. Для цього розроблена і застосовується на практиці система ґрунтозахисних заходів – технологічних, науково-технічних, соціально-економічних і правових, спрямованих на якісне поліпшення ґрунтів.

Тому правознавство враховує такі підходи та вже у ЗК України закріплюються терміни «використання земель», «користування землями». Із урахуванням приписів земельного законодавства дану категорію запропоновано визначити як комплекс юридично значущих дій власників і користувачів землі щодо ефективної експлуатації земельних ділянок у межах встановлених вимог і правил із метою реалізації суб'єктами своїх інтересів [1, с. 23]. Основною метою використання земель у сільському господарстві є безпосереднє отримання матеріальних благ. Використання сільськогосподарських земель – сукупність заходів, спрямованих на отримання від землі певних матеріальних благ [1, с. 25]. Водночас, у науковій літературі недостатньо приділено увагу питанням еколого-правового регулювання використання ґрунтів.

Мета статті. З'ясування значення і ролі терміна «використання та охорони земель» у механізмі еколого-правового регулювання земельних відносин, оскільки рациональне використання та охорона земель є основним завданням земельного законодавства, а ґрунти є основним і незамінним засобом виробництва продукції сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Останніми десятиріччями все більшої ваги набувають проблеми еколого-правового регулювання використання земель (в т. ч. ґрунтів). Питання еколого-правового регулювання землекористування не набуло належного відображення в земельному законодавстві. Проблеми еколого-правового регулювання використання земель (в т. ч. ґрунтів) порушені в працях В. І. Андрейцева, Б. В. Даниленка, В. М. Єрмоленка, І. І. Каракаша, О. С. Колбасова, Н. І. Краснова, М. В. Краснової, П. Ф. Кулинич, В. Л. Мунтяна, В. В. Носіка, Н. І. Титової, Т. Є. Харитонової, М. В. Шульги та ін.

Результати.

Правові приписи, присвячені регламентації відносин щодо реалізації права використання землі, зосереджені у главах 14, 15 ЗК України і в об'єктивному значенні становлять законодавчу основу самостійного правового інституту у системі земельного права України. Такий інститут формують сукупність правових норм, які визначають об'єкти, суб'єкти, перелік і зміст прав на користування землею, регулюють підстави, умови, способи і механізм виникнення прав на користування земельними ділянками, в яких визначаються юрисдикційні способи захисту суб'єктів прав на використання земель. Право використання земель у суб'єктивному значенні – це забезпечена законом можливість і здатність особи володіти земельними ділянками і використовувати їхні корисні властивості для задоволення потреб та інтересів

суб'єктів, або ж сукупність прав та обов'язків землевласників та землекористувачів. Право використання земель – це і відповідний правовий титул, що надає фізичним та юридичним особам правомочності щодо володіння, користування, а також у передбачених законом випадках обмежене право розпорядження земельною ділянкою [2, с. 123].

Такі наукознавчі підходи можна застосовувати й до розуміння суті права використання ґрунтів, а також до його видів.

Юридична наука у вирішенні проблеми раціонального використання сільськогосподарських земель та охорони ґрунтів повинна прагнути до створення теоретичної основи для розроблення конкретних правових норм, які забезпечуватимуть дедалі раціональніше використання сільськогосподарських земель. До основи вирішення проблеми раціонального використання сільськогосподарських земель та охорони ґрунтів покладено наукову концепцію правового регулювання цієї сфери земельних відносин, визначену в Конституції України, у ЗК України та в інших законодавчих актах, що тією чи іншою мірою причетні до регулювання земельних відносин в Україні.

Як вважає П. Ф. Кулинич, нечіткість, неоднозначність, суперечливість правових понять «охорона і використання земель», які застосовуються законодавством у сфері правового регулювання земельних відносин загалом і відносин щодо охорони і використання сільськогосподарських земель і ґрунтів, зокрема, є одним із важливих чинників недостатньої ефективності правових норм у цій сфері. Удосконалення понятійного апарату земельного права

та законодавства потребує глибокого дослідження системи правових понять земельного права представниками юридичної науки [3, с. 60].

У спеціальних галузях права – земельному, аграрному, екологічному, – «земля» і «ґрунт» є основним об'єктом правового регулювання використання і охорони. Земельне право концентрує сукупність правових норм, що регулюють відносини щодо використання та охорони земель (у т. ч. ґрунтів). Аграрне право сфокусоване переважно на землях сільськогосподарського призначення. Тому вони мають особливий – пріоритетний – правовий режим.

Землі використовують усі суб'єкти аграрного права не як просторовий базис, а як основний засіб виробництва продукції сільського господарства. Продуктивною силою земель тут слугує її верхній шар – ґрунти. Отже, ґрунти є об'єктом правової охорони земель сільськогосподарського призначення. Екологічне право регламентує комплекс відносин у сфері раціонального природокористування (у тому числі землекористування, яке за змістом охоплює й охорону природних об'єктів, передусім земель і їхньої невід'ємної частини – ґрунтів) [4, с. 214].

На переважання охоронного аспекту використання земель над експлуатаційним указує М. В. Шульга, оскільки пріоритет екологічних інтересів над економічними відповідає вимогам законодавства [5, с. 148–149]. У такий спосіб визнають використання і охорону земель самостійними правовими явищами, оскільки за умов їхньої самостійності одне із них може мати перевагу над іншим.

Значний інтерес становить ставлення до охорони земель (у т. ч. ґрун-

тів) лісогосподарського призначення. У статтях ЛК України передбачено заходи з охорони і захисту лісів і не зачіпаються питання охорони земель і ґрунтів, а також земель, які не належать до лісогосподарського призначення. Відповідно, вирішення цих питань забезпечує земельне законодавство. Відомо, яку шкоду земельним угіддям і ґрунтам наносять заготівельні підприємства, коли вони порушують вимоги з охорони земель і ґрунтів: під час вирубки деревини та її трелювання, вивезення і складування деревини руйнується верхній родючий шар ґрунту, а в разі заготівлі деревини на схилах пошкодження поверхні призводить до інтенсивної ерозії і псування ґрунту. Лісозаготівельники зобов'язані не допускати подібних явищ, відновлюючи родючість порушених ґрунтів, і вести заготівлю способами, які не допускають псування ґрунтів. У лісах потрібно вживати заходів із захисту ґрунтів і земель від підтоплення і заболочування, проводити меліорацію (осушення), інші роботи з підвищення продуктивності земель і ґрунтів лісогосподарського призначення, а також земель і ґрунтів, які належать до інших категорій земель.

Питання раціонального використання і охорони земель і ґрунтів тісно пов'язані з питаннями надрокористування. Пошук, розвідування і розробка родовищ корисних копалин безпосередньо порушують цілісність земної поверхні і ґрунтового покриву, видозмінюють природні ландшафти, порушують якість земель і ґрунтів.

Широке застосування відкритого способу добування корисних копалин призводить до знищення ґрунтового покриву на значних площах. Нині в Україні налічують 154,5 тис. га порушених земель (із них не використо-

вують у виробництві 54,2 тис. га), з яких майже 83 % порушено в процесі розробки покладів рудних і нерудних копалин, їхньої переробки, проведення геолого-розвідувальних робіт.

Зазвичай дозвіл на право користування надрами видають на декілька років або декілька десятиріччів. Відповідно, деградаційні зміни ґрунтів мають тривалий латентний характер, тому дуже важливим у цьому випадку є виконання вимог із рекультивзації земель і ґрунтів.

Забруднення ґрунтового покриву на полігонах, зберігання і захоронення твердих і шкідливих відходів пов'язане із засвоєнням ґрунтами забруднюючих речовин, які мігрують від цих джерел у латеральному і вертикальному напрямках. Ґрунтові речовини і мікроорганізми спричиняють трансформацію і утворення високотоксичних сполук.

Екологічні вимоги з поводження з відходами закріплені в ст. 55 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища», відповідно до якого відходи виробництва і вжитку, в тому числі і радіоактивні відходи, підлягають збору, використанню, знешкодженню, транспортуванню, зберіганню, захороненню, умови і способи яких повинні бути безпечними для навколишнього середовища і регулюватися законодавством України [6].

Правову охорону ґрунтів від забруднення виробничими та іншими відходами частково регулює Закон України «Про відходи» [7].

Із огляду на те, що масштаб та інтенсивність впливу твердих і небезпечних відходів на навколишнє середовище і ґрунти в тому числі є більш значними, ніж передбачалося раніше, а характер і природні чинники цього

впливу недостатньо вивчені, нормативні вимоги і цілий ряд відомчих інструкцій, які стосуються вибору ділянок під будівництво, проектування полігонів і призначення санітарної охорони, необхідно доповнити. Потрібна компетентна оцінка всіх параметрів впливу відходів на ґрунт.

У ст. 51 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплені екологічні вимоги щодо розміщення, проектування, будівництва, реконструкції, введення в дію та експлуатації підприємств, споруд та інших об'єктів [6].

У Законі України «Про землекористування» встановлено, що розроблення будівельної документації, будівництво та реконструкція міських і сільських поселень, будівель, споруд повинні базуватися на вимогах охорони навколишнього середовища, екологічної безпеки і санітарних правил, із урахуванням стану територій міських і сільських поселень і обмежень у галузі екологічної безпеки, визначених територіальними комплексними схемами охорони природи і природокористування, а також із урахуванням наслідків шкідливого впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище і здоров'я людини [8].

Висновки і перспективи.

Резюмуючи сказане можна зробити узагальнювальний висновок, що чинне земельне законодавство глибше регламентує питання раціонального землекористування. Центр уваги перемістився від регулювання правових відносин щодо освоєння нових площ (ці можливості сьогодні обмежені) до закріплення відносин стосовно якісного й ефективного використання площ

так, щоб не завдавати шкоди генезі та еволюції ґрунтів при інтенсивній їх експлуатації. Однак у ЗК України та інших законодавчих актах не враховано специфіку раціонального використання й охорони ґрунтів від водної та вітрової ерозії, а це потребує розроблення та доповнення у Закон України «Про охорону земель» розділу «Про заходи охорони ґрунтів від водної та вітрової ерозії». Отож, до змісту поняття раціонального використання ґрунтів входить сукупність вимог щодо якісного й ефективного їх використання, а зміст поняття правової охорони ґрунтів охоплює сукупність правових заходів із реалізації цих вимог, а також засоби примусу на випадок ухилення від їхньої реалізації.

Список використаних джерел

1. Шульга М. В. Актуальні проблеми правового регулювання земельних відносин в сучасних умовах: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Харків, 1998. 37 с.
2. Земельне право України: підручник. Г. І. Балюк, Т. О. Коваленко, В. В. Носік та ін.; за ред. В. В. Носіка. Київ: Видавничо-поліграфічний цент «Київський університет». 2008. 511 с.
3. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. Київ : Логос, 2011. 668 с.
4. Титова Н. І. Правові аспекти охорони земель. Генеза, географія та екологія ґрунтів. Львів, 1999. С. 214–216.
5. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях. Харьков: Консум, 1998. 223 с.
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.

7. Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 р. № 18798-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1998. № 36–37. Ст. 242.
8. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 р. № 858-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 282.

References

1. Shulha, M. V. (1998). Aktualni problemy pravovoho rehuliuвання zemelnykh vidnosyn v suchasnykh umovakh [Contemporary problems of legal regulation of land relationships in today's conditions]. Kharkiv, 37.
2. Zemelne pravo Ukrainy [Land law of Ukraine] (2008). H. I., Baliuk, T. O., Kovalenko, V. V., Nosik ta in. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsent «Kyivskyi universytet», 511.
3. Kulynych, P. F. (2011). Pravovi problemy okhorony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v Ukraini [Legal problems of protection and use of agricultural land in Ukraine]. Kyiv: Lohos, 668.
4. Tytova, N. I. (1999). Pravovi aspekty okhorony zemel [Legal aspects of land protection]. Geneza, heohrafiia ta ekolohiia gruntiv. Lviv, 214–216.
5. Shulha, M. V. (1998). Aktualnye pravovye problemy zemelnykh otnosheniy v sovremennykh usloviyakh [Contemporary legal problems of land relationships in today's conditions]. Kharkov: Konsum, 223.
6. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha [On Environmental Protection] (1991): Zakon Ukrainy 25.06.1991 № 1264-KHII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 41, 546.
7. Pro vidkhody [On Waste] (1998): Zakon Ukrainy 05.03.1998 № 18798-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 36–37, 242.
8. Pro zemleustrii [On Organization of Land]: Zakon Ukrainy 22.03.2003 № 858-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 36, 282.

N. S. Havrysh (2019). *Environmental and legal regulation of the use of soils. Law. Human. Environment*, 10(2): 60–65, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.007>.

Summary. Regulation of the use of soils by environmental law has been reviewed. The characteristics of application of legal forms of social relations to soils as objects of the right of use and legal protection within the scope of their legal regime have been provided. The concept of rational use of soil as an object of land, environmental and agricultural relationships was substantiated. It was established that the existing land law regulates rational use of land deeper, and the center of attention has shifted from regulation of legal relationships concerning development of new areas to regulation of relationships concerning quality and efficient use of areas in order not to cause damage to the genesis and evolution of soil during intensive cultivation. Particularities of legal protection of soils have been highlighted. Based on a legal analysis, a conclusion was drawn concerning the notion of rational use of soils including the set of requirements concerning their quality and efficient use, and the notion of legal protection of soils covers the set of legal measures aimed at the compliance with these requirements, and also, measures of enforcing the said compliance.

Keywords: land, agricultural land, soil, rational use of land, use of land, protection of land, use of soil, protection of soil

МІЖГАЛУЗЕВІ ЗВ'ЯЗКИ СИСТЕМИ ПРИРОДОРЕСУРСНОГО ПРАВА

М. А. ДЕЙНЕГА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: marinad@meta.ua

Анотація. У статті здійснено дослідження міжгалузевих зв'язків системи природоресурсного права з іншими елементами системи права через аналіз їх міжгалузевої взаємодії, міжгалузевого взаємного впливу, міжгалузевого правового регулювання і колізійного регулювання. Визначено, що вивчення інституту міжгалузевих зв'язків системи природоресурсного права має привести у кінцевому підсумку до високоефективного регулювання правовідносин у сфері використання і відтворення природних ресурсів та забезпечити стабільність і стійкість всієї системи природоресурсного права й законодавства.

Міжгалузеві зв'язки забезпечують взаємодію природоресурсного права з іншими елементами системи права, спрямовану на регулювання природоресурсних суспільних відносин, а також на дотримання балансу між різними правовими галузями з метою усунення колізій всередині права. Міжгалузеві зв'язки природоресурсного права мають два напрями впливу на суспільні відносини: перший – спрямований на взаємодію з іншими галузями права та їх елементами з метою досягнення певного правового результату, інший – на врегулювання колізій всередині системи права шляхом визначення дії однієї з колізійних галузей.

Ключові слова: система природоресурсного права, міжгалузеві зв'язки, міжгалузева взаємодія, міжгалузевий взаємний вплив, міжгалузеве правове регулювання, колізійне регулювання

Актуальність.

Усі галузі права визнаються складовими єдиної системи права України, а відповідно, не можуть існувати повністю автономно одна від одної, вони взаємодіють між собою і взаємно впливають одна на одну. Місце відповідної галузі права у системі права України в значній мірі визначається здатністю правових норм різної

галузевої приналежності створювати міжгалузеві зв'язки. Вивчення інституту міжгалузевих зв'язків системи природоресурсного права має привести у кінцевому підсумку до високоефективного регулювання правовідносин у сфері використання і відтворення природних ресурсів та забезпечити стабільність і стійкість всієї системи природоресурсного права й законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У науковій літературі проблеми взаємодії і взаємопроникнення системних елементів одних галузей права в інші досліджували Л.А. Музика, Н.М. Оніщенко, Н.І. Пікуров, Д.Р. Сафіулліна, М.Ю. Челишев та інші науковці. Міжгалузеві зв'язки системи природоресурсного права, незважаючи на їх актуальність, нині залишаються малодослідженою проблематикою.

Метою статті є визначення міжгалузевих зв'язків, що забезпечують взаємодію природоресурсного права з іншими елементами системи права, спрямовану на регулювання природоресурсних суспільних відносин.

Результати.

Усі елементи системи права пов'язані між собою за допомогою певних зв'язків, що забезпечують їх взаємодію. При цьому зв'язки елементів всередині однієї галузі права (норм, інститутів, підгалузей) є внутрішньогалузевими зв'язками, а зв'язки елементів, що належать до різних галузей права, – міжгалузевими зв'язками. Існування міжгалузевих зв'язків можливо як на вищому рівні – галузі права, так і на рівні окремих її елементів.

Внутрішньогалузеві і міжгалузеві зв'язки галузі права є парними юридичними категоріями. Ця парність виражена, по-перше, у загальному призначенні цих зв'язків, тобто у спільності їх функціональної ознаки – пов'язувати, у тому числі і погоджувати, норми різних правових елементів відповідних правових систем, зокрема підгалузей (внутрішньогалузеві зв'язку), галузей (міжгалузеві зв'язки). По-друге, обидва види зв'язків в їх системному прояві, нарівні

з аналогічними зв'язками інших правових галузей, є одним з виразів принципу єдності і диференціації, одночасно забезпечуючи відповідну внутрішньосистемну єдність і визначаючи специфіку галузі права, а також її окремих елементів. По-третє, ці зв'язки носять взаємообумовлений характер і не існують один без одного [6, с. 24].

Міжгалузеві зв'язки у праві вчені визначають як: відносини взаємної залежності, обумовленості і спільності між різними правовими галузями, включаючи й їх окремі частини [11, с. 56]; зумовлені системною будовою права відносини взаємної залежності між галуззю права й іншими правовими утвореннями, що забезпечують їх взаємодію, спрямоване на регулювання окремих суспільних відносин і захист суб'єктів цих відносин [10, с. 8].

Міжгалузеві зв'язки ззовні виявляються у наступних формах: міжгалузева взаємодія, міжгалузевий взаємний вплив, міжгалузеве правове регулювання і колізійне регулювання [11, с. 60–62].

Міжгалузева взаємодія представляє собою взаємний динамічний зв'язок правової галузі та інших галузей або окремих їх елементів, який послідовно відображається на всіх стадіях правового регулювання й у всіх елементах його механізму [9, с. 49]. Завдяки міжгалузевим зв'язкам норми різних галузей права не просто впливають з різних сторін на суспільні відносини, а взаємодіють, тобто спільно впливають на них. Метою даної взаємодії є гармонійний розвиток суспільних відносин.

Так, наприклад, міжгалузевий зв'язок (взаємодія) природоресурсного права з адміністративним правом полягає у тому, що у процесі державного управління у сфері використання і відтворення природних ресурсів, притягнення до відповідальності за

порушення природоресурсного законодавства застосовуються адміністративні методи правового регулювання, крім цього відповідно до норм адміністративного права визначається система державних органів управління.

Застосування норм адміністративного права для регулювання природоресурсних відносин обумовлено наявністю публічно-правових засад у наданні прав на використання природних ресурсів (права власності, права користування), необхідністю планування, нормування (лімітування) використання природних ресурсів, ведення державних кадастрів, моніторингу природних ресурсів. Значна кількість норм, що встановлюють порядок створення і діяльності, повноваження державних органів управління у сфері використання і відтворення природних ресурсів, відносяться до адміністративного права. Крім цього, певна кількість відносин, що регулюється адміністративним правом, виникає під час притягнення власників і користувачів природних ресурсів до адміністративної відповідальності за порушення правил природокористування. Разом з тим, природоресурсне право на відміну від адміністративного права визначає зміст діяльності органів управління у сфері використання і відтворення природних ресурсів, зміст функцій управління тощо.

Окрім цього, усі види використання природних ресурсів, за винятком загального природокористування, є платними. Плата встановлюється за користування землею, ресурсами вод, лісів, надр, тваринного світу тощо і вноситься природокористувачами до бюджетів різних рівнів відповідно до Бюджетного й Податкового кодексів України. Такі відносини складають предмет фінансового й податкового права й регулюються їх нормами.

Міжгалузеві зв'язки, крім того, включають й зв'язки статичного характеру, що проявляються у зовнішній формі права, його джерелах. Міжгалузевий взаємний вплив – це процес впливу один на одного різних, у деякій мірі взаємопересічних (у предметних і змістовних відносинах) правових утворень, у результаті чого може відбуватися їх трансформація (на рівнях правових норм й правореалізації) [7, с. 230].

Так, наприклад, відповідно до ст. 131 Земельного кодексу України громадяни та юридичні особи України, а також територіальні громади і держава мають право набувати у власність земельні ділянки на підставі міни, ренти, дарування, успадкування та інших цивільно-правових угод [2]. Укладення таких угод здійснюється відповідно до Цивільного кодексу України з урахуванням вимог Земельного кодексу України. При цьому, особливості цивільно-правових угод щодо відчуження земельних ділянок визначені ст. 132 Земельного кодексу України.

Міжгалузеве правове регулювання – це процес упорядкування суспільних відносин за допомогою різногалузевих правових засобів, у рамках якого одні галузеві інструменти поєднуються з іншими галузевими інструментами [8, с. 37].

Згідно зі ст. 105 Лісового кодексу України порушення лісового законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільно-правову або кримінальну відповідальність відповідно до закону. Частиною 2 цієї статті передбачена відповідальність за засмічення лісів побутовими і промисловими відходами [5]. Одночасно, ст. 73 Кодексу України про адміністративні правопорушення визначено склад адміністративного правопорушення – засмічення лісів відходами, що тягне за

собою накладення адміністративного штрафу [3]. Цією ж статтею Лісового кодексу України передбачена відповідальність за незаконне вирубування та пошкодження дерев і чагарників. У ст. 246 Кримінального кодексу України зафіксовано склад злочину – незаконна порубка лісу, що заподіяла істотну шкоду, а також вчинення таких дій у заповідниках або на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду, або в інших особливо охоронюваних лісах, що карається штрафом або арештом, або позбавленням волі [4].

Колізійне регулювання, що здійснюється між правовими галузями, – це звід встановлених правом правил (колізійних норм), які дозволяють узгоджувати дію норм однієї галузі права з іншими. Дане регулювання включає нормативне визначення галузевого пріоритету, тобто визначення того, які норми підлягають застосуванню у пріоритетному порядку у порівнянні з іншими, які норми мають бути застосовані у разі розбіжності положень правових норм різних правових галузей, що становлять конкретну частину міжгалузевого правового регулювання [12, с. 81]. На думку М.Ю.Челишева, встановлення способу галузевого пріоритету відбувається у двох формах: 1) у вигляді правила про пряме застосування норми галузі права, але з можливими обмеженнями, встановленими в іншій галузі права; 2) у формі припису про субсидіарне застосування норм галузі права [12, с. 85].

Так, відповідно до ст. 3 Земельного кодексу України земельні відносини, що виникають при використанні надр, лісів, вод, а також рослинного і тваринного світу, регулюються Земельним кодексом України, нормативно-правовими актами про надра, ліси, води, рослинний і тваринний світ, якщо вони не суперечать Земельному кодек-

су України. Згідно зі ст. 2 Водного кодексу України земельні, лісові, гірничі відносини, а також відносини щодо використання та охорони рослинного і тваринного світу, що виникають під час користування водними об'єктами, регулюються відповідним законодавством України [1]. У Цивільному кодексі України безпосередньо передбачена можливість застосування цивільного законодавства до регулювання природоресурсних відносин, якщо вони не врегульовані іншими актами.

Залежно від приналежності правової галузі, з якою взаємодіє природоресурсне право, до матеріальних або процесуальних правових галузей, виділяють два види міжгалузових зв'язків: регулятивні й охоронні. Відмінність у зазначених видах міжгалузових зв'язків полягає у способах вирішення поставлених завдань перед галузями права [10, с. 29]. Роль міжгалузових зв'язків природоресурсного права у взаємодії з матеріальними галузями права є регулятивною – напрямом впливу таких зв'язків є зміцнення взаємодії природоресурсного права з іншими правовими галузями з метою встановлення і регулювання відповідних правовідносин. Роль міжгалузових зв'язків природоресурсного права у взаємодії з процесуальними галузями права є охоронною (зв'язки виникають при здійсненні захисту порушених або оспорюваних прав, свобод і законних інтересів різних суб'єктів права).

Крім того, міжгалузові зв'язки поділяють на дві групи залежно від того, відображені вони в законі, чи ні. Фіксація системних зв'язків у тексті закону вимагає їх обов'язкового відображення у правозастосовному акті, у той час, як інші зв'язки, залежно від конкретних обставин, можуть зазначатися у процесі правозастосування, а можуть лише

матися на увазі [9, с. 208]. Дійсно, такий поділ має не лише суто теоретичне, а й практичне значення. Адже динамічний розвиток суспільних відносин і правової системи не може передбачити всі можливі життєві ситуації.

Однак, найбільш повною видається класифікація міжгалузевих зв'язків галузей права, запропонована М.Ю. Челишевим. Так, за різними підставами їх можна класифікувати на такі види: 1) залежно від тієї галузі права, з нормами якої взаємодіє галузь, – міжгалузеві зв'язки між галузями приватного та публічного права; 2) залежно від специфіки їх прояву при реалізації регулятивної й охоронної функцій; 3) за стадіями правового регулювання; 4) за їх характером – на статичні (у законодавстві) і динамічні (під час правореалізації); 5) залежно від тієї ролі, що притаманна відповідним міжгалузевим зв'язкам, – субординаційні та координаційні зв'язки [12, с. 112]. Науковець зазначає, що така класифікація може бути доповнена й іншими критеріями поділу.

Висновки і перспективи.

Міжгалузеві зв'язки забезпечують взаємодію природоресурсного права з іншими елементами системи права, спрямовану на регулювання природоресурсних суспільних відносин, а також на дотримання балансу між різними правовими галузями з метою усунення колізій всередині права. Міжгалузеві зв'язки природоресурсного права мають два напрями впливу на суспільні відносини: перший – спрямований на взаємодію з іншими галузями права та їх елементами з метою досягнення певного правового результату, інший – на врегулювання колізій всередині системи права шляхом визначення дії однієї з колізійних галузей.

Список використаних джерел

1. Водний кодекс України від 6 червня 1995 р. Відомості Верховної Ради України. 1995. № 24. Ст. 189.
2. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3. Ст. 27.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. Відомості Верховної Ради УРСР. 1984. № 51. Ст. 1122.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25. Ст. 131.
5. Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 17. Ст. 99.
6. Музика Л.А. Міжгалузеві зв'язки цивільного права: огляд окремих проблем. Вісник Академії адвокатури України. 2014. Т. 11. № 2 (30). С. 19–30.
7. Музика Л.А. Про сутність міжгалузевих зв'язків цивільного права. Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. 2014. № 2. С. 227–239.
8. Оніщенко Н.М. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: дис. ... д.ю.н.: 12.00.01. Київ, 2002. 378 с.
9. Пикуров Н.И. Теоретические проблемы межотраслевых связей уголовного права: дисс. ... д.ю.н.: 12.00.08. Волгоград, 1998. 410 с.
10. Сафиуллина Д.Р. Межотраслевые связи договорного права: дисс. ... к.ю.н.: 12.00.03. Казань, 2015. 211 с.
11. Чельшев М.Ю. Основы учения о межотраслевых связях гражданского права: монография. Казань, 2008. 206 с.
12. Чельшев М.Ю. Система межотраслевых связей гражданского права: цивилистическое исследование: дисс. ... д.ю.н.: 12.00.03. Казань, 2008. 407 с.

References

1. Vodnyi kodeks Ukrainy 6.06.1995 [The Water Code of Ukraine] (1995). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 24, 189.
2. Zemelnyi kodeks Ukrainy 25.10.2001 [The Land Code of Ukraine] (2001). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 3, 27.
3. Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia 7.12.1984 [The Code of Ukraine on Administrative Offenses] (1984). Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR, 51, 1122.
4. Kryminalnyi kodeks Ukrainy 5.04.2001 [The Criminal Code of Ukraine] (2001). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 25, 131.
5. Lisovy kodeks Ukrainy 21.01.1994 [The Forest Code of Ukraine] (1994). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 17, 99.
6. Muzyka, L.A. (2014). Mizhhaluzevi zv'iazky tsyvilnoho prava: ohliad okremykh problem [Intersectoral links of civil law: an overview of individual problems]. Visnyk Akademii advokatury Ukrainy, 11, 2 (30), 19–30.
7. Muzyka, L.A. (2014). Pro sutnist mizhhaluzevykh zv'iazkiv tsyvilnoho prava [On the essence of inter-branch ties of civil law]. Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka, 2, 227–239.
8. Onishchenko, N.M. (2002). Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia ta rozvytku pravovoi systemy [Theoretical and methodological principles of formation and development of the legal system]: dys. ... d.yu.n.: 12.00.01. Kyiv, 378.
9. Pykurov, N.Y. (1998). Teoretycheske problemy mezhotraslevykh svyazei uholovnoho prava [Theoretical problems of intersectoral links of criminal law]: dyss. ... d.yu.n.: 12.00.08. Volhohrad, 410.
10. Safyullyna, D.R. (2015). Mezhotraslevye svyazy dohovornogo prava [Intersectoral relations of contractual law]: dyss. ... k.yu.n.: 12.00.03. Kazan, 211.
11. Chelyshev, M.Yu. (2008). Osnovy uchenyia o mezhotraslevykh svyaziakh hrazhdanskogo prava [Fundamentals of the doctrine of intersectoral links of civil law]: monohrafiia. Kazan, 206.
12. Chelyshev, M.Yu. (2008). Systema mezhotraslevykh svyazei hrazhdanskogo prava: tsyvylystyeskoe yssledovanye [System of intersectoral relations of civil law: civil studies]: dyss. ... d.yu.n.: 12.00.03. Kazan, 407.

M. A. Deineha (2019). Intersectoral links of the natural resource law system. Law. Human. Environment, 10(2): 66–71, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.008>.

Summary. The article deals with the study of inter-branch links of the system of natural resource law with other elements of the system of law through the analysis of their inter-sectoral interaction, inter-sectoral mutual influence, inter-sectoral legal regulation and conflict management. It is determined that the study of the institute of interbranch relations of the system of natural resources law should lead ultimately to highly effective regulation of legal relations in the field of use and reproduction of natural resources and to ensure stability and stability of the whole system of natural resources law and legislation.

Intersectoral links provide the interaction of natural resource law with other elements of the legal system, aimed at regulating natural resource-based social relations, as well as the balance between different legal branches in order to eliminate conflicts within the law. Intersectoral links of natural resources law have two directions of influence on social relations: the first is aimed at interaction with other branches of law and their elements in order to achieve a certain right result, the other – to resolve conflicts within the system of law by identifying the actions of one of the conflict industries.

Keywords: system of natural resource law, intersectoral connections, intersectoral interaction, intersectoral mutual influence, intersectoral legal regulation, collision regulation

ГЕНЕЗА ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ОХОРОНУ ДОВКІЛЛЯ У МІСТАХ (ДО ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ)

О. М. ТКАЧЕНКО, аспірант

кафедри аграрного, земельного та екологічного права

імені академіка В.З. Янчука

(науковий керівник – доктор юридичних наук,

професор В.М. Єрмоленко),

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: sandroaa6060@gmail.com

Анотація. У статті досліджено особливості розвитку законодавства про охорону довкілля у містах до часів проголошення незалежності України. Встановлено, що в різних країнах світу такий розвиток розпочався ще зі стародавніх часів і стосувався вирішення питань поводження з відходами та шумових впливів. З появою промисловості та транспорту межі правового регулювання впливу міст на довкілля значно розширилися. В нього почали включати питання охорони атмосферного повітря, вод, лісів тощо. Однак, фактично до середини ХХ ст. ці питання вирішувалися в межах санітарного законодавства, а отже, стосувалися лише охорони життя і здоров'я людини. Лише з середини ХХ ст. об'єктом правової охорони в містах стають й природні ресурси.

Ключові слова: правова охорона, довкілля, навколишнє природне середовище, місто, населений пункт, генеза

Актуальність.

Важливою задачею сучасного екологічного законодавства є охорона навколишнього природного середовища в містах, селищах міського типу і сільських населених пунктах. Правовий стан, роль і значення міст та інших населених пунктів вимагають створення в них найбільш сприятливих умов для життя і здоров'я, праці і відпочинку населення.

Навколишнє природне середовище міст – це складний виробничий,

природний і соціальний комплекс. Він включає в себе промисловість, транспорт, архітектурно-будівельні ансамблі, заклади науки, освіти, культури, жилі і комунально-побутові, міські угіддя, парки відпочинку, зелені зони.

Міста мають багато екологічних проблем, що виникають і нагромаджуються в зв'язку з науково-технічним прогресом. Саме в містах спостерігається хімічне, пилове, шумове й інше забруднення атмосферного повітря, води і ґрунту, що перевищує допустимі для здоров'я людини межі. А тому

до якості навколишнього природного середовища міст та населених пунктів висуваються більш високі правові вимоги. Зокрема, ст. 59 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплені екологічні вимоги при розміщенні і розвитку населених пунктів.

Аналізуючи положення зазначеної статті можна прийти до висновку, що міста є джерелами утворення всіх можливих хімічних, фізичних, біологічних та інших шкідливих впливів на довкілля, а тому виникає питання про межі правового регулювання охорони довкілля у містах.

Метою даної статті є аналіз витоку правових норм щодо охорони довкілля у містах для сучасного визначення меж правового регулювання даного питання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

На сьогоднішній день питання генези законодавства про охорону довкілля міст були об'єктом наукового дослідження російської вченої Чолтян Л.М. у 2009 році. На території незалежної України дане питання ще не було об'єктом комплексного наукового дослідження, що вказує на необхідність наукового аналізу проблеми нормативно-правового регулювання даного питання.

Результати.

В основу історичних засад розвитку нормативно-правового регулювання охорони довкілля у містах нами взято два напрями: 1) вплив на довкілля міст через здійснення викидів та скидів небезпечних речовин у навколишнє природне середовище;

2) фізичний вплив міст на довкілля, на основі яких буде розкриватися це дослідження.

Слід наголосити, що питання забруднення довкілля містами не є новими для людства. Так, ще у наукових трактатах видатних стародавніх лікарів – Гіппократа [1] та Авіценни (Ібн Сіна) [2], неодноразово відзначається, що відходи та фекалії можуть викликати забруднення води та харчових продуктів, призвести до захворювання людей.

Під час правління римських імператорів Доміціана (81–96 р.р. н.е.) та Веспасіана (69–79 р.р. н.е.) [3, с. 108] для забезпечення належного санітарного стану міст були прийняті закони про порядок видалення відходів за межі, з метою забезпечення належного стану міст.

У давній Палестині практикувалося закопування відходів, що утворювалися в населених пунктах. В Афінах – жителі були зобов'язані вивозити вуличні скиди та фекалії за межі кріпосних стін на відстань не менше двох кілометрів [4, с. 3].

У середині століття цей позитивний досвід був забутий. Міста не очищалися від відходів і аж до XIV–XVII ст. були вкриті товстим шаром бруду, який ставав причиною виникнення багатьох вірусних захворювань як серед людей так і серед тварин [5, с. 12].

Що стосується шумового впливу населених пунктів, то першим нормативним актом в даній сфері, який дійшов до наших днів є Указ Юлія Цезаря, яким він встановлював обмеження руху колісниць в нічний час, оскільки у місті неможливо було заснути – скрип та гуркіт колісниць на вузьких вулицях заважали сну, роздратовували. «Значна частина хворих помирили в Римі від безсоння, пов'язаного із шумом за вікнами» [6, с. 10; 7, с. 8–13].

Санітарна культура Київської Русі була досить високо розвинутою. У містах організовувалося водопостачання та каналізаційні мережі. Найпершим збереженим пам'ятником давньослов'янської літератури у цій сфері вважається стаття в «Ізборнику» Святослава. Санітарні настанови знаходимо і в «Слово об умеренности и воздержании», «Монастырских обиходниках», «Книге святых тайн Еноховой» та інших. В них зазначається про необхідність видалення відходів у визначені місця, з метою попередження їх негативного впливу на здоров'я людини у вигляді захворювань, смертності [8, с. 36].

Перші зрушення у бік правової регламентації поведінки із шкідливими викидами у довкілля відбуваються лише з кінця XIV – початку XV століття.

Так, наприклад, лише у XIV ст. у європейських містах знову починають запроваджувати елементи санітарної очистки міст. Так, у Лондоні та Берліні був організований вивіз відходів за межі міста. У Лондоні вивіз здійснювався спеціалізованим транспортом за допомогою покатої платформи з парою коней, у Берліні – побіжним транспортом. Крім того, у Лондоні, одному з перших міст Європи, з'явилися місця для звалищ, які виділялись відповідно до указів Уряду [9, с. 5–6].

На території сучасної України вперше правова регламентація шкідливих впливів на довкілля у населених пунктах відбувається лише за часів перебування українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій і також мають яскраво виражений характер санітарної охорони. Так, 9 квітня 1699 р. Петро I видав наказ «О соблюдении чистоты в Российской империи и о наказании

за вырасывание сору и всякого помету на улицы и переулки», тобто, «по большим улицам и по переулкам, чтоб помету и мертвечины нигде, ни против чьего двора не было, а было б везде чисто, и о том указал великий Государь сказать всяких чинов людям...» [10, с. 136–146].

У «Пунктах» Інструкції, затвердженій Петром I 25 травня 1718 р. [11, с. 608], генерал-поліцмейстеру ставилося в обов'язок спостереження за зведенням будівель, спорудою печей і димарів з дотриманням протипожежних норм, будівництвом будинків відповідно до плану міста, дотриманням у справності зливних стоків.

Згодом був прийнятий Указ від 1 липня 1719 г. «Про заборону засмічувати Неву і інші річки нечистотами ...» [12].

Проте, санітарний стан населених пунктів залишався настільки низьким, що навіть у Москві, де 25 жовтня 1727 р. керівництво Казенного двору, в якому зберігався старовинний золотий і срібний посуд та всі царські коштовності, зробило наступний запис у Журналі Оружейної палати: «От старого и доимочного приказов всякой пометной и непотребный сор от нужников и от постою лошадей, подвергает царскую казну немалой опасности, ибо от того является смрадный дух, а от того духа Его Императорского Величества золотой и серебряной посуде и иной казне ожидать опасной вреду, отчего б не почернела» [10, с. 136–146].

Відповідно до «Учреждения для управления губерний» від 1775 р. [13, с. 56]. Земський управник був зобов'язаний спостерігати, щоб скрізь у містах та на шляхах була чистота. Устав благопристойности чи поліцейський, 1782 р. покладав обов'язки

«смотрения о чищении, о мощении улиц» на приватного пристава. Згідно з «Уложением о наказаниях уголовных и исправительных» від 1845 р. «если кто-либо построит признанные по закону вредными для чистоты воздуха или воды фабрику или завод в городе или хотя и вне города, но выше онаго по тече нию реки или протоки, то сии заведения уничтожаются за счет виновного и он подвергается аресту на время от семи дней до трех месяцев или денежному взысканию не свыше трехсот рублей» [14, с. 50–57].

У 1833 р. запроваджуються Правила «О размещении и устройстве частных заводов, мануфактурных, фабричных и иных заведений», який передбачав, що «все вредные газы, могущие отделяться при производстве работ, должны быть непременно поглощаемы или сжигаемы». У цьому ж документі промислові підприємства в залежності від шкідливості впливу поділялись на три категорії, при чому підприємства третьої категорії заборонялося розміщувати у містах [15, с. 19–20].

Норми Уставу кримінального судочинства 1864 р. [16, с. 189–192] передбачали можливість закриття заводів, мануфактур та інших подібних підприємств у разі порушення ними порядку, встановленого для їх утримання, при чому протокол про порушення складався чинами місцевих поліцейських і лікарських управлінь.

Згідно з Інструкцією про окологородних наглядачів 1867 р. [17] такі наглядачі повинні були звертати особливу увагу на дотримання закріплених в наказах Обер-Поліцмейстера санітарних місць заходів для знищення смороду.

З розвитком імперського кодифікованого законодавства санітарна регламентація шкідливого впливу на

довкілля житлово-комунального господарства передбачається у нормах Статуту Лікарняного 1876 р. [18, с. 411–415] щодо вивезення нечистот із дворів та ряду сенатських указів на виконання норм статуту. Контроль за цією діяльністю покладался на поліцію.

Слід зазначити, що на відміну від Російської імперії, на землях сучасної західної України спостерігався значний розвиток міст ще у XV–XVI ст.ст., і подібні санітарні норми приймалися значно раніше. Наприклад, вже на початку XV ст. у Львові магістратом був призначений головний прибиральник міста, а у 1525 р. була прийнята постанова, якою запроваджувався асенізаційний збір у розмірі $\frac{1}{2}$ гроша з возів, що прибували у місто [19, с. 19–24].

З появою механічного транспорту вплив на довкілля міст збільшується.

Так, накопичена до 30-х рр. XX ст.ст. інформація про рівні шуму у містах дозволила визначити в якості основного його джерела транспорт, зокрема автомобільний [20, с. 31–34]. Наприклад, в Києві ще у 1905 р. були прийняті законодавчі акти щодо охорони навколишнього природного середовища, в яких, зокрема, йшлося про необхідність щорічного проходження технічного огляду автомобілів у міській управі. Автомобіль не повинен був випускати під час руху ні диму, ні пари, а колеса мали бути обладнані запобіжниками від розбризкування бруду [6, с. 10].

На жаль, в перші десятиліття існування СРСР екологічна функція в діяльності держави особливо не виділялася. Серед прав громадян, проголошуваних конституційними нормами, було відсутнє право на здорову, сприятливе навколишнє середовище. Жителям країни безпосередньо не

пропонувалося охороняти природу, її багатства [21]. З метою досягнення господарських результатів здійснювалася економія на утриманні очисних споруд промислових підприємств. Для скорочення витрат на транспортні та інженерні комунікації житлові будівлі будувалися впритул до територій, які вони займають фабриками і заводами, з мінімальними санітарно-захисними зонами. Вантажні магістралі прокладалися через житлові райони. Навколо багатьох міст і робітничих селищ не були створені зелені зони [22, с. 41–42]. Таким чином, протягом перших десятиліть існування радянської влади правова охорона довкілля, в тому числі і в містах, не розглядалася як пріоритетний напрямок діяльності держави.

У 20–30-х рр. XX ст. в країні розгорнулося широке будівництво нових і реконструкція старих промислових підприємств, прискореними темпами проводилася індустріалізація. Широке будівництво нових і реконструкція старих промислових підприємств, зростання міст і міського населення мали значні негативні наслідки, пов'язані із забрудненням навколишнього середовища [23, с. 95].

Наприклад, у 1935–1936 рр. в Києві було проведено тиждень заборони користування сигналами, який показав, що аварій, викликаних відсутністю фонічної сигналізації не сталося. В наслідок цього у великих містах Радянського Союзу місцевими актами було встановлено спеціальні правила користування автомобільними сигналами, зокрема, заборонялося користуватися гудками (особливо в нічний час), крім випадків виникнення загрози безпеці руху. Заборонялося також здійснювати значно довгі сигнали, встановлювати на автомобілі гудки високої частоти і т. ін.

Заходи по боротьбі з шумовим впливом транспорту на локальному та місцевому рівнях проіснували аж до 50-х рр. XX ст., але спрямовувалися вони вже не лише проти гудків автомобілів. У сферу шумозахисного регулювання поступово потрапляє режим дорожнього руху. Так, наприклад, в Москві у післявоєнні роки актами міського виконавчого комітету було запроваджено визначене шумозахисне зонування території міста: були визначені вулиці або їх частини, де з виробничих або інших поглядів необхідно було дотримуватися режиму тиші (відносно слабкого шуму). Необхідний акустичний режим тут досягався адміністративними заходами: на таких вулицях встановлювалися міліцейські пости відділу регулювання дорожнього руху, знижувалася дозволена швидкість (із звичайної в той час в Радянському Союзі швидкості 30 км на годину до 10–15 км на годину), заборонялося користуватися звуковими сигналами. Цікаво, що у випадку виявлення (під час періодичних технічних оглядів) транспортних засобів, які спричиняють шум значно вище дозволеного для даного виду, на них накладалися обмеження проїзду по найбільш тихим вулицям міста. А для того, щоб інспектори відділу регулювання дорожнього руху могли розпізнати такі транспортні засоби, останні забезпечувалися спеціальними номерними знаками особливого кольору [20, с. 31–34].

В довоєнний та післявоєнний період, контроль за впливом на населення шуму від транспортних засобів, в межах своєї компетенції здійснювали органи міліції, двірники, а також громадськість. Відповідний обов'язок двірників був встановлений ще у 1928 р. постановою Наркомпраці УРСР від 24 травня 1928 р., якою затверджено

Інструкцію про права та обов'язки дворників. Зокрема, в п.4 Інструкції зазначалося, що дворники зобов'язані здійснювати допомогу місцевим органам міліції у справі нагляду за дотриманням тиші і спокою в межах свого домоволодіння [24].

Із зростанням кількості транспортних засобів на дорогах та промислових підприємств, підвищується і увага до питання запобігання та зниження шумового та хімічного впливу. Так, Радою Міністрів СРСР 3 жовтня 1973 р. була прийнята постанова «Про заходи щодо зниження шуму на промислових підприємствах, в містах та інших населених пунктах». Відповідний нормативний акт в нашій державі був прийнятий значно раніше – 28 березня 1969 р. і мав іншу назву – «Про заходи щодо попередження виробничих і побутових шумів та боротьбу з ними». Ці нормативні акти вперше носили комплексний характер до вирішення питання боротьби з шумом. Так, одним із основних заходів його подолання було забезпечення утримання дорожнього покриття, трамвайних шляхів, а також транспортних засобів та іншої техніки у стані, який не викликає підвищеного шуму під час їх експлуатації [7, с. 8–13].

Постановою Ради Міністрів СРСР від 3 жовтня 1973 р. був покладений обов'язок на Міністерство внутрішніх справ СРСР забезпечити нагляд за технічним станом транспортних засобів в частині відповідності рівня шуму, який утворюється ними під час руху.

Положенням про державний санітарний нагляд в СРСР, затвердженим постановою Ради Міністрів СРСР від 31 травня 1973 р., встановлено, що нагляд за проведенням заходів щодо попередження, зниження інтенсивності і ліквідації шуму здійснюється

санітарно-епідеміологічною службою в тісному зв'язку з організаціями і установами міністерств і відомств, які здійснюють контроль за охороною природи [25].

Поряд із заходами подолання шумових впливів транспорту на довкілля, майже одночасно починає розвиватися і законодавство про боротьбу із хімічними забрудненнями.

Так, зокрема, 10 грудня 1970 р. був прийнятий Закон «Основи водного законодавства Союзу РСР», в якому був регламентований порядок експлуатації водосховищ, охорони вод від забруднення, відповідальність за порушення водного законодавства. У ст. 38 Закону, власникам засобів водного транспорту, трубопроводів, плавучих та інших споруд на водних об'єктах було заборонено забруднювати і засмічувати води мастилами, деревиною, хімічними, нафтовими та іншими продуктами [26].

Закон, введений в дію з 1 січня 1981 р. «Про охорону атмосферного повітря» [27] регулював, зокрема, порядок здійснення викидів забруднюючих речовин в атмосферу як стаціонарними джерелами, так і рухомими засобами і установками, враховуючи автомобілі, літаки і судна (ст. 11 Закону).

Контроль за виконанням законів та постанов, розробку пропозицій на майбутнє та багато інших повноважень було покладено на створений у 1978 р. Державний комітет СРСР по гідрометеорології і контролю за природним середовищем. Крім того, постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 1 грудня 1978 р. «Про додаткові заходи щодо посилення використання природних ресурсів» була створена Державна інспекція по охороні атмосферного повітря від забруднення тощо.

17 лютого 1990 р., Верховною Радою Української РСР було прийнято постанову «Про екологічну обстановку в республіці та заходи по її докорінному поліпшенню» № 8813, якою зобов'язано міністерства і відомства УРСР, виконкоми обласних, Київської і Севастопольської міських Рад народних депутатів здійснити комплекс заходів щодо значного зменшення негативного впливу викидів автотранспорту у навколишнє природне середовище, перш за все у великих містах і курортних зонах. Добитися розширення мережі електротранспорту, переведення автотранспорту на не етильовані бензини, газоподібне та мало сірчисте дизельне паливо, виведення великих вантажопотоків за межі житлових масивів, створення на всіх автопідприємствах контрольно-регулювальних пунктів для контролю та токсичністю й димністю відпрацьованих газів автомобілів (п. 10 Постанови) [28].

Висновки і перспективи.

Отже, дослідження генези законодавства про охорону довкілля у містах до проголошення незалежності України, дозволило встановити, що питання такого регулювання були вперше запроваджені ще в країнах стародавнього світу, в якості окремих наказів тогочасних правителів, а пізніше, закріплені в нормах санітарного законодавства середньовіччя. В їх основу покладалась боротьба зі шкідливими шумами та побутовими відходами. Лише з розвитком промисловості та транспорту – перелік шкідливих впливів міст збільшився. З цього часу міста стають джерелами шкідливих хімічних, фізичних, інколи біологічних впливів, які продовжують регулюватися санітарним законодавством.

І лише в середині ХХ ст. такі впливи стають об'єктом екологічного законодавства і починають детально регулюватися як за напрямками шкідливих впливів так і за видами природних ресурсів, які забруднюються.

Список використаних джерел

1. Гиппократ. О воздухах, водах и местностях. Москва: Гос. изд-во биол. и мед. лит-ры. 1936. С. 275–306.
2. Абу Али Ибн Сина. Канон врачебной науки. Ташкент: Изд-во «Фан» АН Республики Узбекистан. 1994. 399 с.
3. Laws of Vespasian & Domitian: AE 1936, 128. Lewis & Reinhold, Roman Civilization II, 295-6; Sherk 84, 108 p.
4. Prestley J.J. Civilisation, Water and Wastes. Chemistry and Industry. 1986. № 23. P. 3.
5. David Hughes. Environmental Law. Third edition. 1996. 128 p.
6. Філіппов А.З. Промислова екологія (транспорт): Навч. посібник. Київ: Вища шк., 1995. 82 с.
7. Чуднов В. В поисках тишины. Шумовое загрязнение окружающей среды. Москва: «Знание», 1980. С. 8–13.
8. Максименцева Н.О. Правове забезпечення поведінки з небезпечними відходами: дис...канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2006. 229 с.
9. Твердые отходы. Возникновение, сбор, обработка и удаление / под. ред. Ч. Мантелла. Москва, 1979. 518 с.
10. Булгаков М.Д., Ялбулганов А.А. Природоохранные акты: от «Русской правды» до петровских времен. Государство и право. 1996. № 8. С. 136–146.
11. Законодательство Петра I. Под ред. проф. А.А. Преображенского. Москва: Юрид. лит-ра, 1997. 880 с.
12. Полное собрание законодательства Российской империи. Т. 5. № 3382.
13. Об учреждении для управления губерний: Указ Екатерины II от 1775 г. Рос-

- сийское законодательство X–XX веков. Т. 5. Москва: Юридическая литература. 1987. С. 56.
14. Голиченков А.К., Новицкая Т.Е., Чиркин С.В. Очерки из истории экологического права: развитие правовых идей охраны природы. Вестник Московского университета. Серия «Право». 1991. № 1. С. 50–57.
15. Малышко Н.И. Государственный контроль за охраной атмосферного воздуха. Киев: Наукова Думка, 1982. 131 с.
16. Российское законодательство X–XX веков. Т. 8. Москва: Юридическая литература. 1987. 432 с.
17. Чайковский А.С., Щерак М.Г. За законом і над законом. Київ: Правда України, 1996. С. 189–192.
18. Фрейндберг Н.Г. Врачебно-санитарное законодательство в России. Санкт-Петербург. 1913. 515 с.
19. Бенюх Н. Исторические тенденции становления медико-санитарного обеспечения в Галичине в XIII–XVII веках. Провизор. 1999. № 20. С. 19–24.
20. Малышева Н.Р. Охрана окружающей среды от шумового воздействия (правовые и организационные вопросы). Київ: Наукова Думка. 1984. С. 31–34.
21. Конституция общенародного государства. Москва, 1978. URL: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1978/red_1978/5478721/
22. Соболев И.А. Советский опыт правовой охраны окружающей среды в городах: достижения и просчеты. Экологическое право. 1999. № 1. С. 41–42.
23. Остапенко И.П. Влияние развития промышленности на состояние здоровья городского населения РСФСР в 1930-е годы. Историческая экология и историческая демография. Москва: Росспэн, 2003. С. 93–102.
24. Про затвердження Інструкції про права та обов'язки дворників: постанова Наркомпраці УРСР від 24 травня 1928 р. ЗУ УРСР. 1928. № 7. Ст. 100.
25. Про затвердження Положення про державний санітарний нагляд в СРСР: постанова Ради Міністрів СРСР від 31 травня 1973 р. СП СРСР. 1973. № 2. Ст. 6.
26. Основи водного законодавства Союзу РСР: Закон СРСР від 10 грудня 1970 р. Ведомости Верховного Совета СССР. 1970. № 50. Ст. 566.
27. Об охране атмосферного воздуха: Закон СССР от 25 июня 1980 г. Ведомости Верховного Совета СССР. 1980. № 27. Ст. 528.
28. Про екологічну обстановку в республіці та заходи по її докорінному поліпшенню: постанова Верховної Ради УРСР від 17 лютого 1990 р. № 8813. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 11. Ст. 165.

References

1. Hippokrat (1936). Pro povitrya, vody i mist-sevostyakh [About airs, waters and places]. Moskva: Derzh. vyd-vo biol. i med. lit-ry, 275–306.
2. Abu Ali Ibn Sina (1994). Kanon likars'koyi nauky [Canon of Medicine]. Tashkent: Yzd-vo «Fan» AN Respubliki Uzbekystan, 399.
3. Laws of Vespasian & Domitian: AE 1936 128. Lewis & Reinhold, Roman Civilization II, 295-6; Sherk 84, 108.
4. Prestley, J.J. (1986). Civilisation, Water and Wastes. Chemistry and Industry, 23, 3.
5. David Hughes (1996). Environmental Law. Third edition, 128.
6. Filippov, A.Z. (1995). Promyslova ekolohiya (transport) [Industrial Ecology (transport)]. Kyiv: Vyshcha shk, 82.
7. Chudnov, V.V. (1980). V poshukakh tyshi. Shumove zabrudnennya navkolyshn'oho seredovyscha [In search of silence. Noise pollution]. Moskva: «Znannya», 8–13.
8. Maksimentseva, N.O. (2006). Pravove zabezpechennya povedenye z nebezpechna vidkhodamy [Legal protection of hazardous waste management]. Kyiv, 229.
9. Tverdi vidkhody. Vynyknennya, zbir, obrobka ta vydalennya [Solid waste. Appearance,

- collection, processing and deletion] (1979). Moskva, 518.
10. Bulhakov, M.D., Yalbulhanov, A.A. (1996). Pryrodokhoronni akty: vid «Rus'koyi pravdy» do petrovs'kykh chasiv [Environmental acts: from the «Russkaya Pravda» to the Petrine times]. Derzhava i pravo, 8, 136–146.
11. Zakonodavstvo Petra I [Legislation of Peter I] (1997). Moskva: Yuryd. lyt-ra, 880.
12. Povne zibrannya zakonodavstva Rosiys'koyi imperiyi [Complete collection of legislation of the Russian Empire], 5, 3382.
13. Pro uchredzhenii dlya upravlinnya huberniy [About mercenaries for the management of the provinces]: Ukaz Kateryny II 1775. Rosiys'ke zakonodavstvo X–XX stolit' (1987). Moskva: Yurydychna literatura, 56.
14. Holychenkov, A.K., Novyts'ka, T.Ye., Chyrkyn, S.V. (1991). Narys z istoriyi ekolohichnoho prava: rozvytok pravovykh idey okhorony pryrody [Essays from the history of environmental law: the development of legal ideas of nature conservation]. Visnyk Moskovs'koho universytetu. Seriya «Pravo», 1, 50–57.
15. Malysheva, M.I. (1982). Derzhavnyy kontrol' za okhoronoyu atmosfernoho povitrya [State control over the protection of atmospheric air]. Kyiv: Naukova Dumka, 131.
16. Rosiys'ke zakonodavstvo X–XX stolit' [Russian legislation of the X–XX centuries] (1987). Moskva: Yurydychna literatura, 432.
17. Chaykovs'kyy, A.S., Shcherak, M.H. (1996). Za zakonom y nad zakonom [Behind the law and above the law]. Kyiv: Pravda Ukrayiny, 189–192.
18. Freynberht', N.H. (1913). Likars'ko-sanitarne zakonodavstvo V' Rosiyi [Medical and sanitary legislation in Russia]. Sankt-Peterburh, 515.
19. Benyukh, N. (1999). Istorychni tendentsiyi stanovlennya medyko-sanitarnoho zabezpechennya v Halychyni v XIII–XVII stolittiyakh [Historical trends in the establishment of health care in Galicia in the XIII–XVII centuries]. Provizor, 20, 19–24.
20. Malysheva, N.R. (1984). Okhorona navkolyshn'oho seredovyshcha vid shumovoho vplyvu (pravovi ta orhanizatsiyni pytannya) [Environmental protection against noise exposure (legal and organizational issues)]. Kyiv: Naukova Dumka, 31–34.
21. Konstytutsiya zahal'nonarodnoho derzhavy [Constitution of the Commonwealth] (1978). Available at: http://constitution.garant.ru/history/ussr-rsfsr/1978/red_1978/5478721/
22. Sobol', I.A. (1999). Radyans'kyy dosvid pravovoyi okhorony navkolyshn'oho seredovyshcha v mistakh: dosyahnennya i prorakhunky [Soviet experience of legal environmental protection in cities: achievements and miscalculations]. Ekolohichne pravo, 1, 41–42.
23. Ostapenko, I.P. (2003). Vplyv rozvytku promyslovosti na stan zdorov'ya mis'koho naselennya Ukrainy's'koyi RSR v 1930-i roky [The impact of industrial development on the health status of the urban population of the RSFSR in the 1930s]. Istorychna ekolohiya i istorychna demohrafiya. Moskva: Rosspen, 93–102.
24. Pro pohodzhennya materialiv Instruktsiyi pro prava ta obov'yazky dvirnikiv [About Zatverdzhennya Instruktsii Pro rights that obov'yazki dvirnikiv] (1928): postanova Narkompratsi URSR vid 24.05.1928. ZU URSR, 7, 100.
25. Pro pohodzhennya materialiv Polozhennya pro derzhavnyy sanitarnyy nahlyad v SRSR [On Approval of the Regulation on State Sanitary Inspection in the USSR] (1973): postanova Rady Ministriv SRSR vid 31.05.1973. SP SRSR, 2, 6.
26. Osnovy vodnoho zakonodavstva Soyuzu RSR [Fundamentals of the Water Legislation of the Union of Soviet Socialist Republics] (1970): Zakon SRSR vid 10.12.1970. Vidomosti Verkhovnoyi Rady SRSR, 50, 566.
27. Pro okhoronu atmosfernoho povitrya [On the protection of atmospheric air] (1980): Zakon SRSR vid 25.06.1980. Vidomosti Verkhovnoyi Rady SRSR, 27, 528.

28. Pro ekolohichnu obstanovku v Respublitsi ta zakhody po ee dokorinnomu polipshennyu [About the ecological situation in the republic and measures for its radical improvement] (1990): postanova Verkhovnoyi Rady URSR vid 17.02.1990 № 8813. Vidomosti Verkhovnoyi Rady URSR, 11, 165.
-

O. N. Tkachenko (2019). *Genез of legislation on the protection of environment in the city (before declineing the independence of Ukraine)*. *Law. Human. Environment*, 10(2): 72–81, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.009>.

Summary. *The article deals with the peculiarities of the development of environmental legislation in the cities until the independence of Ukraine. It has been established that in different countries of the world such development began from the ancient times and related to the issues of waste management and noise effects. With the advent of industry and transport, the limits of legal regulation of the urban impact on the environment have considerably expanded. He began to include issues of protection of atmospheric air, waters, forests, etc. However, in fact, by the middle of the twentieth century, these issues were solved within the framework of sanitary legislation, and, therefore, concerned only the protection of human life and health. Only from the middle of the twentieth century the legal protection object in the cities becomes natural resources.*

Keywords: *legal protection, environment, city, town, genesis*

ГЕНЕЗА МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ОБЛІКУ ОБ'ЄКТІВ І РЕЧОВИН, ЩО ШКІДЛИВО ВПЛИВАЮТЬ НА СТАН НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Є. О. ЩИГЛОВ, аспірант

кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука

(науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент Ю.А. Краснова),
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: shyglov@gmail.com

Анотація. У статті досліджено особливості становлення та сучасного стану міжнародного правового регулювання обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища. Встановлено, що обов'язок здійснювати облік об'єктів і речовин, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на навколишнє природне середовище закріплений у багатьох міжнародних договорах та угодах, однак єдиний комплексний правовий документ, яким би визначались всі елементи структури такого обліку відсутній, що призводить до звичайної систематизації існуючих в окремих країнах систем обліку, які носять екологічний характер.

Ключові слова: облік, об'єкти та речовини, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища, генеза, міжнародне правове регулювання, систематизація законодавства

Актуальність.

Ефективність правового регулювання обліку об'єктів і речовин, які шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища залежить насамперед від стану національного законодавства, яке повинно володіти системними властивостями, наявними різноманітними зв'язками між правовими елементами та можливістю їх ефективного використання та застосування. Системоутворюючими

факторами тут виступають екологічні інтереси суспільства, мета та завдання охорони навколишнього природного середовища і забезпечення екологічної безпеки, а також взаємопов'язані між собою, однак різні за змістом нормативні акти, що утворюють єдину правову спільність. З метою визначення повноти, достатності та ефективності такої системи законодавства проведемо дослідження його системи за допомогою історичного та порівняльного методів пізнання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

На сьогоднішній день правове регулювання запровадження та здійснення обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища висвітлювалося лише у загальних рисах в окремих підручниках, навчальних посібниках, а також у монографічних матеріалах правового та економічного спрямування. З позиції еколого-правової науки ці питання ще не були об'єктом комплексного дослідження, що вказує на необхідність наукового аналізу проблеми нормативно-правового регулювання даного питання.

Метою статті є аналіз міжнародно-правового регулювання обліку об'єктів і речовин, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на навколишнє природне середовище.

Результати.

Переходячи до теми дослідження, слід звернути увагу на те, що спочатку облік не сприймався як інструмент управління природоохоронною діяльністю, навіть не дивлячись на швидке зростання витрат і обов'язків зарубіжних підприємств, пов'язаних з природоохоронною діяльністю – вони не відображались у фінансових звітах. Перші спроби відобразити екологічні параметри в системі обліку і звітності підприємств в ряді країн стали робитися з 70-х рр. XX ст. [1, с. 451; 2, с. 21].

Навколо підприємств – природокористувачів, які є основними забруднювачами навколишнього середовища, на початку 70-х рр. XX ст. склалася складна екологічна ситуація, що вимагала якнайшвидшого вирішення:

з однієї сторони, посилювалися протести громадськості проти екологічно шкідливої діяльності, з іншої, – жорсткі екологічні вимоги, невиконання яких тягло дуже суворі заходи відповідальності аж до закриття підприємства. Наприклад, порушення стандартів якості води, передбачених Законом про чисту воду в США (з поправками 1972, 1977 і 1987 рр.), тягло за собою застосування заходів кримінальної, цивільно-правової та адміністративної відповідальності. За особливо тяжкі правопорушення в кримінальному порядку судом накладався штраф від 2,5 до 25 тис. доларів за кожен день порушення і (або) тюремне ув'язнення терміном на один рік. За менш тяжкі правопорушення стягувався штраф до 10 тис. доларів за кожен день порушення. Адміністративна відповідальність полягала в праві Агентства з охорони навколишнього середовища видавати повідомлення про зареєстроване порушення з вимогою про його припинення, а також в праві занесення підприємства-порушника в списки осіб, з якими розриваються федеральні контракти або припиняється федеральна допомога. В умовах високої конкурентності ринку США такі адміністративні санкції вкрай ефективні: це дискредитує фірму, загрожує втратою клієнтури, а для окремих підприємців розірвання контракту або відмову у федеральній допомозі означає фінансовий крах. Таким чином, господарюючим суб'єктам необхідно було терміново вжити превентивних заходів для вирішення ситуації, що загрожує для них фінансовим розоренням [3, с. 105].

Наприклад, свого часу Агентство США з охорони навколишнього середовища виявило 27 000 місць захоплення відходів, для очищення яких

вимагалось 1 млрд. дол. Проте це не сталося, і витрати не були включені у фінансові звіти відповідальних за це підприємств. Більшість підприємств взагалі відмовились визнати масштаби своїх дій по забрудненню навколишнього середовища і враховувати вартість затрат з очистки відходів, оскільки це відобразилось би на вартості їх акцій [4, с. 322].

Пізніше, багато підприємств країн Європи і Північної Америки стали притягуватися до юридичної відповідальності за заподіяння шкоди навколишньому середовищу, що спричиняло додаткові фінансові втрати для них. У зв'язку з цим підприємства почали оцінювати відповідність своєї діяльності нормам екологічного законодавства в рамках новоствореної функції екологічного аудиту [5, с. 12].

Так, зокрема, прийняття в США Закону щодо збереження ресурсів і їх відновлення в 1976 р. та Закону про всебічну охорону навколишнього середовища, компенсації і відповідальності за його забруднення в 1980 р. привело до того, що компанії приватного сектора стали впроваджувати програми екологічного аудиту з метою знизити витрати і уникнути відповідальності, які могли настати в результаті невиконання екологічних вимог [6].

Що стосується публічного сектора, то застосування екологічного аудиту спочатку носило епізодичний характер.

Наприклад, починаючи з 70-х рр. XX ст., Міністерством з навколишнього середовища Франції подаються звіти про державні видатки в наступних сферах: асенізація – очищення; повітря; шум; відходи; прибирання вулиць; екологічна спадщина; дослідження і розвиток; управління станом навколишнього середовища [7, с. 10].

Вперше на локальному нормативному рівні питання екологічного обліку були запроваджені в Німеччині у 1973 р. шляхом розробки Керівних принципів щодо методів обчислення обсягу витрат, пов'язаних з природоохоронними заходами на хімічних підприємствах, на основі рекомендацій відділу економіки підприємств Німецької асоціації хімічної промисловості (Verband der Chemischen Industrie e.v.) [8, с. 11].

У 1974 р. була розроблена Норвезька система екологічного обліку з детальною структурою і необхідною інформаційною базою рахунків для економічно стратегічно важливих ресурсів, таких, як нафта, газ, електроенергія, а також для обліку обсягів викидів в атмосферу. При цьому дана система була спрямована на відображення потоків таких речовин [8, с. 12].

Спроба розробки розширеної системи екологічного обліку була здійснена у 1976 р. в Канаді. В цей же період Францією розробляється «Система обліку природної спадщини», що включає в себе інформацію про всі природні багатства країни за схемою «початкові запаси» – «кінцеві запаси» – «природне оновлення» – «чисте нагромадження» або «річний, можливий обсяг споживання» – «доступні ресурси»). Сюди входять дані про: вплив на функціонування природного середовища; вилучення (використання) природних ресурсів; освоєння територій; вплив викидів забруднюючих речовин і виробництво відходів; види економічної діяльності, які забруднюють навколишнє середовище тощо [7, с. 4]. У 1986 р. така система даних включала в себе: а) управління континентальними водами (1975–1983); б) знищення і переробку відходів (1978–1983); в) охоронювані природні простори

(національні парки (1974–1983), регіональні парки (1975–1980)); г) охорону морських просторів (1982); д) полювання (1983) [7, с. 10].

З 1984 р. в Сполучених Штатах Америки та Канаді вперше створюється система економічного і екологічного аудиту в рамках яких збиралась інформація про особливості шкідливих впливів різних сфер людської діяльності на довкілля [9, с. 27].

Проте особливу увагу світової спільноти екологічний облік отримав лише з початку 90-х рр. XX ст.

У 1991 р. Міжурядова робоча група експертів з міжнародних стандартів обліку та звітності (далі – МСУО) розробила перше керівництво (рекомендації) для бухгалтерів по відображенню у фінансових звітах впливу господарської діяльності підприємства на навколишнє середовище [10, с. 5].

Робота по становленню екологічного обліку швидко поширилася й на інші міжнародні та національні організації. Так, Організація з економічного співробітництва та розвитку, Європейська комісія, Канадський інститут присяжних бухгалтерів, Асоціація присяжних бухгалтерів та Інститут присяжних бухгалтерів Англії і Уельсу поставили питання про екологічний облік на спільне обговорення. МСУО проводив огляд розвитку екологічного обліку в різних державах з метою розробки керівних вказівок для органів, що займаються встановленням стандартів [10, с. 5].

У 1992 р. на конференції Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища і розвитку (зустрічі «Планета Земля» на вищому рівні в Ріо-де-Жанейро) була запропонована концепція екологічного обліку як інструменту проведення послідовної політики в сфері сталого розвитку [11].

У даному випадку, екологічний облік запропонували розглядати як систему, що може використовуватися для виявлення, організації, регулювання і подання даних та інформації про стан навколишнього середовища в натуральних і вартісних показниках [12].

Заснована на тих же принципах, що і всі системи обліку, система екологічного обліку повинна надавати об'єктивну картину стану і динаміки природної спадщини, взаємодії між економікою і навколишнім середовищем та витратами на профілактичні заходи, охорону навколишнього середовища і відшкодування екологічної шкоди [12].

Таким чином, екологічний облік стали розглядати як один з найважливіших інструментів реалізації концепції сталого розвитку, тобто такого розвитку, який не знищує ресурси, необхідні для життя і розвитку майбутніх поколінь на Землі. Наприклад, для виконання Кіотського протоколу, а також директиви ЄС 2003/87 [13], що встановлює механізм торгівлі квотами на емісію «парникових» газів, потрібно запровадити уніфіковану, надійну і таку, що пройшла практичні випробування систему обліку.

На виконання цього рішення Статистичний відділ Організації Об'єднаних Націй опублікував «Керівництво з Національних рахунків: комплексний екологічний та економічний облік», яке зазвичай іменується СЕЕО [14] та базується на врахуванні екологічного фактора в національних статистиках і спирається на корективу традиційних економічних показників за рахунок двох величин: оцінки вартості виснаження природних ресурсів і еколого-економічного збитку від забруднення.

У 1993 р. під егідою Статистичної комісії Організації Об'єднаних Націй була створена Лондонська група з

екологічного обліку в якості форуму, де практикуючі фахівці могли б поділитися своїм досвідом у сфері розробки і ведення природно-економічних рахунків. Розширення дискусій по концепціям і методам природно-економічного обліку разом з досвідом окремих країн призвело до активнішого зближення концепцій і методів для різних модулів СЕЕО [15, с. 3].

На основі матеріалів, підготовлених Найробійською групою (сформованою в 1995 році в якості групи експертів з національних і міжнародних установ і неурядових організацій), Статистичний відділ Організації Об'єднаних Націй і Програма Організації Об'єднаних Націй з навколишнього середовища (ЮНЕП) у 2000 р. випустили публікацію під назвою «Керівництво з Національних рахунків: комплексний екологічний та економічний облік. Оперативний посібник» [15, с. 3]. Ця публікація, в якій відбулося триваюче обговорення, що розгорнувся після публікації СЕЕО в 1993 р., містила покрокове керівництво по складанню більш практичних модулів СЕЕО, і в ній викладалися можливості використання комплексного природно-економічного обліку в розробці подальшої екологічної політики.

Тому вже в 2003 р. «Керівництво з Національних рахунків: комплексний екологічний та економічний облік» (СЕЕО-2003) було оновлено в плані широти охоплення матеріалу і уніфікації понять, визначень і методів екологічного обліку.

Проте в цьому документі був представлений цілий ряд різних методологічних підходів, а також широкий спектр прикладів, які показують різноманітну практику окремих країн. Внаслідок цього СЕЕО-2003 так і не було офіційно прийняте в якості між-

народного статистичного стандарту, а визнане в якості самостійної статистичної системи, яка, в цілому, забезпечила широко визнану і надійну основу для складання природно-економічних рахунків і використовувалася багатьма країнами по всьому світу.

Визнаючи постійно зростаюче значення інформації про навколишнє середовище і необхідність включати дану інформацію в економічний контекст, доступний для розуміння центральними директивними органами, Статистична комісія погодилася на своїй тридцять восьмій сесії, що відбулася в 2007 р., розпочати другий процес перегляду з метою прийняття СЕЕО в якості міжнародного статистичного стандарту для природно-економічного обліку протягом наступних п'яти років.

Результатом цього процесу стало прийняття статистичною комісією ООН «Центральної основи Системи природно-економічного обліку» у 2012 р. в якості міжнародного стандарту [15, с. 5].

«Центральна основа Системи природно-економічного обліку» – це статистичний інструментарій, що включає вичерпний набір таблиць і рахунків і покликаний служити керівництвом при складанні послідовної і порівнянної статистики та показників в рамках розробки політики, проведення аналізу і досліджень. Вона враховує зміни потреб її користувачів, нові розробки в області природно-економічного обліку і останні досягнення в методології.

Приклади звітів в Системі природно-економічного обліку можна знайти на сайті SEEA, зокрема: 1) звіти: «Природа і багатство народів» [16] (Франція, 2015); «Вміст CO₂ в імпортних та експортних товарах Німеччини, 2000-

2010 р.» [17] (Німеччина, 2014); «Звіт відходів, Австралія, Експериментальні оцінки» [18] (Австралія, 2013); «Розширена модель введення-виведення для енергетичних і парникових газів» [19] (Німеччина, 2011); «Керівництво по обліку викидів в атмосферу, 2009» [20] (Європейська Комісія, 2009); «Облік якості прісної води в Індії» [21] (Проект «Зелений облік для індійських держав», 2007) тощо.

Сьогодні Система природно-економічного обліку враховує вимоги таких міжнародних документів, зокрема, як: Конвенції про запобігання забрудненню моря скидами відходів та інших матеріалів від 13 листопада 1972 р.; Міжнародної конвенції по запобіганню забрудненню з суден від 2 листопада 1973 р.; Конвенції про транскордонне забруднення повітря на великі відстані від 13 листопада 1979 р.; Віденської конвенції про охорону озонного шару від 22 березня 1985 р. та Монреальського протоколу до неї про речовини, що руйнують озонний шар; Базельської конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням від 22 березня 1989 р.; Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті (Конвенція Еспоо) від 25 лютого 1991р.; Конвенції про охорону та використання транскордонних водотоків та міжнародних озер від 17 березня 1992 р.; Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та багато інших, що свідчить про масштаби і повноту екологічної інформації, яка міститься у відповідній Системі.

25 вересня 2015 р. 193 держави-члени Організації Об'єднаних Націй на Саміті зі сталого розвитку в Нью-Йорку одноставно прийняли нову Глобальну програму сталого роз-

витку, що містить 17 цілей, яких світ має досягнути до 2030 р., серед яких вжиття заходів щодо запровадження використання екологічних рахунків в системі статистичного обліку країни до 2025 року є важливою складовою 13 цілі сталого розвитку – боротьби зі зміною клімату. Україна, в рамках імплементації до міжнародних вимог у сфері охорони навколишнього середовища, закріпила дану вимогу у проекті Стратегії сталого розвитку України до 2030 р. [22].

Висновки і перспективи.

Таким чином, провівши комплексне наукове дослідження генези міжнародно-правового регулювання обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища приходимо до висновку, що на міжнародному рівні обов'язок здійснювати облік об'єктів і речовин, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на навколишнє природне середовище закріплений у багатьох міжнародних договорах та угодах, однак єдиний комплексний правовий документ, яким би визначались всі елементи структури такого обліку відсутній, що призводить до звичайної систематизації існуючих в окремих країнах систем обліку, що носять екологічний характер.

Вжиття заходів щодо запровадження використання екологічних рахунків в системі статистичного обліку країни до 2025 р., передбачене проектом Стратегії сталого розвитку України до 2030 р., на наш погляд, звичайно є важливим кроком у боротьбі зі зміною клімату на державному рівні, проте вимагає й розробки спеціального комплексного законодавства в цій сфері.

Список використаних джерел

1. Международные стандарты финансовой отчетности: Первое официальное издание международных стандартов на русском языке. Москва: Фирма «Аскери», 1998. 890 с.
2. Ковалев В.В. Стандартизация бухгалтерского учета: международный аспект. Бухгалтерский учет. 1997. № 11. С. 20–21.
3. Краснова И.О. Экологическое право и управление в США. Москва: Байкальская академия, 1992. 240 с.
4. Серов Г.П. Экологический аудит. Учебно-практическое пособие. Москва: «Экзамен», 1999. 448 с.
5. Econnexions. Pour Her l'environnement et Гйсопорше. Concepts, sources et methodes du Systeme des comptes de l'environnement et des ressources du Canada. Canada. Statistique, 1997.
6. Environmental Audit Program Design Guidelines for Federal Agencies. 29 марта 1997 г. URL: <http://www.epa.gov/compliance/resources/policies>.
7. Грюнинг Х., Коэн М. Международные стандарты финансовой отчетности. International Accounting Standards: Практ. пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: ICAR; World Bank, 2000. 181 с.
8. Матвеева Е.М. Международный бухгалтерский учет (GAAP и IAS). Москва: Изд-во «Дис», 1998. 192 с.
9. Егорова Е.Н. Сравнительный анализ зарубежных налоговых систем и развитие налогообложения в России. Налоговый вестник 1995. № 11. С. 25–29.
10. Налоговые системы зарубежных стран. Ред. Князев В.Г., Черник Д.Г. Москва: ЮНИТИ, 1997. 243 с.
11. Рио-де-Жанейрская декларация ООН по окружающей среде и развитию 1992 г. URL: <http://www.un.org/ru>.
12. Рекомендация Парламентской Ассамблеи Совета Европы 1653 (2004) Об экологическом учете как инструменте устойчивого развития (док. 10071) от 2 марта 2004 г. URL: http://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly.
13. Директива 2003/87/ЕС Европейского Парламента та Ради ЕС від 13 жовтня 2003 р. щодо заснування схеми для зменшення викидів в атмосферу парникових газів, торгуючи в межах Співтовариства та про внесення змін до Директиви Ради 96/61/ЕС. ОВ L 275, 25.10.2003. С. 32.
14. Комплексный экологический и экономический учет. Оперативное пособие. Департамент по экономическим и социальным вопросам. Стат. отдел. (Методические исследования, Сер. F, №78). Нью-Йорк: ООН, 2001. 201 с.
15. Центральная основа системы природно-экономического учета, 2012 год. ООН. Нью-Йорк, 2017. 369 с.
16. Nature and the Wealth of Nations. URL: <http://temis.documentation.developpement-durable.gouv.fr>.
17. CO2 content of German import and export goods, 2000–2010. URL: <https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/ceea/archive/Air/Germany>
18. Waste Account, Australia, Experimental Estimates. URL: https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/ceea/archive/MFA/Aus_waste_acct_2013.pdf
19. Extended Input-Output Model for Energy and Greenhouse Gases. URL: https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/ceea/archive/Energy/Finalreport_IOMEnergy.pdf
20. Manual for Air Emissions Accounts. URL: https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/ceea/archive/Air/Eurostat_emissions_manual.pdf
21. Accounting for Freshwater Quality in India. URL: https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/ceea/archive/Water/India_GAISP_Freshwater_quality.pdf
22. Стратегія сталого розвитку України до 2030 р.: Проект. URL: <https://igu.org.ua/sites/default/files/.pdf>.

References

1. Mizhnarodni standarty finansovoyi zvitnosti [International Financial Reporting Standards] (1998): Pershe ofitsiynе vydannya mizhnarodnykh standartiv rosiys'koyu moyu. Moskva: Firma «Asker», 890.
2. Koval'ov, V.V. (1997). Standartyzatsiya bukhhal'ters'koho obliku: mizhnarodnyy aspekt [Accounting Standardization: international aspect]. Bukhhal'ters'kyy oblik, 11, 20–21.
3. Krasnova, I.O. (1992). Ekologichne pravo i upravlinnya v SSHA [Environmental Law and Management in the USA]. Moskva: Baykal's'ka akademiya, 240.
4. Syerov, H.P. (1999). Ekologichnyy audy [Environmental audit]. Moskva: «Ispyt», 448.
5. Econnexions. Pour Her l'environnement et Hysopohshe. Concepts, sources et methodes du Systeme des comptes de l'environnement et des ressources du Canada. Canada. Statistique (1997).
6. Environmental Audit Program Design Guidelines for Federal Agencies. Available at: <http://www.epa.gov/compliance/resources>.
7. Hryuninh, X., Koen, M. (2000). Mizhnarodni standarty finansovoyi zvitnosti [International Financial Reporting Standards]. International Accounting Standards. Moskva: ICAR; World Bank, 181.
8. Matvyeyeva, O.M. (1998). Mizhnarodnyy bukhhal'ters'kyy oblik [International Accounting] (GAAP i IAS). Moskva: Yzd-vo «Dys», 192.
9. Yehorova, E.H. (1995). Porivnyal'nyy analiz zarubizhnykh podatkovykh system i rozvytok opodatkovannya v Rosiyi [Comparative analysis of foreign tax systems and the development of taxation in Russia]. Podatkovyy visnyk, 11, 25–29.
10. Podatkovi systemy zarubizhnykh krayin [Tax systems of foreign countries] (1997). Moskva: YUNYTY, 243.
11. Rio-de-Zhaneys'ka deklaratsiya OON po navkolyshn'omu seredovyshchu i rozvytku [UN Rio Declaration on Environment and Development] (1992). Available at: <http://www.un.org/ru>.
12. Rekomendatsiya Parlament•s'koyi Asambleyi Rady Yevropy 1653 (2004) Pro ekolohichnyy obliku yak instrumenti staloho rozvytku [Council of Europe Recommendation 1653 (2004) on environmental accounting as a tool for sustainable development] (dok. 10071) 2.03.2004. Available at: http://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly.
13. Dyrektyva 2003/87/YES Yevropeys'koho Parlamentu ta Rady YES vid 13.10.2003 otnosytel'no Zasnuvannya skhemy dlya Zmenschennya vikidiv v atmosferu parnykovykh haziv, torhuyuchi v mezhakh Spivtovaristva ta pro vnesennya zmin do Dyrektyvy Rady 96/61/ YES [Directive establishing a scheme for the reduction of greenhouse gas emissions by trading within the Community]. OV L 275, 25.10.2003, 32.
14. Kompleksnyy ekolohichnyy ta ekonomichnyy oblik [Integrated environmental and economic accounting] (2001). Operativne posibnyk. Departament z ekonomichnykh i sotsial'nykh pytan'. Stat. viddil. (Metodychni doslidzhennya, Ser. F, №78). N'yu-York: OON, 201.
15. Tsentral'na osnova systemy pryrodno-ekonomichnoho obliku, 2012 [Central basis of the system of natural-economic accounting, 2012] (2017). OON. N'yu-York, 369.
16. Nature and the Wealth of Nations. Available at: <http://temis.documentation.developpement-durable.gouv.fr>
17. CO2 content of German import and export goods, 2000–2010. Available at: <https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/ceea/archive/Air/Germany>
18. Waste Account, Australia, Experimental Estimates. Available at: https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/ceea/archive/MFA/Aus_waste_acct_2013.pdf
19. Extended Input-Output Model for Energy and Greenhouse Gases. Available at: <https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/ceea/archive>

20. Manual for Air Emissions Accounts. Available at: <https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/ceea/archive/Air/Eurostat>
21. Accounting for Freshwater Quality in India. Available at: <https://unstats.un.org/unsd/envaccounting/ceea/archive/Water>
22. Stratehiya staloho rozvytku Ukrayiny do 2030 [Strategy of steel development of Ukraine until 2030]: Proekt. Available at: <https://igu.org.ua/sites/default/files/pdf>.

Ye. A. Schiglov (2019). Genesis of international legal regulation of the account of objects and substances that harmful effect on the condition of the environmental environment. *Law. Human. Environment*, 10(2): 82–90, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.010>.

Summary. The article deals with the peculiarities of the formation and modern state of international legal regulation of the accounting of objects and substances that have a detrimental effect on the state of the environment. It was established that the duty to keep records of objects and substances that cause or may have harmful effects on the environment is enshrined in many international agreements and agreements, but the only comprehensive legal document to determine all the elements of the structure of such accounting is absent, that leads to the systematic systematization of existing accounting systems in some countries, which are environmentally friendly.

Keywords: accounting, objects and substances that have a detrimental effect on the state of the environment, genesis, international legal regulation, systematization of legislation

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ

О. П. КУЛИНИЧ, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри аграрного, земельного та
екологічного права імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Email: Olgakulynych1987@gmail.com

А. О. ГРИБОВА, студент юридичного факультету,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Email: anasta.gribowa15@gmail.com

Анотація. У статті досліджуються правові питання використання земель індустриальних парків. Окрема увага приділяється аналізу правових моделей використання земель індустриальних парків типу «браунінг» та «грінфілд». Робиться висновок про доцільність визначення у чинному законодавстві України особливостей використання земель для індустриальних парків типу «браунфілд» та «грінфілд»..

Ключові слова: індустриальні парки, правове регулювання використання земель індустриальних парків

Актуальність.

Створення та функціонування в Україні індустриальних парків спрямоване не забезпечення індустріалізації країни. Значною мірою цьому сприятиме правове забезпечення раціонального використання земель таких парків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У науковій літературі відсутні фундаментальні монографічні чи

дисертаційні дослідження правового регулювання використання земель індустриальних парків в Україні. Окремі аспекти цієї теми розкриваються у працях Н.Ю. Гальчинської, К. Глаз, М.О. Ковальчука, В.Г. Чорної та інших.

Метою статті є дослідження правового регулювання використання земель індустриальних парків в Україні.

Результати.

Важливим елементом правового регулювання використання земель ін-

дустріальних парків є чітке визначення у законодавстві суб'єктно-об'єктного складу земельних правовідносин, що виникають при використанні таких земель. Юридичні моделі використання земель індустріальних парків були об'єктами дослідження в контексті реалізації Концепції створення індустріальних (промислових) парків, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2006 р. № 447 [6] та Закону України «Про індустріальні парки» [4].

Світовий досвід свідчить, що в діяльності промислових (індустріальних) парків в основному застосовуються дві форми регулювання відносин щодо їх земель – відведення вільних від забудови земельних ділянок для промислових потреб («грінфілд») та оренда/купівля учасниками індустріального парку земельної ділянки з попередньо побудованими спорудами та інфраструктурою («браунфілд»). Фактично зазначені правові форми знайшли відображення і в Законі України «Про індустріальні парки».

Основною метою Закону «Про індустріальні парки» є створення належних умов для формування нових та реконструкція діючих підприємств за рахунок залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій в економіку держави, формування нових і збільшення розміру вже існуючих надходжень до бюджету за рахунок податків та зборів, модернізація технічного оснащення підприємств, розвиток технічного потенціалу та його ефективне використання в різних галузях промисловості, здійснення технічного переоснащення, збільшення обсягів виробництва конкурентоспроможних товарів, ефективне використання інноваційного потенціалу підприємств

різних галузей промисловості, прискорення процесів реструктуризації у металургійній, машинобудівній, гірничодобувній та в інших галузях промисловості.

Виходячи із положень Земельного кодексу України та Закону України «Про індустріальні парки», основу юридичних моделей правового регулювання земельних відносин щодо створення та функціонування індустріальних парків становлять правові приписи містобудівного, екологічного та земельного законодавства, а також інженерно-технічні, землепорядні та специфічні майнові особливості функціонування індустріальних парків. Аналіз зазначених чинників свідчить про фактичну відсутність у законодавстві спеціального механізму відведення земель для створення та функціонування індустріальних парків на базі існуючих промислових підприємств та їх територій. Закон «Про індустріальні парки» визначає лише загальні положення такої процедури. Зокрема, ним передбачено надання земельних ділянок у власність чи користування інвесторам для створення індустріальних парків на території існуючих промислових підприємств. При цьому правовий механізм відведення земель для створення індустріальних парків на територіях існуючих промислових підприємств і промислових зон у законодавстві не визначений. Водночас у Земельному кодексі України та інших законах немає заборон щодо надання земельних ділянок у користування чи відчуження у власність інвесторам для організації промислового парку на територіях промислових підприємств.

Тому, на нашу думку, правове регулювання земельних відносин щодо створення індустріальних парків на

території існуючих промислових підприємств має здійснюватися відповідно до вимог ст.ст. 65–661 Земельного кодексу України, які визначають поняття правового режиму земель промисловості та опосередковано склад земель індустріальних парків як підкатегорії земель промисловості.

При визначенні і законодавчому закріпленні юридичної моделі правового регулювання земельних відносин у зв'язку із створення індустріального парку на землях існуючих промислових підприємств чи промислових зон необхідно враховувати комплекс чинників містобудівного, землепорядного, екологічного, правового, інженерно-технічного, майнового та іншого характеру. Серед законодавчих вимог, що визначають правовий режим земель індустріальних парків типу «браунфілд», ключовими є наступні: 1) наявність та характер юридичного титулу на використання земельної ділянки існуючого підприємства; 2) місце розташування даного промислового об'єкта; 3) форма власності на землі промислових підприємств; 4) правовий режим майна і цілісного майнового комплексу промислових підприємств; 5) суб'єктно-об'єктний склад відносин зі створення індустріального парку типу «браунфілд» [1, с. 152].

При визначенні місця розташування індустріального парку типу «браунфілд» необхідно виходити з того, що такий парк може бути створений там, де розташоване існуюче підприємство чи промислова зона за умови, якщо виробнича діяльність учасників промислового парку буде узгоджуватися з вимогами санітарно-гігієнічного, екологічного та іншого законодавства України. Законом може бути передбачено пряма заборона на створення таких парків

на тих чи інших територіях.

З нашої точки зору, ключовим питанням врегулювання відносин між суб'єктами створення індустріального парку, має стати питання форми власності на земельні ділянки існуючого промислового підприємства та об'єкти нерухомості, розташовані на них, оскільки це впливатиме на швидкість прийняття рішень щодо оформлення прав на земельні ділянки індустріального парку та здатність інвестора отримати до них доступ з метою використання за функціональним призначенням.

На сьогоднішній день велика кількість земель промисловості перебуває в державній власності. Повноваження щодо розпорядження такими землями здійснюють у межах населених пунктів сільські, селищні і міські ради, за межами населених пунктів – Кабінет Міністрів України, обласні і районні державні адміністрації, яким законодавчо надано першочергову ініціативу по створенню індустріальних парків.

Теоретично дана модель регулювання відносин по створенню індустріальних парків типу «браунфілд» є прийнятною для залучення інвестицій. Однак на практиці виникають випадки, коли земельні ділянки промисловості знаходяться в державній власності, а розташовані на них промислові об'єкти в силу стихійної приватизації знаходяться в приватній власності третіх осіб. Такий стан справ призводить до створення перешкод у прийнятті рішень органами державної влади та місцевого самоврядування про відведення земель промислових зон для створення індустріальних парків. Адже при наданні земельної ділянки керуючій компанії індустріального парку із земель державної власності

на території існуючих промислових підприємств чи промислових зон зазначені органи влади і самоврядування мають погоджувати свої рішення з існуючими промисловими підприємствами як користувачами земельних ділянок або з власниками майнових об'єктів чи цілісних майнових комплексів промислових підприємств, до яких за законом переходить право власності чи право користування земельними ділянками під майновими об'єктами нерухомості. Погодження питань з вилучення земель промисловості для створення індустріальних парків, узгодження питань з власниками майнових об'єктів на земельних ділянках затягують процес інвестування та створення індустріальних парків типу «браунфілд».

Крім того, інститут права приватної власності юридичних чи фізичних осіб на об'єкти нерухомості, розташовані на земельних ділянках індустріальних парків, виступатиме додатковою гарантією прав потенційного учасника індустріального парку щодо набуття права оренди чи права власності на такі земельні ділянки. Оскільки, по-перше, після внесених законом України від 5 листопада 2009 р. змін і доповнень до ст. 120 Земельного кодексу України і ст. 377 Цивільного кодексу України [7] власники розташованих на земельних ділянках будівель і споруд автоматично набувають у власність земельні ділянки, необхідні для обслуговування цих об'єктів; по-друге, надання земельних ділянок чи відчуження у власність має здійснюватися без проведення земельних аукціонів; по-третє, оскільки в Україні не завершена приватизація промислових підприємств загальнодержавної власності, то приватизація промислових підприємств

загальнодержавної власності має здійснюватися разом із земельними ділянками, на яких розташовані ці підприємства.

Ключова ідея використання земель індустріальних парків у формі «браунфілд» – це використання переваг, які випливають з факту попереднього освоєння земельної ділянки для потреб промисловості певним суб'єктом (як правило ще радянського періоду). Тобто потенційному інвесторові потрібно буде лише вкласти порівняно невеликі кошти в модернізацію виробництва для створення на базі існуючого промислового об'єкта індустріального парку. Ця перевага має реалізовуватись у формі спрощеного доступу до земельної ділянки. Адже вважається, що землекористування промислового підприємства вже сформоване і оформлене відповідно до вимог чинного законодавства. Проте враховуючи, що з 47,3 тис. промислових підприємств більшість не мають правовстановлюючих документів на право користування землею, інша частина має державні акти на право постійного користування землею, і лише не значна частина промислових підприємств використовують земельні ділянки на умовах оренди [2, с. 10–11], потенційний інвестор, реалізуючи модель «браунфілд» буде змушений вкласти додаткові грошові і часові ресурси в «дооформлення» існуючого землекористування суб'єкта промислового господарювання на базі якого буде створюватись індустріальний парк. Фактично це нівелює основні переваги моделі використання земель індустріальних парків «браунфілд» над «грінфілд». Тому в затвердженій Кабінетом Міністрів України Концепції створення індустріальних (промис-

лових) парків пріоритетним напрямком у розвитку промислових парків є використання вільних від забудови земель для промислових парків типу «грінфілд», які можуть бути приватними, регіональними і державними або ж національними. При чому зроблено акцент на розміщенні індустриальних парків типу «грінфілд» поза межами населених пунктів, але поблизу великих міських агломерацій, крім випадків, коли є належна інфраструктура і вільні від забудови земельні ділянки безпосередньо у промислових зонах, а також екологічні умови, які дають змогу створювати індустриальні (промислові) парки у межах населених пунктів.

У Земельному кодексі України та інших законодавчих актах відсутні будь які спеціальні приписи щодо правового режиму вільних від забудови земель та підстав, порядку і умов надання їх для створення індустриальних парків. Застосування загальних норм чинного земельного законодавства щодо земель промисловості до організації індустриальних парків на вільних земельних ділянках вбачається проблематичним з огляду на особливості землі як об'єкта правовідносин та суб'єктного складу у правовідносинах з організації індустриального парку, можливих і допустимих правових форм використання вільних земель для промислових потреб.

Як зазначає Н.Ю. Гальчинська, передусім, при визначенні юридичної моделі використання земель для індустриальних парків необхідно виходити з того, що об'єктом правовідносин має бути земельна ділянка переважно несільськогосподарського призначення, яка є вільною від забудови, перебуває у приватній чи державній власності, не надана у користування

тим чи іншим суб'єктам і може бути використана для промислових потреб за межами або ж у межах населеного пункту [1, с. 146–147].

У ст. 661 Земельного кодексу України та ч. 3 ст. 8 Закону України «Про індустриальні парки» закріплені розміри ділянок, які можуть бути виділені для створення індустриальних парків – не менше 15 га та не більше 700 га. Разом з тим, враховуючи практику створення індустриальних парків в країнах Східної Європи, необхідно зазначити про відсутність доцільності жорсткого встановлення мінімальних та максимальних розмірів площ індустриальних парків. Адже проектування та планування території індустриального парку має відбуватись на індивідуальній основі з врахуванням комплексу природних, географічних, економічних, демографічних, логістичних, правових та інших чинників характерних для конкретної ситуації.

За чинним законодавством України вибір земельної ділянки для індустриального (промислового) парку потребує врахування вимог чинного містобудівного, земельного, екологічного законодавства щодо надання у користування чи відчуження у власність таких ділянок, можливості використання земельних ділянок для промислових потреб.

Згідно закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» вибір, надання у користування чи відчуження земельних ділянок для індустриальних (промислових) парків має здійснюватися з урахуванням комплексної забудови територій [5]. Комплексна забудова територій є засобом забезпечення громадських та приватних інтересів, спрямованих на попереднє проведення інженерної підготовки, спорудження зовнішніх інже-

нерно-транспортних мереж, об'єктів соціальної сфери, жилих будинків, благоустрою території, інших об'єктів містобудування. При цьому замовником на виконання робіт з інженерної підготовки території виступає орган місцевого самоврядування чи його виконавчий орган або обрана на конкурсній основі генеральна будівельна організація. Розмір коштів інвесторів, що залучаються на пайових засадах для упорядкування території комплексної забудови, визначається договором між замовником та інвестором на підставі проектної документації.

На наш погляд, законодавець обгрунтовано відмовився від поділу індустриальних парків на державні, регіональні та приватні, що передбачено згадуваною постановою Кабінету Міністрів України. В Законі України «Про індустриальні парки» було відображено лише вимоги щодо розмірів площ індустриальних парків. Однак, якщо з мінімально допустимою площею земельної ділянки в 15 га для створення індустриального парку ще можливо погодитись, то максимальний розмір індустриального парку в 700 га виглядає мало обгрунтованим. Адже законодавчо неможливо передбачити усі можливі варіанти створення індустриальних парків та їх подальшого розвитку і розширення. Штучне обмеження розмірів індустриальних парків не гарантуватиме раціональне використання земель промисловості наданих для індустриальних парків. Це може бути досягнуто лише комплексним врахуванням вимог чинного містобудівного, земельного, екологічного законодавства щодо вибору, відведення та надання у користування чи відчуження у власність таких ділянок для потреб індустриальних парків.

Ключова роль у цьому процесі належить закріпленому в чинному земельному законодавстві порядку вибору земельних ділянок на основі попереднього погодження місяця розташування земельної ділянки, за яким зацікавлена у створенні індустриального парку юридична особа має виконати комплекс організаційно-правових, землепорядних, містобудівних та інших дій, пов'язаних з попереднім погодженням місця розташування індустриального парку, а також відведенням земельної ділянки для такого парку. Однак враховуючи, що у чинному законодавстві України відсутні норми і стандарти щодо відведення земельних ділянок для індустриальних парків, така процедура створення індустриальних (промислових) парків вбачається не зовсім прийнятною для залучення інвестицій у розвиток промислового виробництва.

Також необхідно зазначити, що для створення індустриального парку типу «грінфілд» на вільних від забудови земельних ділянках при підготовці інженерної та транспортної інфраструктур потребують виконання вимог чинного містобудівного законодавства щодо зонування території індустриального парку. І якщо вимоги земельного, містобудівного, екологічного та іншого законодавства в цій сфері визначені, то фактично вимоги, які мають бути сформульовані в Концепції створення індустриального парку та Генеральному плані індустриального парку, лише вказані як такі, що обов'язково мають бути присутніми в цих документах без визначення їх конкретного змісту.

Аналогічно до юридичної моделі створення індустриального парку типу «браунфілд», при розробці юридичної моделі індустриального парку

типу «грінфілд» має бути визначене питання регулювання правових форм володіння та використання земельних ділянок даного парку. Це зумовлено наявною специфікою земельних відносин, що виникають між ініціатором створення, керуючою компанією та учасниками індустріального парку. Так передбачено, що індустріальний парк на землях державної чи комунальної власності створюється шляхом відведення та надання земельної ділянки керуючій компанії індустріального парку в користування на праві оренди. При чому практична реалізація даної моделі була спрощена шляхом доповнення ч. 2 ст. 134 Земельного кодексу України положенням, згідно з яким надання в оренду земельних ділянок індустріальних парків керуючим компаніям цих парків має здійснюватися не на конкурентних засадах (земельних торгах). Вважаємо, що ця законодавча новела може значно пришвидшити створення індустріальних парків.

Ми поділяємо думку Н.Ю. Гальчинської про те, що юридична модель правового регулювання відносин у сфері використання земель для індустріальних парків типу «грінфілд» має здійснюватися з врахуванням таких ознак: 1) відсутність на земельній ділянці будь якої забудови; 2) форма власності на землю – приватна чи державна; 3) вид індустріального парку типу грінфілд – місцевий, регіональний, національний; 4) наявність чи відсутність комплексної забудови території відповідно до містобудівної документації; 5) місце розташування вільних від забудови земельних ділянок для створення індустріальних (промислових) парків; 6) набуття прав на земельні ділянки на договірних чи конкурентних заса-

дах; 7) надання управляючій компанії повноважень щодо самостійного розпорядження земельними ділянками на території індустріального парку потенційним інвесторам [1, с. 152].

Висновки і перспективи.

На практиці можуть застосовуватися різні правові моделі регулювання використання земель індустріальних парків, що зумовлено особливостями правового режиму таких земель, тобто формами власності на землю, цільовим і функціональним призначенням земель, їх місцем розташування, суб'єктним складом, формами використання земель тощо. Тому вважаємо доцільним визначити у чинному законодавстві України особливості використання земель для індустріальних парків типу «браунфілд» та типу «грінфілд».

Список використаних джерел

1. Гальчинська Н.Ю. Правовий режим земель промислових зон в Україні: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2010. 188 с.
2. Юрченко А. Державна земельна політика в Україні: стан і стратегія розвитку. Національна безпека і оборона. 2009. № 3. С. 10–11.
3. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
4. Про індустріальні парки: Закон України від 21 червня 2012 р. № 5018-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 22. Ст. 212.
5. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України від 17 лютого 2011р. № 3038-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>

6. Про схвалення Концепції створення індустріальних (промислових) парків: розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2006 р. № 447 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/43472275>
7. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40–44. Ст. 356.
3. Zemelnyi kodeks Ukrainy [The Land code of Ukraine] (2001): Zakon Ukrainy 25.10.2001 № 2768-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 3.
4. Pro industrialni parky [On Industrial Parks] (2013): Zakon Ukrainy 21.06.2012 № 5018-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 22.
5. Pro rehulivannia mistobudivnoi diialnosti [On Regulation of City Planning Activity] (2011): Zakon Ukrainy 17.02.2011 № 3038-VI. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Pro skhvalennia Kontseptsii stvorennia industrialnykh (promyslovykh) parkiv [On approval of the Concept of the creation of industrial parks] (2006): rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy 01.06.2006 № 447-r. Available at: <https://www.kmu.gov.ua>.
7. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] (2003): Zakon Ukrainy 16.01.2003 № 435-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 40–44.

Reference

1. Halchynska, N.Yu. (2010). Pravovyi rezhym zemel promyslovykh zon v Ukraini [The legal regime of the lands of industrial zones/lands in Ukraine]. Odessa: The National University «Odessa Academy of Law», 188.
2. Yurchenko, A. (2009). Derzhavna zemelna polityka v Ukraini: stan i stratehiia rozvytku [State land policy in Ukraine: state and development strategy]. Natsionalna bezpeka i oborona, 3, 10–11.

O. P. Kulynych, A. O. Hrybova (2019). Legal regulation of the use of land of industrial parks. Law. Human. Environment, 10(2): 91–98, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.011>.

Summary. The article investigates the legal issues of the use of lands of industrial parks. Particular attention is paid to the analysis of legal models of land use of industrial parks such as «browning» and «greenfield». The conclusion is made on the expediency of determining in the current legislation of Ukraine the peculiarities of land use for industrial parks such as Brownfield and Greenfield.

Keywords: industrial parks, legal regulation of the use of lands of industrial parks

ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРАВА КОМУНАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ

Л. І. КІЗЮН, аспірантка

кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука

(науковий керівник – доктор юридичних наук, професор О.В. Гафурова),
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: likiz2576@gmail.com

Анотація. Розглянуто сучасні особливості формування доктринальних підходів до з'ясування змісту права комунальної власності на землю. Здійснено авторську оцінку пропозиції виокремлення додаткової правомочності управління, яку варто рахувати даниною періоду абсолютного превалювання державної форми власності, зокрема і на землю. Проаналізовано також спробу розширити зміст права власності на землю за рахунок прав і обов'язків власника. Зроблено висновок, що це приводить до змішування права власності на землю, як абсолютного за характером суб'єктивного права, і правовідносин власності на землю, юридичним змістом яких і є сукупність прав і обов'язків власників землі.

Ключові слова: право власності на землю, право комунальної власності на землю, зміст права власності на землю, управління

Актуальність.

Одним з найбільш принципових положень у теорії земельного права є зміст права власності на землю. В сучасних умовах зростання пріоритету децентралізації влади все більшої актуальності набувають питання комунальної власності на землю. За висловом П.Ф. Кулинича, проведення децентралізації влади з передачею значного обсягу владних повноважень у сфері регулювання земельних відносин територіальним громадам, як основній ланці місцевого самоврядування, детермінує необхідність суттєвого оновлення інституту права власності на землю [1, с. 16]. Не пого-

дитися з цими словами досить складно, адже всі шість принципів земельного законодавства, виокремлених у ст. 5 ЗК України, прямо або побічно стосуються врегулювання саме відносин власності на землю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблеми права комунальної власності на землю розглядалися у працях сучасних вчених-юристів М.В. Воскобійник, І.О. Іконицької, О.І. Красова, В.В. Носіка, О.О. Первомайського, М.В. Шульги та ін. Однак досі не вирішеним залишається питання

визначення складу змісту права комунальної власності на землю.

Тому *метою статті* є вироблення авторських висновків і пропозицій щодо визначення змісту права комунальної власності на землю для уникнення існуючої дуалістичності його розуміння.

Результати.

Усі дискусійні моменти визначення змісту права комунальної власності на землю групуються навколо дуалістичної природи останнього через одночасну належність до сфер приватного і публічного правового регулювання. Так, цивілістична доктрина дійшла однозначного висновку, що всі суттєві відмінності при визначенні права приватної, державної або приватної власності зводяться до відмінностей у суб'єкті цього права. Сутність же цього суб'єктивного права, як, втім, і його зміст (якщо під таким розуміти володіння, користування і розпорядження), залишається незмінним [2, с. 108], а тому територіальна громада як суб'єкт права власності має тотожні з іншими суб'єктами цих відносин правомочності [3, с. 11].

Цьому концептуальному висновку протистойть позиція, що публічна власність – це загалом не власність в тому сенсі, в якому говорять про інститут приватної власності, налаштований на задоволення потреб власника, а матеріальна основа здійснення публічної функції, що з'являється, зникає і переходить разом з останньою (тобто вона «прив'язана» в першу чергу не до публічного власника, а до публічної функції і вже через неї до власника) [4, с. 129]. Як наслідок, застосування правової конструкції, за якої здійснення права власності (яке асоціюється з правом приватної власності)

покладається на органи державної влади або місцевого самоврядування, не дає підстав для визнання за цими суб'єктами двох правомочностей: володіння і користування, якщо об'єктом права власності є землі. У цьому разі суб'єкт права публічної власності реально не здійснює цих правомочностей у традиційному розумінні в цивільному праві. Дійсно, як може орган місцевого самоврядування володіти, наприклад, площею чи вулицею, які є землями загального користування? Правомочність власника – безпосередня експлуатація земельної ділянки, вилучення доходів. Але суб'єкт права публічної власності ніколи сам не використовує землі. Не можна у зв'язку з цим розглядати стягування земельного податку чи орендної плати як своєрідний прояв вказаної правомочності [4, с. 122–123]. Дещо в іншому ключі бачить проблему І.О. Іконичька, яка вважає характерним для публічної власності на землю правомочностей володіння і розпорядження, тоді як право користування завжди передається іншим особам [5, с. 54–55]. Проте при співставленні наведених підходів значно достовірнішою і обґрунтованою видається позиція О.І. Крассова.

У підсумку констатуємо наявність аргументованого протистояння двох напрямів розкриття змісту права власності на землю. При цьому цивілістичний узагальнений підхід, який за суб'єктним критерієм формування форм власності не бачає відмінностей у змісті права власності, що є єдиним для всіх типів, форм і видів власності у вигляді правомочностей володіння, користування і розпорядження об'єктами права власності. Але будь-яке узагальнення завжди розмиває контури бачення конкретного, одиничного. Тому мабуть недоцільно поширювати загальноцивілістичну модель права при-

ватної власності на публічну власність. Як наслідок, слід визнати неможливим здійснення органом місцевого самоврядування володіння і користування об'єктами комунальної власності, зокрема земельними ділянками. Тому для органів місцевого самоврядування, які в житті реально реалізують власницькі повноваження від імені територіальної громади, єдиною фактично можливою залишається правомочність розпорядження.

Останнім часом знову оживилися ідеї щодо існування у публічних власників четвертої правомочності «управління» [4, с. 152]. Такої ж думки притримується О.О. Первомайський. Однак він чомусь у одному місці говорить саме про правомочність управління [3, с. 11–12], а в іншому – про управління як про окреме повноваження територіальної громади як власника [3, с. 4]. Подібна «смугастість» спостерігається і в інших наукових працях. Так, М.В. Воскобійник вважає управління повноваженням територіальної громади як власника [6, с. 15], тоді як О.І. Настіна розглядає управління землями державної власності саме як окрему правомочність [7, с. 4]. У підсумку формується дуалістичний розгляд управління як повноважень відповідних органів (публічно-правовий підхід) і окремої правомочності, що доповнює класичну «тріаду» (приватно-правовий підхід).

Разом з тим, слід вказати, що подібне становище не нове. Основоположниками концепції розширення тріади правомочностей є творці радянської доктрини земельного права Л.І. Дембо [8, с. 67–68], Г.О. Аксеньонко [9, с. 225–226], О.М. Турубінер [10, с. 140–195]. Апологетом такого підходу був також М.І. Козир, який вважав, що правомочність управління землею

охоплює право визначати цільове призначення землі, організовувати її раціональне використання і здійснювати контроль за цим використанням. Ця правомочність держави як власника, на його думку, суттєво відрізнялась від державного управління землею як виконавчо-розпорядчої діяльності уповноважених на це державних органів з регулювання земельних відносин, заснованих на праві виключної державної власності на землю і територіального верховенства [11, с. 203–204].

Зазначена позиція пізніше цілком справедливо була піддана критиці з боку І.О. Іконичкої, на думку якої навряд чи можна навести вагомі аргументи на захист права управління як правомочності за відсутності виключної державної власності на землю. У сучасних умовах держава у особі відповідних органів здійснює функції визначення цільового призначення землі, організації її раціонального використання і контролю за цим використанням. Але сьогодні держава виконує ці функції по відношенню до всіх земель, незалежно від суб'єктів власності, виступаючи, таким чином, аж ніяк не в ролі власника, а в ролі політичного суверена [12, с. 52]. Слід повністю погодитися з наведеною аргументацією, а пропозицію виокремлення додаткової правомочності управління варто рахувати даниною періоду абсолютного превалювання державної форми власності, зокрема і на землю.

Але тим дивнішими виглядають позиції сучасних вчених, які продовжують підтримувати концепт управління як окремої правомочності. Так, цивілістичною доктриною сьогодні визнається найпереконливішою аргументація щодо розуміння управління власником своїм майном як окремої правомочності, яка не збігається ані з розпорядженням,

ані з іншими його правомочностями як нарізно, так і в сукупності [13, с. 427]. Таку пропозицію можна логічно пояснити лише з боку спроб подолання цивілістичною наукою характерного для неї догматизму, який у певний час став гальмом на шляху її розвитку. Проте від вчених-цивілістів не відстають і представники господарсько-правової науки, які продовжують наполягати на тому, що сутнісний зміст права державної та муніципальної власності має бути виражений через одну правомочність – управління, чим забезпечується вихід на управлінську природу права загально-народної власності [14, с. 51]. Підведення ризику під намаганнями розширення меж «тріади» правомочностей за рахунок управління варто завершити словами Н.О. Прохорової, що «включення додаткової правомочності «управління» до класичної тріади, за своєю сутністю беззмістовне, і його введення в законодавство слід розглядати критично, як таке, що вносить плутанину в правозастосовну практику» [15, с. 93].

Ще одну спробу розширити зміст права власності на землю здійснив професор О.І. Крассов, на думку якого принципово відмітною особливістю змісту права власності на землю (земельну ділянку) в земельному праві є те, що зміст цього права складають як права, так і обов'язки власника [4, с. 152]. Варто не погодитись з цим твердженням, адже зміст права власності становлять правомочності володіння, користування і розпорядження щодо об'єкта власності. Це ази теорії власності, які до того ж знайшли відповідне закріплення в законодавстві, зокрема у ст. 317 ЦК України під назвою «Зміст права власності». Стверджуючи, що зміст права власності утворюють права і обов'язки власника, професор О.І. Крассов змішує право власності на землю, як абсолютне

за характером суб'єктивне право, і правовідносини власності на землю, юридичним змістом яких і є сукупність прав і обов'язків власників землі.

Висновки і перспективи.

Таким чином, поширення на зміст права комунальної власності на землю (як різновиду публічної власності) характерної для права приватної власності цивілістичної тріади володіння, користування і розпорядження вбачається алогічним і спрощеним. Реалізація права комунальної власності на землю органом місцевого самоврядування замикається виключно на правомочності розпорядження, делегованій йому територіальною громадою, коли право власності за своїм обсягом збігається з правомочністю розпорядження. Існуючі пропозиції розширення змісту права комунальної власності на землю за рахунок додаткової правомочності управління та суб'єктивних обов'язків власника також не витримують критики. Управління є самостійним інститутом земельного права, який ґрунтується на владно-розпорядчих повноваженнях органів виконавчої влади у сфері контролю за використанням і охороною земель. Повноваження органів місцевого самоврядування у зазначеній сфері мають делеговану природу. Суб'єктивні обов'язки власника комунальних земель також не можуть бути складовою змісту права власності на ці землі через їх належність до бінарної конструкції юридичного змісту правовідносин власності.

Список використаних джерел

1. Кулинич П.Ф. Децентралізація влади в земельній сфері України: правові проблеми. Децентралізація влади як чинник розвитку аграрного, екологічного, земельного та

- інших природоресурсних галузей права: матеріали Всеукр. круглого столу (м. Київ, 22 вересня 2017 р.). Київ: Видавництво «Прінт Сервіс», 2017. С. 12–17.
2. Первомайский О.А. Публичная собственность: основные проблемы правопонимания. Харьковская цивилистическая школа: право собственности: монография. Под. ред. И.В. Спасибо-Фатеевой. Харьков: Право, 2012. С. 99–112.
 3. Первомайський О.О. Участь територіальної громади у цивільних правовідносинах: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 20 с.
 4. Крассов О.И. Право собственности на землю в странах Европы: монография. Москва: Норма: ИНФРА-М, 2016. 400 с.
 5. Иконичкая И.А. Право собственности на землю в Российской Федерации. Право собственности на землю в России и ЕС: правовые проблемы: сборник статей. Отв. ред. И.А. Иконичкая. Москва: ВолтерсКлувер, 2009. С. 5–58.
 6. Воскобійник М.В. Правове забезпечення формування комунальної власності на землю: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 20 с.
 7. Настіна О.І. Право державної власності на землю в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2011. 19 с.
 8. Дембо Л.И. Основные проблемы советского водного законодательства. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1948. 136 с.
 9. Аксененок Г.А. Право государственной собственности на землю в СССР. Под ред. Н.Д. Казанцева. Москва: Госюриздат, 1950. 307 с.
 10. Турубинер А.М. Право государственной собственности на землю в Советском Союзе. Москва: Изд-во МГУ, 1958. 330 с.
 11. Общая теория советского земельного права. Авт. кол.: Г.А. Аксененок, Н.И. Краснов, И.А. Иконичкая и др. Отв. ред. Г.А. Аксененок и др. Академия наук СССР. Институт государства и права. Москва: Наука, 1983. 357 с.
 12. Иконичкая И.А. Право собственности на землю в Российской Федерации. Право собственности на землю в России и ЕС: правовые проблемы: сборник статей. Отв. ред. И.А. Иконичкая. Москва: Волтерс Клувер, 2009. С. 5–58.
 13. Спасибо-Фатеева И.В. Загальна характеристика права власності. Цивільне право: підручник. У 2 т. За ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатеевої, В.Л. Яроцького. Харків: Право, 2012. Т. 1. С. 405–432.
 14. Зинченко С., Корх С. Вопросы собственности: законодательство и практика. Хозяйство и право. 2010. № 6. С. 50–57.
 15. Прохорова Н.А. Понятие «управление» в земельном праве. Государство и право. 2003. № 6. С. 90–95.

References

1. Kulynych, P.F. (2017). Detsentralizatsiia vladly v zemelnii sferi Ukrainy: pravovi problemy [Decentralization of power in the land sector of Ukraine: legal problems]. Detsentralizatsiia vladly yak chynnyk rozvytku ahrarnoho, ekolohichnoho, zemelnoho ta inshykh pryrodoresursnykh haluzei prava: materialy Vseukr. kruhloho stolu (Kyiv, 22.09.2017). Kyiv: Vydavnytstvo «Print Servis», 12–17.
2. Pervomaiskyi, O.A. (2012). Publychnaia sobstvennost: osnovnye problemy pravoponymaniya [Public property: the main problems of legal thinking]. Kharkovskaia tsyvylystyeskaia shkola: pravo sobstvennosti: monohrfyia. Pod. red. Y.V., Spasybo-Fateevoi. Kharkov: Pravo, 99–112.
3. Pervomaiskyi, O.O. (2003). Uchast terytorialnoi hromady u tsyvilnykh pravovidnosynakh [Participation of the territorial community in civil legal relations]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.03. Nats. yuryd. akad. Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 20.

4. Krassov, O.Y. (2016). Pravo sobstvennosti na zemliu v stranakh Evropy [Ownership of land in European countries]: monohrafiya. Moskva: Norma: YNFRA-M, 400.
5. Ykonytskaia, Y.A. (2009). Pravo sobstvennosti na zemliu v Rossyiskoi Federatsyy [Ownership of land in the Russian Federation]. Pravo sobstvennosti na zemliu v Rossyy y ES: pravovye problemy: sbornyk statei. Otv. red. Y.A., Ykonytskaia. Moskva: VoltersKluver, 5–58.
6. Voskobiinyk, M.V. (2007). Pravove zabezpechennia formuvannia komunalnoi vlasnosti na zemliu [Legal support of the formation of communal ownership of land]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06. Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Kharkiv, 20.
7. Nastina, O.I. (2011). Pravo derzhavnoi vlasnosti na zemliu v Ukraini [The right of state ownership of land in Ukraine]: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06. Nats. un-t bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Kyiv, 19.
8. Dembo, L.Y. (1948). Osnovnye problemy sovetskogo vodnoho zakonodatelstva [The main problems of Soviet water legislation]. Lenynhrad: Yzd-vo LNU, 136.
9. Aksenok, H.A. (1950). Pravo gosudarstvennoi sobstvennosti na zemliu v SSSR [The right of state ownership of land in the USSR]. Pod red. N.D., Kazantseva. Moskva: Hosiuryzdat, 307.
10. Urubyner, A.M. (1958). Pravo gosudarstvennoi sobstvennosti na zemliu v Sovetskom Soiuze [The right of state ownership of land in the Soviet Union]. Moskva: Yzd-vo MHU, 330.
11. Obshchaia teoriya sovetskogo zemelnogo prava [General theory of Soviet land law] (1983). Avt. kol.: H.A., Aksenok, N.Y., Krasnov, Y.A., Ykonytskaia y dr. Otv. red. H.A., Aksenok y dr. Akademiya nauk SSSR. Ynstytut gosudarstva y prava. Moskva: Nauka, 357.
12. Ykonytskaia, Y.A. (2009). Pravo sobstvennosti na zemliu v Rossyiskoi Federatsyy [Ownership of land in the Russian Federation]. Pravo sobstvennosti na zemliu v Rossyy y ES: pravovye problemy: sbornyk statei. Otv. red. Y.A., Ykonytskaia. Moskva: Volters Kluver, 5–58.
13. Spasybo-Fatieieva, I.V. (2012). Zahalna kharakterystyka prava vlasnosti [General characteristics of property rights]. Tsyvilne pravo: pidruchnyk. U 2 t. Za red. V.I., Borysovoi, I.V., Spasybo-Fatieievoi, V.L., Yartotskoho. Kharkiv: Pravo, 405–432.
14. Zynchenko, S., Korkh, S. (2010). Voprosy sobstvennosti: zakonodatelstvo y praktyka [Property Issues: Legislation and Practice]. Khoziaistvo y pravo, 6, 50–57.
15. Prokhorova, N.A. (2003). Poniatyie «upravleniye» v zemelnom prave [The concept of «management» in the land law]. Hosudarstvo y pravo, 6, 90–95.

L. I. Kizyun (2018). Issue of determination of the content of the right of municipal property on the land. Law. Human. Environment, 10(2): 99–104,
<https://doi.org/10.31548/law2019.02.012>.

Summary. Modern peculiarities of the formation of the doctrinal approaches to the clarification of the content of the right of the communal ownership to the land are considered. The author's suggestion of the proposal for the allocation of the additional competence of management, which should be considered to the period of the absolute predominance of the state form of ownership, including land, is carried out. It is concluded that this leads to the confusion of the ownership of land, as absolute by the nature of subjective law, and the legal relationship of the ownership of land, the legal content of which is a set of rights and obligations of the landowners.

Keywords: ownership of land, the right of communal ownership to the land, content of the land ownership, management

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МОРАТОРІЮ НА ПРОДАЖ ЗЕМЕЛЬ В УКРАЇНІ

О. В. КРЕСЬ, студент

Інституту післядипломної освіти

Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент М.А. Дейнега),
E-mail: kreselena93@gmail.com

Анотація. У статті проведено аналіз сутності мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні, визначено правові позиції європейських держав щодо мораторію на землю та виокремлено позитивні і негативні наслідки скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні.

За результатами дослідження встановлено, що землі сільськогосподарського призначення є основним засобом виробництва у сільському господарстві, що є головною особливістю зазначеної категорії земель, і зумовлює встановлення особливого правового режиму використання та недопущення вилучення їх із сільськогосподарського обігу. Визначено, що мораторій не може поширюватися на земельні ділянки приватної власності, при наданні яких у власність було встановлене інше цільове призначення ніж «для ведення товарного сільськогосподарського виробництва», виокремлено чотири виключення, які допускають відчуження та зміну цільового призначення земельних ділянок. Наведено приклади європейських держав, в яких успішно працює прозорий ринок земель сільськогосподарського призначення (Німеччина, Франція, Польща, Данія). Визначено, що формування ринку земель є необхідною складовою для подальшого розвитку ринкової економіки в Україні, саме тому необхідно створити потужну законодавчу базу для того, щоб ринок був ефективним, максимально прозорим та конкурентним.

Ключові слова: земля, земельний фонд, цільове призначення земель, вид економічної діяльності, землі сільськогосподарського призначення, землі для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення

Актуальність.

За період здійснення земельної реформи в Україні пройдено складний шлях від інвентаризації та перерозподілу державних земель до

реформування земельних відносин, реструктуризації на засадах приватної власності. Поява ефективного власника землі, поєднання земельних відносин із фінансовими та розвиток на цій основі інвестиційно-іннова-

ційних процесів сприятимуть значно кращому використанню земельно-ресурсного потенціалу України. Всі ці умови мають бути підкріплені ґрунтовною правовою базою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблематика мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення була досліджена рядом українських науковців у галузі аграрного та земельного права, питання досліджували зокрема: В. Борщевський, А. Гальчинський, М. Євдокимов, В. Єрмоленко, Т. Коваленко, П. Кулинич, А. Мірошниченко, О. Погрібний, В. Семчик, Г. Черевко, А. Юрченко та інші.

Метою статті є проведення аналізу сутності мораторію земель сільськогосподарського призначення, визначення правової позиції інших держав щодо мораторію земель та виокремлення позитивних і негативних наслідків скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Результати.

«Земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави, яка полягає у забезпеченні раціонального використання земельних ресурсів, збереженні й відтворенні родючості ґрунтів, захисті їх від псування та забруднення, реалізації громадянами, юридичними особами та державою їхніх прав власності та землекористування відповідно до закону» [1, 2], – саме так оцінює законодавець земельний фонд України. Землі сільськогосподарського призначення

ж є найбільш важливою і значною частиною єдиного земельного фонду. Разом із тим, земельні ділянки є нерухомим майном та об'єктом права власності й інших речових прав.

За нормою ст. 90 Земельного кодексу України власники земельних ділянок мають право продавати або іншим шляхом відчужувати земельну ділянку, передавати її в оренду, заставу, спадщину [1].

Придатність земель для використання у сільському господарстві встановлюється на підставі даних державного земельного кадастру (бонітування ґрунтів, облік кількості та якості земель тощо) органами, які погоджують, здійснюють експертизу та затверджують відповідну землевпорядну документацію [1, ст.ст. 118, 123, 186].

На відміну від інших категорій земель, які використовуються головним чином як просторово-територіальний базис для розміщення відповідних об'єктів (населених пунктів, промислових підприємств, об'єктів транспортної та інженерної інфраструктури тощо), землі сільськогосподарського призначення є основним засобом виробництва у сільському господарстві (засобом виробництва продуктів харчування, кормів для тварин і сировини для суміжних галузей промисловості). Це є головною особливістю зазначеної категорії земель та зумовлює встановлення особливого правового режиму використання, запровадження різноманітних засобів охорони сільськогосподарських земель, підвищення родючості ґрунтів, а також недопущення вилучення їх з сільськогосподарського обігу [3].

Мораторій (заборона) на відчуження земельних часток (паїв) було запроваджено ще Законом України

«Про угоди щодо відчуження земельної частки (паю)» від 18 січня 2001 р. (нині втратив чинність). Закон тимчасово забороняв укладати угоди щодо купівлі-продажу, дарування земельної частки (паю), або іншим способом відчужувати зазначені частки (паї), крім передачі їх у спадщину та при викупі земельних ділянок для державних і громадських потреб. Мораторій мав діяти до врегулювання порядку реалізації прав громадян і юридичних осіб на земельну частку (пай) Земельним кодексом України.

Але з прийняттям Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р. вище згаданий мораторій не був знятий, до цього ж п. 15 Розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України заборонив відчуження земельних часток (паїв) та земельних ділянок для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва [1, 4]. Спочатку заборона мала б діяти до 1 січня 2005 р., але пізніше дія мораторію продовжувалась і на сьогодні відповідно до того ж п. 15 розділу X Перехідних положень Земельного кодексу України продовжується й далі до набрання чинності законом про обіг земель сільськогосподарського призначення, але не раніше 1 січня 2019 р. Так, не допускається:

а) купівля-продаж земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, крім вилучення (викупу) їх для суспільних потреб;

б) купівля-продаж або іншим способом відчуження земельних ділянок і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарно-

го сільськогосподарського виробництва, земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства, а також земельних часток (паїв), крім передачі їх у спадщину, обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку відповідно до закону та вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб, а також крім зміни цільового призначення (використання) земельних ділянок з метою їх надання інвесторам – учасникам угод про розподіл продукції для здійснення діяльності за такими угодами [3].

Відповідно до Класифікації видів цільового призначення земель окремим видом цільового призначення земельних ділянок є призначення «для ведення товарного сільськогосподарського виробництва» (код 01.01) [6]. Таким чином, заборона, встановлена підпунктом «б» п. 15 Перехідних положень Земельного кодексу України, поширюється на земельні ділянки, що мають саме цей вид цільового призначення, а саме – «перебувають у власності громадян та юридичних осіб для ведення товарного сільськогосподарського виробництва» незалежно від способу набуття власником прав на земельну ділянку. Найбільш поширеним способом формування земельних ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва в Україні було виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв) за результатами приватизації земель колективних сільськогосподарських підприємств, а також внаслідок приватизації земель державних та комунальних сільськогосподарських підприємств [1, 4].

Вище згадана заборона не може поширюватися на земельні ділянки приватної власності, при наданні яких у власність було встановлене інше цільове призначення ніж «для ведення товарного сільськогосподарського виробництва», яке прямо згадується в кодексі. Зокрема, такими видами цільових призначень є:

- для ведення фермерського господарства (код 01.02);
- для ведення підсобного сільського господарства (код 01.04);
- для садівництва (01.05);
- для городництва (код 01.06);
- для сінокошіння і випасання худоби (код 01.07);
- для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства (код 01.08);
- для розміщення інфраструктури оптових ринків сільськогосподарської продукції (код 01.09);
- для іншого сільськогосподарського призначення (код 01.10).

Оскільки вище перелічені види цільового призначення не були згадані у підпункті «б» п. 15 Перехідних положень Кодексу, можна сказати, що обмеження щодо купівлі-продажу або інших способів відчуження відповідних земельних ділянок та зміни їх цільового призначення (використання), не можуть і не будуть застосовуватися [1, 4].

Поширеною помилкою є спроби ототожнювати поняття «товарне сільськогосподарське виробництво» як один із видів економічної діяльності землевласника або землекористувача та вид цільового призначення земельних ділянок «для ведення товарного сільськогосподарського виробництва». Зокрема, товарна сільськогосподарська продукція може виробля-

тися не лише на земельних ділянках, що безпосередньо надані «для ведення товарного сільськогосподарського виробництва», а й на земельних ділянках іншого цільового призначення, проте це не є підставою для обмеження у цивільному обігу таких ділянок, що перебувають у приватній власності. Наприклад, окремі норми Закону України «Про фермерське господарство» дають визначення поняття «фермерське господарство» як «форми підприємницької діяльності громадян із створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою та реалізацією з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства, відповідно до закону» та дозволяють фермерському господарству набувати прав власності на майно «необхідне для ведення товарного сільськогосподарського виробництва» тощо [10].

Законом України «Про особисте селянське господарство» при визначенні поняття «особисте селянське господарство» вказується, що відповідна діяльність також може передбачати «реалізацію надлишків» одержаної сільськогосподарської продукції, що фактично свідчить про товарний характер її виробництва [7]. Досить часто товарна сільськогосподарська продукція виробляється та реалізується сільськогосподарськими науково-дослідними установами та навчальними закладами, які використовують земельні ділянки, що надані «для дослідних і навчальних цілей, пропаганди передового досвіду ведення сільського господарства», а також підприємствами, що мають підсобні господарства [4].

Заборона на відчуження та зміну цільового призначення земельних ділянок, що встановлена п. 15 Перехідних положень Земельного кодексу поширюється не на всі земельні ділянки сільськогосподарського призначення, що мають цільове призначення «для ведення особистого селянського господарства» (код 01.02), а лише на ту їх частину, що була набута у приватну власність її власником у порядку виділення в натурі (на місцевості) земельної частки (паю) [4]. Так, у вільному обороті можуть перебувати земельні ділянки, які були набуті їх поточним власником у будь-який інший спосіб, ніж виділення йому в натурі (на місцевості) земельної частки (паю), в тому числі:

- приватизація земельної ділянки із земель державної та комунальної власності;
- придбання земельної ділянки за цивільно-правовою угодою із земель приватної власності;
- прийняття спадщини та інші.

Вищезгадані заборони також не повинні застосовуватися щодо земельних ділянок, цільове призначення яких було змінено на ведення особистого селянського господарства.

Законодавець також передбачив чотири виключення із правила, встановленого підпунктом «б» п. 15 Перехідних положень кодексу, які допускають відчуження та зміну цільового призначення земельних ділянок, а саме:

- передача земельних ділянок спадщину, у порядку, визначеному Главою 85 «Спадкове право» Цивільного кодексу України, при чому спадкування може відбуватись за законом, за заповітом, а також за спадковим договором [12];
- обміну земельної ділянки на іншу земельну ділянку – відповідно до ст. 14 Закону України «Про поря-

док виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв)», а також за договорами міни, відповідно до ст. 715 Цивільного кодексу України [8];

- вилучення (викупу) земельних ділянок для суспільних потреб – відповідно до Закону України «Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності» [5];
- зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок з метою їх надання інвесторам – учасникам угод про розподіл продукції для здійснення діяльності за такими угодами, які укладаються відповідно до Закону України «Про угоди про розподіл продукції» [9].

У перерахованих випадках відчуження і зміна цільового призначення (використання) земельних ділянок, які перебувають у власності громадян та юридичних осіб, допускається навіть попри їх належність до ділянок для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, а також земельних ділянок, виділених в натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв) для ведення особистого селянського господарства [4].

Чітку позицію інших провідних європейських держав щодо застосування мораторію на землю в Україні можна висловити рішенням Європейського суду з прав людини у справі «Зеленчук та Цюцюра проти України», яке визначає, що мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення порушує права українців-власників відповідної землі та зобов'язує Україну забезпечити

справедливий баланс між загальними інтересами суспільства та правом кожного розпоряджатись своїм нерухомим майном [11].

Разом із тим вільний обіг земель в країнах Європейського союзу ще не означає повну свободу дій для власників земель сільськогосподарського призначення щодо відчуження земель. Кожна країна окремо визначає правові механізми щодо захисту прав власників на землю, разом з тим забезпечуючи безперебійне функціонування ринку земель. Так, у Німеччині існують правові механізми для можливості блокування органами державної влади таких дій, що мають спекулятивний характер, допускають занижену ціну на землю або щодо запобігання концентрації земель на правах одного власника. Схожу функцію у Франції виконують державні місцеві компанії, які входять до спілки SAFER (Sociétés d'Aménagement Foncier et d'Etablissement Rural). Законодавство Польщі визначає, що землі сільськогосподарського призначення має право купити лише держава, релігійні організації, а також фермери, що мають досвід у сільському господарстві, проживають в місцевості, де хочуть придбати землю та вже мають у власності сільськогосподарські угіддя площею не більше трьохсот гектарів. Данія ж спростила умови придбання земель, розширивши коло осіб, що мають на це право та збільшивши допустиму площу (за умови, якщо покупець проживав останні 8 років у сільській місцевості, наразі проживає в даній місцевості, де хоче придбати землю та не має у власності більше 150 гектарів землі).

Для того, аби говорити про зняття мораторію потрібно виокремити всі переваги та недоліки і робити висновки, спираючись на практику та

досвід розвинених країн, де мораторій відсутній. Так, очевидною перевагою є поява вільного та прозорого земельного ринку, який стимулював би зростання сільськогосподарської галузі та здорову конкуренцію в ній, а також можливість реалізувати свої права власності на землю.

Серед недоліків у знятті мораторію можна виокремити наступні:

- концентрація значної кількості земель сільськогосподарських угідь в руках одного власника;
- спекуляції з цінами на землю (продаж за заниженою від економічно обґрунтованої ціною);
- «витікання» українських земель за кордон.

Висновки та перспективи.

Формування ринку земель є необхідною складовою для подальшого розвитку ринкової економіки в Україні. Саме тому необхідно створити потужну законодавчу базу для того, щоб ринок був ефективним, максимально прозорим та конкурентним. Беручи приклад з країн Європейського союзу ми можемо зробити висновок, що перелічені вище недоліки легко усуваються грамотною політикою держави у сфері управління земельними ресурсами. Вважаємо, що якісний закон про обіг земель має бути створений якнайшвидше та з урахуванням досвіду країн Європейського союзу. Наступне продовження мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення не означає нічого іншого, крім подальшого порушення прав громадян вільно розпоряджатись своїм майном, збереження корупції в органах державної влади та збереження спекуляцій із земельними ділянками, що перебувають в оренді.

Список використаних джерел

1. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
3. Літошенко О.С. Проблема мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення. Збірник наукових праць «Правове регулювання економіки». 2014. № 14. С. 284–293.
4. На які земельні ділянки сільськогосподарського призначення поширюється мораторій на продаж? URL: <https://zem.ua>.
5. Про відчуження земельних ділянок, інших об'єктів нерухомого майна, що на них розміщені, які перебувають у приватній власності, для суспільних потреб чи з мотивів суспільної необхідності: Закон України від 17 січня 2001 р. № 1559-VI URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1559-17>.
6. Про затвердження Класифікації видів цільового призначення земель: Наказ Державного комітету із земельних ресурсів від 23 липня 2010 р. № 548. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1011-10>.
7. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15 травня 2003 р. № 742-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
8. Про порядок виділення в натурі (на місцевості) земельних ділянок власникам земельних часток (паїв): Закон України від 05 червня 2003 р. № 899-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-15>.
9. Про угоди про розподіл продукції: Закон України від 14 вересня 1999 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>.
10. Про фермерське господарство: Закон України від 19 червня 2003 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
11. Справа «Зеленчук і Цицюра проти Укра-

- їни» (Заяви № 846/16 та № 1075/16): Рішення Європейського суду з прав людини від 22 травня 2018 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79.
12. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

References

1. Zemelnyi kodeks Ukrainy [The Land Code of Ukraine] (2001): Zakon Ukrainy 25.10.2001 № 2768-III. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>.
2. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (1996): Zakon Ukrainy 28.06.1996 № 254k/96-VR. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
3. Litoshenko, O.S. (2014). Problema moratorii na prodazh zemel silskohospodarskoho pryznachennia [The problem of a moratorium on the sale of agricultural land]. Zbirnyk naukovykh prats «Pravove rehuliuвання ekonomiky», 14, 284–293.
4. Na yaki zemelni dilianky silskohospodarskoho pryznachennia poshyriuietsia moratorii na prodazh? [What kind of land plots of agricultural land are subject to a moratorium on sale?]. Available at: <https://zem.ua>.
5. Pro vidchuzhennia zemelnykh dilianok, inshykh ob'ektiv nerukhomoho maina, shcho na nykh rozmishcheni, yaki perebuvaiut u pryvatnii vlasnosti, dlia suspilnykh potreb chy z motyviv suspilnoi neobkhdnosti [On Alienation of Land Plots and Other Objects of Immovable Property Located On Them in Private Ownership for the Social Needs and on the Grounds of Social Necessity] (2001): Zakon Ukrainy 17.01.2001 № 1559-VI Available at: <http://zakon.rada.gov.ua>.
6. Pro zatverdzhennia Klyasyfikatsii vydiv tsilovoho pryznachennia zemel [On Approval of classification of land purpose] (2010): Nakaz Derzhavnogo komitetu iz zemelnykh resursiv 23.07.2010 № 548. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1011-10>.

7. Pro osobyste selianske hospodarstvo [On Individual Farm] (2003): Zakon Ukrainy 15.05.2003 № 742-IV. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15>.
8. Pro poriadok vydilennia v naturi (na mistsevosti) zemelnykh dilianok vlasnykam zemelnykh chastok (paiv) [On the Procedure of Allocation of Land Plots in kind (in Places) to the Owners of Land Plots (Shares) (Portions (Pay))] (2003): Zakon Ukrainy 05.05.2003 № 899-IV. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/899-15>
9. Pro uhody pro rozpodil produktsii [On Production-Sharing Agreements] (1999): Zakon Ukrainy 14.09.1999. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1039-14>.
10. Pro fermerske hospodarstvo [On Farming Enterprise] (2003): Zakon Ukrainy 19.06.2003. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15>.
11. Sprava «Zelenchuk i Tsytsiura proty Ukrainy» (Zaiavy № 846/16 ta № 1075/16) [Case «Zelenchuk and Tsitsura v. Ukraine» (Statement № 846/16 та № 1075/16)] (2018): Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny 22.05.2018. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79.
12. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy [The Civil Code of Ukraine] (2003): Zakon Ukrainy 16.01.2003. № 435-IV Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

O. V. Kres (2019). Legal regulation of the moratorium on operations with agricultural land. *Law. Human. Environment*, 10(2): 105–112, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.013>.

Summary. *The article deals with the problem of the moratorium on transactions with agricultural land in Ukraine, defines the legal arrangement of other European states regarding the moratorium question in Ukraine.*

It is well-known, that the majority of lands of different categories are used as a spatial and territorial basis for the facilities placement (such as settlements, industrial enterprises, transport and engineering infrastructure objects, etc.). At the same time, agricultural lands are the main means of production in agriculture (e.g. production of food, feed for animals and raw materials for related industries). Abovementioned is the main feature of agricultural lands category, as determined by the results of the study. The four exceptions that allow alienation and change the land plots purpose are pointed out. Examples of European states, where the transparent agricultural land market successfully operates, are presented (Germany, France, Poland, Denmark).

Keywords: *land, land fund, land purpose, economic activity type, agricultural lands, lands for commodity agricultural production, the moratorium on transactions with agricultural land*

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ ПІД СМІТТЄЗВАЛИЩАМИ

І. О. СІРИЙ, аспірант

кафедри аграрного, земельного та екологічного права
імені академіка В.З. Янчука

(науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент М.А. Дейнега)
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: ivans888@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена аналізу законодавчого закріплення правового режиму земель, зайнятих сміттєзвалищами. Аналізуючи ст. 19 ЗК України, автор приходить до висновку, що законодавець не виділяє окрему категорію земель для влаштування сміттєзвалищ. Разом з тим у статті звертається увага, що остання, дев'ята із запропонованих у Кодексі категорій земель за основним цільовим призначенням, містить вказівку на те, що до неї входять землі «іншого призначення». На підставі системного аналізу законодавства у даній сфері автор припускає, що теоретично саме до даної категорії і належать землі, призначені для розміщення сміттєзвалищ. Автор узагальнює, що ЗК України не регламентує детально правовий режим земель, зайнятих сміттєзвалищами, відводячи їм місце серед земель іншого призначення, правовий режим яких також не наповнений реальним нормативним змістом. Такий стан речей, на переконання автора, не є задовільним, особливо з огляду проголошення Кодексом обов'язку землевласників та землекористувачів забезпечувати використання землі за її цільовим призначенням.

Ключові слова: правовий режим земель, землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення, правовий режим земель, зайнятих сміттєзвалищами

Актуальність.

Питання правового режиму земель, зайнятих сміттєзвалищами, до сих пір не було предметом глибокого наукового аналізу. Разом із тим, не виникає сумнівів, що в останні роки у нашій державі існує тенденція щодо збільшення кількості утворення твердих побутових відходів. Окрім того, значна кількість цих від-

ходів представляє собою сміття, що не піддається швидкому розкладу. Безперечно, основний стратегічний вектор політики у галузі управління відходами має орієнтуватися на попередження утворення або хоча б зменшення обсягу утворення відходів, збільшення їх повторного використання тощо.

Однак на сучасному етапі розвитку нашої держави використання су-

часних технологій обробки та утилізації відходів доводиться відкладати на майбутнє, та, зважаючи на брак сміттєпереробних заводів в Україні, тверді побутові відходи підлягають захороненню. Безперечно, для розміщення і сміттєпереробних заводів, і полігонів/звалищ для твердих побутових відходів необхідний відповідний просторовий базис, яким виступають відповідні земельні ділянки. Саме тому проблеми поводження з побутовими відходами підлягають вирішенню, у тому числі і засобами земельного законодавства, що визначає правовий режим земель, зайнятих під сміттєзвалищами.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Спеціальних наукових досліджень проблем характеристики правового режиму земель під сміттєзвалищами нами виявлено не було. Окремі питання цієї проблеми розглядалися вченими лише у межах дослідження власне категорії «правовий режим земель» та правового режиму земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Метою цієї статті є визначення місця земель, зайнятих сміттєзвалищами, серед запропонованих законодавцем категорій земель України за основним цільовим призначенням, а також аналіз проблем законодавчого закріплення правового режиму земель під сміттєзвалищами.

Результати.

Проаналізувавши численні нормативно-правові акти, які є джерелами земельного права, не важко помітити,

що вони оперують такою категорією як «правовий режим». Однак, ані джерела земельного права, ані джерела інших галузей права не розкривають змісту даного поняття.

Відмітимо, що власне термін «режим» у буквальному перекладі з латинської означає «управління, командування, керівництво, керування». Онтологічним описом терміна «режим» є: 1) державний лад, сукупність засобів та методів здійснення влади; 2) строго встановлений порядок життя (праці, відпочинку, лікування, сну тощо); 3) система обов'язкових правил, вимог, норм, принципів, встановлених для будь-якої діяльності (наприклад, землекористування, мореплавання, рибальства та ін.); 4) певний стан, положення, статус когось-будь чи чого-небудь (звідси вираз «режимне виробництво») [1]. Використання терміна «правовий режим» властиве джерелам права різних галузей, зокрема, адміністративному, сімейному, фінансовому, господарському тощо.

Поняття «правовий режим» також використовується у різних аспектах, щодо різних об'єктів. Не винятком є і галузь земельного права, в якій досить часто вживається поняття правовий режим щодо такого об'єкта земельних відносин як земля.

Переглянувши чинні нині джерела земельного права, помітимо, що жоден нормативно-правовий акт не дає легальної дефініції поняття «правовий режим земель». Втім, поняття «правовий режим земель» існує ще з радянських часів, але і в той період законодавство не розкривало зміст даної категорії. Разом із тим, дана категорія неодноразово вживається у чинному вітчизняному законодавстві.

Так, Земельний кодекс України

(далі – ЗК України) вживає зазначену конструкцію у таких аспектах: «категорії земель України мають особливий правовий режим» (ч. 2 ст. 18 ЗК України); «Україна за межами її території може мати на праві державної власності земельні ділянки, правовий режим яких визначається законодавством відповідної країни» (ч. 3 ст. 18 ЗК України); «правовий режим земель охоронних зон визначається законодавством України» (ч. 2 ст. 112 ЗК України); «правовий режим земель зон санітарної охорони визначається законодавством України» (ч. 3 ст. 113 ЗК України); «правовий режим земель санітарно-захисних зон визначається законодавством України» (ч. 3 ст. 114 ЗК України); «розмір та правовий режим прикордонної смуги встановлюються відповідно до закону» (ч. 3 ст. 115 ЗК України). Окрім того, ст. 132 ЗК України, яка присвячена правовому регулюванню змісту угод про перехід права власності на земельні ділянки, закріплює, що такі угоди повинні містити положення про предмет угоди (земельна ділянка з визначенням місця розташування, площі, цільового призначення, складу угідь, правового режиму тощо) [2].

В.Д. Сидор справедливо зазначає, що поняття «правовий режим земель» застосовується відносно земель (земельного фонду), окремих категорій земель і видів земель. Таке положення є досить традиційним для земельного права [3]. Зважаючи на таке, категорія «правовий режим земель» має важливе не лише теоретичне, але й практичне значення.

Частина 2 ст. 18 ЗК України акцентує увагу, що категорії земель України мають особливий правовий

режим. Відмітимо, що відповідно до ст. 19 ЗК України землі України за основним цільовим призначенням поділяються на такі категорії: а) землі сільськогосподарського призначення; б) землі житлової та громадської забудови; в) землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення; г) землі оздоровчого призначення; ґ) землі рекреаційного призначення; д) землі історико-культурного призначення; е) землі лісгосподарського призначення; є) землі водного фонду; ж) землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Не заглиблюючись на характеристиці поглядів науковців щодо категорії «правовий режим земель», відмітимо, що доктрині земельного права категорія «правовий режим» властива для характеристики різних категорій земель, виявляючи тим самим специфіку правового регулювання, притаманну кожній окремо взятій категорії земель. У зв'язку з цим категорія правового режиму набула в земельному праві універсального значення. Під правовим режимом земель слід розуміти такий порядок регулювання, який виражається відповідними правовими засобами у виді дозволів, зобов'язань та заборон, що створює особливу спрямованість регулювання відносин у галузі раціонального використання та охорони земель. Визначення правового режиму земель без сумніву можна назвати також специфічним методом науки земельного права, за допомогою якого можливо сформулювати предмет наукових пошуків. Саме тому видається важливим визначення правового режиму земель, зайнятих під сміттезвалища.

Не можемо не звернути увагу, що Особлива частина галузі земельного права побудована за принципом розподілу правових режимів різних категорій земель. Основне цільове призначення земель є основою побудови розділу II ЗК України, що складається з глави 4 (містить загальні положення щодо складу і цільового призначення земель України, встановлення та зміни цільового призначення земельних ділянок, наслідків порушення порядку встановлення та зміни цільового призначення земель) та дев'яти глав, присвячених правовому регулюванню різних категорій земель. Така структура нормативно-правового акту є цілком обґрунтованою, адже поділ земель на категорії має об'єктивні передумови, оскільки власне землі України не є внутрішньо однорідними, вони складаються з різних категорій, що мають певне цільове призначення. Особливості правового регулювання, що слугують підґрунтям класифікації категорій земель, зумовлюють наявність спеціальних норм, що встановлюють правовий режим кожної із категорій земель. З огляду на це у рамках нашого дослідження необхідно визначити, до якої саме із дев'яти категорій земель слід відносити землі, зайняті сміттєзвалищами.

Аналізуючи вже згадану ст. 19 ЗК України, помічаємо, що законодавець не виділяє окрему категорію земель для влаштування сміттєзвалищ. Разом із тим, остання, дев'ята із запропонованих у ЗК України категорій, містить вказівку на те, що до неї входять землі «іншого призначення». Вважаємо, що саме до даної категорії і належать землі, призначені для розміщення сміттєзвалищ. Водночас дев'ята категорія, на відміну від

інших категорій земель, є найбільш об'ємною та невизначеною за своїм складом. Складається враження, що законодавець об'єднав відповідні види земель в одну категорію за залишковим принципом. Також не можемо не помітити, що у гл. 13 розділу II ЗК України, яка присвячена правовому регулюванню земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення, спеціальні норми щодо земель іншого призначення відсутні.

Натомість звернемося до законодавчої дефініції поняття земель даної категорії. Так, згідно з ч. 1 ст. 65 ЗК України землями промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення визнаються земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям для здійснення відповідної діяльності [2].

Отже, з даного законодавчого визначення можна виділити принаймні три юридично вагомі ознаки даної категорії земель, а саме:

- земельні ділянки даної категорії надані в установленому порядку;
- перебувають вони у використанні підприємств, установ та організацій, тобто юридичних осіб;
- основне цільове призначення полягає у здійсненні відповідної діяльності.

Крім того ч. 2 ст. 65 ЗК України містить вказівку, що порядок використання земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення встановлюється законом.

Законодавче визначення поняття земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення не можна вважати

досконалим. Разом з тим, його закріплення на законодавчому рівні є кроком вперед, оскільки ЗК України від 18 грудня 1990 р. № 561-ХІІ (у редакції Закону від 13 березня 1992 р. № 2196-ХІІ) взагалі не містив визначення поняття земель аналогічної категорії [4]. Дані законодавчі положення, без сумніву, стосуються і земель, призначених для розміщення сміттєзвалищ.

Залишилися поза увагою землі, призначені для розміщення сміттєзвалищ, і в Класифікації видів цільового призначення земель, затвердженій наказом Державного комітету України із земельних ресурсів від 23 липня 2010 р. № 548 [5]. Так, секція J Класифікатора, що відповідає категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення, не містить відповідного підрозділу, який би позначав землі, призначені для розміщення сміттєзвалищ, або хоча б загалом так звані землі іншого призначення.

Відносин у галузі раціонального використання та охорони земель в контексті розміщення сміттєзвалищ регулюються також нормами, що містяться і в інших главах ЗК України. Так, п. «г» ч. 2 ст. 61 ЗК України забороняє влаштування звалищ сміття у прибережних захисних смугах уздовж річок, навколо водойм та на островах; п. «а» ч. 1 ст. 62 ЗК України забороняє влаштування полігонів побутових та промислових відходів у прибережних захисних смугах уздовж морів, морських заток і лиманів та на островах у внутрішніх морських водах; п. «в» ч. 1 ст. 211 ЗК України передбачає цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність для громадян та юридичних осіб за засмічення земель

промисловими, побутовими та іншими відходами (тобто створення так званих несанкціонованих і неконтрольованих сміттєзвалищ).

Отже, ЗК України не регламентує детально правовий режим земель, зайнятих сміттєзвалищами, відводячи їм місце серед земель іншого призначення, правовий режим яких також не наповнений реальним нормативним змістом. Такий стан речей, на нашу думку, не є задовільним, особливо з огляду проголошення ЗК України обов'язку землевласників та землекористувачів забезпечувати використання землі за її цільовим призначенням.

Разом із цим норми, які закріплюють правовий режим земель, зайнятих сміттєзвалищами, містяться в інших нормативно-правових актах, які є джерелами одночасно й інших галузей права. Так, серед таких нормативно-правових актів в першу чергу варто згадати Закон України «Про відходи», відповідно до ч. 11 ст. 3511 якого захоронення побутових відходів дозволяється тільки на спеціально обладнаних для цього полігонах/звалищах [6].

Крім того, правовий режим земель, зайнятих сміттєзвалищами, визначений ДБН В.2.4-2-2005 «Полігони твердих побутових відходів. Основні положення проектування», які поширюються на проектування нового будівництва, реконструкцію, технічне переоснащення й рекультивацію полігонів твердих побутових відходів [7]. Що стосується власне правового режиму земель, зайнятими сміттєзвалищами, то зазначені будівельні норми визначають загальні вимоги щодо розміщення полігонів, здійснення внутрішнього та зовнішнього зонування таких земельних

ділянок, рекультивації земель після закриття полігону тощо.

Висновки і перспективи.

Таким чином, землі, призначені для розміщення сміттєзвалищ, займають особливе місце серед інших категорій земель. Саме дана категорія земель становить просторову базу розташування місць захоронення відповідних відходів. Однак законодавче регулювання правового режиму даної категорії земель навряд чи можна назвати задовільним у вітчизняному законодавстві. Так, зокрема, законодавець, текстуально формулюючи перелік категорій земель за основним цільовим призначенням лише теоретично відносить землі для даних цілей до земель іншого призначення в межах категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення. Спеціальних норм щодо визначення правового режиму земель, призначених для розміщення сміттєзвалищ, Кодекс майже не містить. Натомість, правове регулювання даного питання здійснюється на рівні підзаконних нормативно-правових актів, які є джерелами не лише земельного права, а й інших галузей національного права.

Список використаних джерел

1. Мінка Т.П. Онтологічна характеристика правового режиму. Право і суспільство. 2012. № 3. С. 124–127.
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. Урядовий кур'єр від 15 листопада 2001 р. № 211.
3. Сидор В.Д. Правовий режим земель в земельному законодавстві України. Адвокат. № 8 (119). 2010. С. 28–33.
4. Земельний кодекс України: Закон України від 18 грудня 1990 р. № 561-XII. Голос України від 11 січня 1991 р.
5. Класифікація видів цільового призначення земель: наказ Державного комітету України із земельних ресурсів від 23 липня 2010 р. Офіційний вісник України. 2010. № 85. Ст. 3006. Код акта 53279/2010.
6. Про відходи: Закон України від 05 березня 1998 р. № 187/98-ВР. Голос України від 14 квітня 1998 р.
7. ДБН В.2.4-2-2005 «Полігони твердих побутових відходів. Основні положення проектування». Київ: Держбуд України, 2005. 31 с.

References

1. Minka, T.P. (2012). Ontologichna kharakterystyka pravovoho rezhymu [Ontological characteristic of the legal regime]. Pravo i suspilstvo, 3, 124–127.
2. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine] (2001): Zakon Ukrainy 25.10.2001 № 2768-III. Uriadovyi kurier, 211.
3. Sydor, V.D. (2010). Pravovyi rezhym zemel v zemelnomu zakonodavstvi Ukrainy [Legal regime of land in the land legislation of Ukraine]. Advokat, 8 (119), 28–33.
4. Zemelnyi kodeks Ukrainy [Land Code of Ukraine] (1991): Zakon Ukrainy 18.12.1990 № 561-XII. Holos Ukrainy.
5. Klyasyfikatsiia vydiv tsilovoho pryznachen-nia zemel [Classification of types of purpose land use] (2010): nakaz Derzhavnoho komitetu Ukrainy iz zemelnykh resursiv 23.07.2010. Ofitsiyniy visnyk Ukrainy, 85, 3006, 53279/2010.
6. Pro vidkhody [About Waste] (1998): Zakon Ukrainy 05.03.1998 № 187/98-VR. Holos Ukrainy.
7. DBN V.2.4-2-2005 «Polihony tverdykh pobutovykh vidkhodiv. Osnovni polozhennia proektuvannia» [Polygons of solid household waste. Basic design points] (2005). Kyiv: Derzhbud Ukrainy, 31.

I. O. Siryi (2019). General characteristics of the legal regime of lands under waste deposits. *Law. Human. Environment*, 10(2): 113–119, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.014>.

Summary. The article deals with the analysis of the legislative consolidation of the legal regime of lands occupied by waste deposits. Analyzing art. 19 of the Land Code of Ukraine, the author comes to the conclusion, that the legislator does not allocate a separate category of lands for the arrangement of waste deposits. At the same time, the attention in the article is drawn to the fact, that the last, the ninth of the land categories suggested in the Code according to the main intended use, contains an indication that it includes the lands of «other intended use». On the basis of the system analysis of the legislation in this area, the author assumes that theoretically, this very category includes lands intended for the allocation of waste deposits. The author generalizes that the Land Code of Ukraine does not regulate in detail the legal regime of lands occupied by waste deposits, giving them a place among the lands of other intended use, the legal regime of which does not have a real regulatory content either. Such state of affairs, in the author's opinion, is not satisfactory, especially in the light of declaring by the Code the obligation of the landowners and land users to ensure the use of land according to its intended use.

Keywords: legal regime of lands, land of industry, transport, communication, energy, defense and other purposes, legal regime of lands under waste deposits

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 347.19: 347.471.031

<https://doi.org/10.31548/law2019.02.015>

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ УПРАВЛІННЯ ЖИТЛОВИМ ФОНДОМ

І. В. ГОРИСЛАВСЬКА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: horislavska@ukr.net

Анотація. Реформи в житлово-комунальному господарстві, що відбуваються в нашій країні останніми роками, мають велике значення, оскільки стосуються інтересів всіх громадян – мешканців, власників житла, споживачів житлових та комунальних послуг. Завданням цієї статті є аналіз питань щодо можливості та способів застосування міжнародного досвіду управління житловим фондом до національного законодавства. Під час роботи над статтею будуть використані загальнонаукові та спеціальні методи юридичної науки: формально-юридичний та порівняльно-правовий.

В Україні на 1 серпня 2018 р. нараховується 28838 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків та житлово-будівельних кооперативів. Нині у суспільстві все більше піднімається питання щодо якісних показників житлово-комунальних послуг, що обумовлюється їх незадовільним станом використання, численними аварійними ситуаціями, які здобули розголос у суспільстві, таким чином, спостерігається потреба реформування зазначеної галузі, як в аспекті управлінських, фінансових відносин, так і в питанні нормативно-правового забезпечення функціонування даної галузі.

Ґрунтуючись на актуальності для України вказаного питання, досліджується досвід США, Канади та Німеччини щодо діяльності управляючих компаній у житловій інфраструктурі міста або цілого округу, здійснений порівняльний аналіз функцій управителя в різних моделях економік. В результаті дослідження, на прикладі позитивного досвіду діяльності кондомініумів у окремих зарубіжних країнах, запропоновано шляхи удосконалення правового регулювання ОСББ в Україні в умовах запровадження елементів децентралізації та ефективного адміністрування ринку житлово-комунальних послуг.

Ключові слова: житловий фонд, управління житловим фондом, кондомініум, Європейський закон про кондомініум

Актуальність.

Житлово-комунальне господарство – це сектор економіки, в якому відбувається колективне споживання послуг, відтак є можливість колективного поліпшення надання деяких суспільних благ. Таким чином, крім економічної та фінансової мотивації, необхідно впровадження в цей сектор громадських форм самоврядування – через формування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків (ОСББ). Для здійснення процесів реформування житлово-комунального господарства та встановлення взаємодії органів місцевого самоврядування з місцевим співтовариством, розвиток форм самоорганізації населення є головним фактором успіху.

В Україні на 1 серпня 2018 р. нараховується 28838 об'єднань співвласників багатоквартирних будинків та житлово-будівельних кооперативів. Нині у суспільстві все більше піднімається питання щодо якісних показників житлово-комунальних послуг, що обумовлюється її незадовільним станом використання, численними аварійними ситуаціями, які здобули розголос у суспільстві, таким чином, спостерігається потреба реформування зазначеної галузі, як в аспекті управлінських, фінансових відносин, так і в питанні нормативно-правового забезпечення функціонування даної галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанню правового діяльності кондомініумів у окремих зарубіжних країнах присвячували свої роботи коло авторів: А.В. Вишневецька, О.І. Деміхов, А. Люк, Т.М. Новікова, Н.І. Пеліванова та інші.

Мета. Аналіз можливостей застосування міжнародного досвіду

правового регулювання управління житловим фондом.

Методи.

Під час роботи над статтею будуть використані загальнонаукові та спеціальні методи юридичної науки: формально-юридичний та порівняльно-правовий.

Результати.

Серед головних засобів державного регулювання сфери житлово-комунального господарства у сучасному світі є запровадження системи ефективного власника житла – кондомініумів, а також формування такого вектору отримання послуг, як керуючі компанії. Слово «кондомініум» походить з латинської мови і означає «співвласність». Такий термін не є новим, йому більше двохсот років, ідея функціонування кондомініуму бере свій початок з часів Римської імперії, відколи сенат ухвалив закони, що дозволили громадянам володіти окремими житловими приміщеннями в міських «багатосімейних» будинках [1].

Пізніше кондомініуми почали створюватись і в Європі, переважно в німецьких містах-фортецях, які слугували притулком від нападів супротивників у періоди військових. Проте, ідеї такого «спільного» прихистку проіснувала не довго, і лише на початку двадцятого століття до подібної ідеї знову повернулись. Причиною, появи кондомініумів в Західній Європі був зростаючий дефіцит вільних земельних ділянок в містах. Пізніше використання подібних конструкцій поширилось і на країни Латинської Америки, і у 1951 р. були прийняті закони, що стали правовим підґрунтям для кондомініумів як елементу житлової та фінансової галузі. Наприклад, закон Пуерто-Ріко був по-

кладений у основу закону про кондомініуми, який був затверджений Конгресом США у 1961 р. Починаючи з цього часу, кондомініуми, де одночасно має місце приватна власність на житлову та нежитлову нерухомість, а також спільна часткова власність на місця загального користування, почали «завойовувати» все більше країн. Переважну частину житлового фонду кондомініуми складають у США та Мексиці [2].

Чинний закон, що стосується кондомініумів, залишається незмінним у більшості юрисдикцій у США. Метою Закону про єдиний кондомініум (Uniform Condominium Act – далі UCA) (1980) є забезпечення необхідного всебічного законодавства. Характер власності в ОСББ відповідно до цього акту – багатогранний. Існує індивідуальна площа, що належить індивідуальному покупцеві, і є спільна площа, що є спільним для всіх учасників. Кондомініум має чотири «життєвих» етапи: створення, фінансування, управління та припинення діяльності. Uniform Condominium Act стосується кожного етапу та проблем захисту та регулювання споживачів. Керівництво розвитком кондомініуму відповідно до UCA здійснюється організатором об'єднання власників. Кондомініум створюється шляхом реєстрації «декларації» у відповідних документах про землю. Декларація служить повідомленням про створення. Вона описує майно в конкретних умовах і формулює формулу для виділення індивідуальних інтересів у спільній власності кондомініуму.

Щоб гарантувати, що організатор не може необгрунтовано здійснювати керівництво асоціацією власників, контроль повинен розпочатись не раніше, ніж буде реалізовано понад 75 відсотків приміщень, або через два роки після закінчення основних інтересів декларантів, залежно від того, що відбудеть-

ся раніше. UCA надає широкі повноваження з управління об'єднанням, яке регулюється обраним виконавчим комітетом. Він несе відповідальність за підтримання бюджету, а також для встановлення та збору оплати. UCA є основою всіх процедур, необхідних для управління розвитком. Серед цих положень включені ті, що стосуються обмеження відповідальності та страхування. Положення, прийняті асоціацією, дозволяють подальше вдосконалення процесу управління [3].

Цікавим може виявитись для України досвід Канади, зокрема провінції Онтаріо, щодо діяльності кондомініумів. Перше, що звертає на себе увагу, це необхідність керуючому кондомініумом отримувати ліцензію на здійснення такої діяльності. Відповідно, починаючи з 1 листопада 2017 р. усі менеджери житлових будинків мають 90 днів, щоб подати заявку на отримання ліцензії відповідно до Закону «Про послуги з кондомініуму». З урахуванням підпункту 5 (1) Регламенту 123/17 Онтаріо («Положення») [4], усі хто має намір бути управителем ОСББ, але мають менш ніж п'ятирічний досвід відповідної роботи, повинні пройти наступні курси, розроблені Асоціацією менеджерів ОСББ в Онтаріо і мають такі права: Право кондомініуму; фізичне управління будинком; Фінансове планування для керівників кондомініумів та управління кондомініуму та суспільні відносини. Проте, передбачена можливість замість проходження одного із зазначених курсів, скласти іспит. Не менш цікавим є норма щодо того, хто має право прийняти такий іспит. Таким суб'єктами може бути будь-який коледж прикладного мистецтва та технології, що знаходяться на території штату Онтаріо.

З 2018 р. до закону «Про послуги з кондомініуму» запропоновано оптимі-

зацію вирішення спорів. Основними інструментами вирішення спорів за цим законом є обов'язкове приватне посередництво-арбітраж і суди. Для цього в звіті «Резолюція по огляду стану кондомініуму» рекомендовано створити єдиний кондомініум для спостереження за освітою, вирішення спорів, ліцензування «кондо-менеджера» і для ведення реєстру всіх ОСББ в провінції.

За нововведеннями, будуть розмежовані повноваження між двома новими адміністративними органами, делегуючи ці функції двом фінансово незалежним органам: кондомініум, який буде відповідати за управління освітою власників кондо, вирішенням спорів та реєстрацією кондо-корпорацій; окремий адміністративний орган здійснення ліцензування кондо-менеджерів і постачальників кондомініуму. До повноважень такого адміністративного органу – Управління житлово-комунального господарства, адміністрація (управитель) будинку надає: можливість доступного, швидкого та дешевого вирішення спорів між кондо-корпораціями та власниками; інструменти самопомогти, управління справами та посередництво, щоб здешевити судові процедури; послуги з освіти та поінформованості власників житла про їх права та обов'язки, а також основи житлового будівництва; освітні послуги для власників квартир; здійснює дії по реєстрації кондо-корпорацій в Онтаріо та інше.

Систему органів самого кондомініуму. Адміністрація житлового будівництва здійснює керівництво будинком незалежно, за власний рахунок і є при цьому неприбутковою організацією. При цьому цікавим є позиція, що учасники такої адміністрації не повинні мати трудових відносин із державною службою Онтаріо. Щоб забезпечи-

ти підзвітність та прозорість, орган управління житлового будівництва повинен: мати адміністративний договір з міністром уряду та споживчими послугами; бути зобов'язаним публічно розкривати певну інформацію, і його діяльність підлягає нагляду з боку Генерального ревізора [5]. Ось і антикорупційна політика в дії!

Зазвичай, для Канади (наприклад, СНОА – Condominium Home Owners Association of British Columbia, Condo Owners Association of Toronto) принаманні асоціації співвласників, що створюються на рівні міста чи навіть округу. Такі асоціації мають на меті: здійснення представництво у федеральному уряді, провінційних та муніципальних органах влади для захисту інтересів власників; доводить думку співвласників про хід виконання будівельних робіт до засобів масової інформації, що в свою чергу здійснює коригування процесу інвестицій у нерухомість; надає інформацію щодо новацій та можливостей застосування законодавства про кондомініуми та інші.

СНОА – це заснована некомерційна асоціація споживачів, що представляє інтереси проживання різних видів співвласників (страги). Забезпечує професійні консультативні служби засновані на індивідуальних потребах різних «прошарків» власників. Асоціація пропонує своїм членам: освіту, публікації, ресурси і підтримку. До сила учасників СНОА входять: корпорації страт, індивідуальних власників, і підприємницькі юридичні особи, що обслуговують страги, а також пов'язані асоціації та урядові організації з усієї Британської Колумбії [6].

На протипагу асоціаціям чи корпораціям у США та Канаді у Європі перевагу надають окремим об'єднанням співвласників. Мотивують таку ситуацію тим, що великі асоціації чи корпо-

рації значно обмежують права власників чи орендарів житла чи нежитлових приміщень через встановлення обмежень по використанню, наприклад, квітів на терасах, незачинені жалюзі на час буревію чи шторму тощо. Та запровадження відповідно санкцій за такі «порушення», а ще нарікають на неефективне управління та фінансові зловживання серед керівників корпорації чи асоціації [7].

Німецький закон про кондомініумі (німецький аббревіатура: WEG) є основою для всіх правових положень, що стосуються індивідуального володіння власністю. Крім усього іншого, він регулює принципи володіння власністю, права і обов'язки асоціації домовласників і управління кондомініуму. Крім того, Закон про кондомініумі Німеччини регулює порядок судового розгляду, пов'язані з асоціаціями власників кондомініумів. За законодавством Німеччини (Act of Condominium) не існує обов'язкових правил, щодо системи керування технічним обслуговуванням, від так – можуть бути впроваджені об'єднанням співвласників багатоквартирних будинків.

Проте, поряд із законодавством окремих країн, у Європейському Союзі діє Європейський закон про кондомініум [8]. Це є комплексне порівняльне співвідношення законодавства про кондомініумі (власність на власність, власність, горизонтальне майно), що охоплює 21 європейську юрисдикцію. Враховує генезис законодавства про кондомініумі в Європі і в кожній окремій юрисдикції, а також використаний формат кондомініуму для структурування житлових, комерційних, промислових і туристичних кондомініумів. Закон регулює порядок створення кондомініумів; основні концепції кондомініуму і роль підзаконних актів у встановленні гармонії в кондомініумі.

Висновки і перспективи.

Проведений аналіз зарубіжного досвіду дає можливість запропонувати використати канадський досвід, що передбачає запровадження додаткового навчання для осіб, що мають намір бути управителями, а також по завершенню такого навчання – отримувати ліцензію на здійснення відповідних послуг. Доцільним буде також запровадження вимог до правосуб'єктності ОСББ – досвід роботи у сфері житлово-комунального господарства не менше трьох років. Проте, недоліків у системі управління житловим фондом через об'єднання (асоціації) кондомініумів теж достатньо, особливо це стосується «бюрократичної» ієрархії у прийнятті рішення та зловживання у фінансовій сфері. Маємо віднайти свою модель управління житловим фондом, з урахуванням досвіду та практики міжнародного регулювання у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Люк А. ОСББ поставили в європейські рамки. Информационное агентство «Украина Коммунальная», 04.04.2014. URL: <http://osbb.jkg-portal.com.ua>.
2. Цатурян М. Хто в домі господар? Информационное агентство «Украина Коммунальная», 21.01.2013. URL: <http://jkg-portal.com.ua>.
3. The Uniform Condominium Act (UCA) (1977, amended in 1980). URL: http://www.theaiatrust.com/condocrisis/condocrisis_uca.pdf.
4. Education requirements to get a condominium manager licence. URL: <https://www.ontario.ca/page/education-requirements-condominium-manager-licence>
5. Protecting Condominium Owners Act. URL: <https://www.ontario.ca>.
6. Condominium Home Owners Association of British Columbia. URL: <https://www.choa.bc.ca/about-choa>.

7. European Condominium Systemvs American Condo Associations. URL: <https://rightsradio.com>.
8. European Condominium Law. URL: <http://assets.cambridge.org>.
3. The Uniform Condominium Act (UCA) (1977, amended in 1980). Available at: http://www.theaiatrust.com/condocrisis/condocrisis_uca.pdf
4. Education requirements to get a condominium manager licence. Available at: <https://www.ontario.ca/page/education-requirements-condominium-manager-licence>
5. Protecting Condominium Owners Act. Available at: <https://www.ontario.ca>.
6. Condominium Home Owners Association of British Columbia. Available at: <https://www.choa.bc.ca/about-choa>.
7. European Condominium Systemvs American Condo Associations. Available at: <https://rightsradio.com>.
8. European Condominium Law. Available at: <http://assets.cambridge.org>.

References

1. Lyuk, A. (2014). OSBB postavyly v yevropejski ramky. Ynformacyonnoe agentstvo «Ukrayna Kommunalnaya» [Condominium association has been put into a European framework. Information Agency «Ukraine Communal»]. Available at: <http://osbb.jkg-portal.com.ua>.
2. Czaturyan, M. (2013). Xto v domi gospodar? Ynformacyonnoe agentstvo «Ukrayna Kommunalnaya» [Who is the master of the house? Information Agency «Ukraine Communal»]. Available at: <http://jkg-portal.com.ua>.

I. V. Horislavska (2019). International experience of legal regulation of housing fund management. Law. Human. Environment, 10(2): 120–125,
<https://doi.org/10.31548/law2019.02.015>.

Summary. Reforms in housing and communal services taking place in our country in recent years are of great importance, they concern the interests of all citizens – residents, homeowners, consumers of housing and communal services. The purpose of this article is to analyze the issues and how to apply international experience in housing management in national legislation. In time works above article will be used general scientific and special methods of jurisprudence: formally-legal and relatively-legal.

In Ukraine, on August 1, 2018, there are 28,838 associations of co-owners of apartment buildings and housing cooperatives. Now the society is increasingly raised the issue of qualitative indicators of housing and communal services and it is determined by their poor condition, with numerous emergencies that have received publicity in the society. Thus, there is a need to reform the industry, both in terms of management, financial relations, and in the issue of regulatory support of the industry.

Given the importance of this issue for Ukraine, studied experience of the USA, Canada and Germany on the activities of management companies in Housing infrastructure of the city or an entire district, carried out comparative analysis of the functions of the manager in various models of economies. As a result of the study, on the example of the positive experience of the activities of condominiums in selected foreign countries, are proposed ways to improve the legal regulation of condominiums in Ukraine, given the introduction of elements of decentralization and effective administration of the housing and utilities market.

Keywords: housing stock, housing management, condominium, European condominium law

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.1

<https://doi.org/10.31548/law2019.02.016>

ПОНЯТТЯ ТА ПРАВОВІ ОЗНАКИ ІНДУСТРІАЛЬНИХ ПАРКІВ

О. П. КУЛИНИЧ, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри аграрного, земельного та
екологічного права імені академіка В.З. Янчука,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
Email: Olgakulynych1987@gmail.com

Анотація. У статті досліджується поняття та правові ознаки індустріальних парків. Узагальнюються наукові погляди щодо правової природи індустріальних парків.

За результатами дослідження встановлено, що індустріальний парк – це спеціально організована для розміщення нових виробництв, керована єдиним оператором територія або комплекс об'єктів нерухомості, що складається із земельної ділянки (ділянок) з виробничими, адміністративними, складськими та іншими приміщеннями і спорудами, забезпечений енергоносіями, інженерною та транспортною інфраструктурою та адміністративно-правовими умовами для розміщення виробництв.

Ключові слова: індустріальні парки, правові ознаки індустріальних парків

Актуальність.

З метою поліпшення конкурентоспроможності економіки України, прискорення темпів економічного розвитку, залучення інвестицій в економічний розвиток регіонів, в Україні у період 2004–2006 рр. було запроваджено спеціальні осередки – індустріальні парки, які повинні стати «точками регіонального зростання».

Метою статті є аналіз чинного законодавства України про індустріальні парки та визначення їх поняття і правових ознак.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

У науковій юридичній літературі відсутні фундаментальні монографічні чи дисертаційні досліджен-

ня щодо індустріальних парків в Україні. Окремі аспекти створення та функціонування індустріальних парків в Україні розкриваються у працях Н.Ю. Гальчинської, К. Глаз, М.О. Ковальчука, В.Г. Чорної та деяких інших дослідників.

Результати.

У сучасних умовах розвитку України одним із пріоритетів її державної політики є формування якісного інституційного середовища. У зв'язку з цим, набуває все більшого поширення в якості інструменту реалізації інвестиційної політики така форма інститутів розвитку як індустріальні парки. Останні за рахунок концентрації підприємств на одній території дозволяють створити умови для динамічного розвитку виробництва, технічних і технологічних можливостей, сприятимуть прискореному інтегруванню розрізнених компаній на вирішення конкретних задач в області виробництва та переробної промисловості, маркетингу ідей, розробок, винаходів і корисних моделей, технологій, розвитку перспективних напрямків досліджень і розробок, а також дають змогу зменшити витрати на утримання капіталомісткої інфраструктури та пов'язаних з цим ресурсів, що в цілому підвищить конкурентоздатність регіонів.

Індустріальний (промисловий) парк, як зазначено у ст.1 Закону України «Про індустріальні парки» (далі – Закон) [10], це – визначена відповідно до містобудівної документації облаштована відповідною інфраструктурою територія, у межах якої учасники індустріального парку можуть здійснювати господарську діяльність у сфері переробної промисловості, а також на-

уково-дослідну діяльність, діяльність у сфері інформації і телекомунікацій на умовах, визначених законом та договором про здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку. За визначенням економічного словника, індустріальний парк – це вид спеціальної економічної зони з інфраструктурою, що включає дороги, комунікації, будівлі для розміщення промислових підприємств [11].

Як зазначив генеральний директор девелоперської компанії Concorde Development Валерій Кирилко, індустріальний парк – це так звана комплексна забудова mixed used, яка включає, перш за все, офісну забудову, торгівельну, а іноді і складську мережу. Велика частина території забудовується офісними об'єктами. Торговельні та складські об'єкти виконують супутню роль. Як правило, всі вони розташовані на великих територіях. За рахунок цього існує можливість будувати невеликі офісні башти. Але тим не менше в обов'язковому порядку повинні бути якісь супутні об'єкти у вигляді торгових центрів, виставкових і складських комплексів [4].

У свою чергу, Артем Новіков, консультант компанії «Діалог Класик», вважає, що індустріальний парк – це, перш за все, інженерно підготовлені земельні ділянки, виробничі, складські та адміністративні приміщення, призначені для здійснення виробничої діяльності низкою компаній. З позиції власника, індустріальний парк являє собою спеціалізований об'єкт дохідної нерухомості, організація роботи якого здійснюється керуючою компанією. До характерних рис індустріального парку він відносить: надання комунікацій усіх типів, необхідних для організації виробничого процесу; наявність виробничих,

складських та офісних приміщень в межах території індустріального парку; професійна та ефективна система організації під'їзних шляхів, місць стоянки вантажного і легкового автотранспорту, зон навантаження-вивантаження, контрольно-пропускних зон та іншого; система організації роботи парку, у тому числі надання різних видів послуг компаніям-учасникам індустріального парку [9].

О.О. Молдаван підкреслює, що індустріально промисловий парк – це юридично відокремленні цілісні земельні ділянки, призначені для промислового виробництва, на яких досить часто(але не обов'язково) поширюються спеціальні режими економічної діяльності, а в окремих випадках – і особливий податковий режим, відмінний від загального [8].

Н.Ю. Гальчинська вважає, що індустріальний парк доцільно було б розглядати як визначену відповідно до містобудівної документації просторову територію, на якій вже є споруджені промислові об'єкти, або ж на якій передбачається забудова і використання виробничих та інших об'єктів тієї чи іншої галузі промисловості [2, с. 133].

В.М. Вовк стверджує, що індустріальний парк – це ділянка землі, розвинена і розділена на сегменти відповідно до всеосяжного плану, зі (або без) спорудами, загальною інфраструктурою, і призначена для використання групою промисловців [1, с. 133].

Як підкреслює В.Г.Чорна, індустріальний парк – це спеціально облаштована земельна ділянка, незалежно від форми власності, у межах якої учасники індустріального парку можуть здійснювати господарську діяльність у сфері промислового виробництва, науково-дослідної діяльності, інформаційно-телекомукаційної та інших

видів господарської діяльності, відповідно до норм чинного законодавства на підставі договору [12, с. 101].

На думку М.О. Ковальчука, індустріальний парк – це концептуально розроблена зона (область), розташована на «юридично оформленій землі» (земельній ділянці з правами користування нею, оформленими належним чином), з високою концентрацією інфраструктури, що містить, окрім промислових будівель, зелені зони, комерційні і адміністративні будівлі і складські приміщення [6, с. 145].

З точки зору К. Глаз, індустріально-промисловий парк – це інженерно підготовлені земельні ділянки і розміщені на них виробничі, складські та адміністративні приміщення, призначені для виробничої діяльності ряду компаній-орендарів. З позиції власника, індустріальний парк є спеціалізованим об'єктом дохідної нерухомості, роботу якого організовує керуюча компанія [3].

Як зазначає Л. Малюта, індустріальним парком є промислова площа, на якій ведуть свою діяльність кілька незалежних підприємств з однієї або різних галузей. Розмістивши свої виробництва на загальній території, такі суб'єкти господарювання найчастіше пов'язані загальними ланцюжками створення доданої вартості і ділять спільну інфраструктуру парку та послуги, що надаються громадською або приватною керуючою компанією [7].

Таким чином, на основі аналізу відповідних положень Закону «Про індустріальні парки» та доктринальних характеристик індустріального парку ми вважаємо доцільним надати таке його визначення. Індустріальний (промисловий) парк – це спеціально організована для розміщення нових виробництв, керована єдиним опера-

тором територія або комплекс об'єктів нерухомості, що складається із земельної ділянки (ділянок) з виробничими, адміністративними, складськими та іншими приміщеннями і спорудами, забезпечений енергоносіями, інженерною та транспортною інфраструктурою та адміністративно-правовими умовами для розміщення виробництва.

Отже, основна функція індустріального парку полягає у тому, що вони слугують провідником та інструментом реалізації стійкого економічного розвитку регіону та його коопераційних зв'язків через використання сучасних технологій і сучасного бізнес-інструментарію, забезпечувати широку доступність і ефективне використання всього різноманіття сучасних технологій, експертних знань, необхідних для розвитку регіональної економіки, удосконалювання системи державного управління.

Як зазначалося вище, переваги та можливості індустріальних парків усвідомлені і в нашій державі. Переважна більшість з них створюється на основі моделі «грінфілд», яка передбачає відведення вільних від забудови земельних ділянок для промислових потреб, та на основі моделі «браунфілд», яка передбачає оренду/купівлю учасниками парку земельної ділянки з вже побудованими спорудами (виробничими, адміністративними) та об'єктами відповідної інфраструктури.

На основі аналізу чинного законодавства та узагальнення теоретичних поглядів провідних науковців можна виділити загальні юридичні ознаки індустріальних парків. На наш погляд, до юридичних ознак індустріального парку слід віднести мету їх створення та функціонування, яка полягає у забезпеченні економічного розвитку та підвищенні конкурентоспроможності конкретно визначених територій, акти-

візації інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць, розвитку сучасної виробничої та ринкової інфраструктури. Ми вважаємо, що наявність вищезазначеної мети дає можливість відмежовувати індустріальні парки від традиційних, стихійно сформованих промислових територій, на якій сконцентровані та здійснюють свою діяльність промислові підприємства.

Другою юридичною ознакою індустріальних парків є, на нашу думку, особливий суб'єктний склад правовідносин щодо створення та функціонування. З аналізу Закону випливає висновок про те, що до суб'єктного складу таких правовідносин належать ініціатор створення індустріального парку, керуюча компанія та учасники індустріального парку.

Ініціатор створення індустріального парку – орган державної влади, орган місцевого самоврядування, який згідно з Конституцією України здійснює право публічної – державної або комунальної – власності на землю і відповідно до закону наділений повноваженнями розпорядження землею, а також юридична або фізична особа – власник чи орендар земельної ділянки, яка пропонується ним для створення індустріального парку.

Керуюча компанія індустріального парку – створена згідно із законодавством України юридична особа незалежно від організаційно-правової форми та вибрана відповідно до цього Закону, з якою ініціатором створення укладений договір про створення та функціонування індустріального парку. Таким чином, будь-яких кваліфікаційних вимог для керуючої компанії Закон не встановлює. Отже, нею може бути пов'язана з ініціатором особа, або ж особа, спеціально створена ним під формат конкретного індустріального

парку. Керуюча компанія, яка у встановленому законом порядку набула право оренди на землі індустріального парку, передає у володіння та користування земельні ділянки (суборенду) з правом їх забудови учасникам індустріального парку відповідно до земельного законодавства України. Завдання керуючої компанії полягає у підготовці та плануванні території, облаштуванні всієї інфраструктури, забезпеченні ефективного управління та залучення інвесторів в освоєння конкретної території відповідно до концепції створення індустріального парку.

Учасниками індустріального парку є суб'єкти господарювання будь-якої форми власності, зареєстровані на адміністративно-територіальній одиниці України, в межах якої розташований індустріальний парк, які уклали з керуючою компанією договір на здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку та набули право на земельну ділянку в межах індустріального парку.

Третьою юридичною ознакою індустріального парку є наявність договору про здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку між керуючою компанією та відповідним суб'єктом господарювання. Згідно зі ст. 30 Закону, господарська діяльність учасників індустріального парку здійснюється на основі договору про здійснення господарської діяльності у межах індустріального парку між керуючою компанією та відповідним суб'єктом господарювання. Підставою для укладення договору про створення та функціонування індустріального парку між ініціатором створення та керуючою компанією індустріального парку є рішення ініціатора створення індустріального парку про його створення.

Четвертою юридичною ознакою індустріальних парків є наявність спеціально сформованого об'єкта господарювання (об'єкта здійснення суб'єктивних прав інвесторів), яким є земельні ділянки, що розташовані в межах підкатегорії земель промисловості (складова категорії земель промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення), та знаходяться в державній, комунальній чи приватній власності (ст. 66 Земельного кодексу України [5]).

Як правило, для створення індустріального парку використовуються вільні від забудови земельні ділянки державної чи комунальної власності, які надаються керуючій компанії на умовах оренди у встановленому законодавством порядку. Водночас індустріальний парк може створюватися і на землях приватної власності. У таких випадках права на земельні ділянки можуть передаватися учасникам індустріального парку ініціатором його створення у формах та в порядку, передбачених законодавством.

У будь-якому випадку, якщо ініціатором створення індустріального парку виступає орендар земельної ділянки, ця земельна ділянка або її частини передаються ним у суборенду безпосередньо учасникам відповідно до земельного законодавства України.

Вибір земельних ділянок для розміщення індустріальних парків включає в себе певні умови, щодо того, яка повинна бути земельна ділянка та її площа. Так, у ч. 1 ст. 8 Закону чітко передбачено, що площа земельної ділянки або сукупна площа суміжних земельних ділянок повинна становити не менше 15 гектарів та не більше 700 гектарів, ділянка має належати до земель промисловості, а також має бути придатною для промислового

використання з урахуванням умов та обмежень, встановлених відповідною містобудівною документацією. А згідно з п. 1 ч. 1 ст. 9 Закону строк використання земельної ділянки у межах індустріального парку повинен бути не менше 30 років з дня прийняття рішення про створення індустріального парку, використання земельних ділянок у межах індустріальних парків повинно відповідати санітарно-епідеміологічним та екологічним вимогам.

Висновки і перспективи.

Індустріальний парк – це спеціально організована для розміщення нових виробництв, керована єдиним оператором територія або комплекс об'єктів нерухомості, що складається із земельної ділянки (ділянок) з виробничими, адміністративними, складськими та іншими приміщеннями і спорудами, забезпечений енергоносіями, інженерною та транспортною інфраструктурою та адміністративно-правовими умовами для розміщення виробництв.

До правових ознак індустріального парку слід віднести: мету їх створення та функціонування, яка полягає у забезпеченні економічного розвитку та підвищенні конкурентоспроможності конкретно визначених територій, активізації інвестиційної діяльності, створення нових робочих місць, розвитку сучасної виробничої та ринкової інфраструктури; особливий суб'єктний склад правовідносин щодо створення та функціонування індустріального парку, який включає ініціатора створення індустріального парку, керуючу компанію та його учасників; укладення між керуючою компанією та відповідним суб'єктом господарювання договору про здійснення господарської діяльності; наявність спеціального об'єкта

господарювання (об'єкта здійснення суб'єктивних прав інвесторів), яким є земельні ділянки.

Список використаних джерел

1. Вовк В.М. Моделювання виробничих процесів у великопанельному домобудуванні: навчальний посібник. Київ: НМК ВО, 1991. 191 с.
2. Гальчинська Н.Ю. Правовий режим земель промислових зон в Україні: дис ...канд. юрид. наук: 12.00.06. Одеса, 2010. 188 с.
3. Глаз К. Створення індустріальних парків в Україні: проблеми, перспективи, законодавчі ініціативи. URL: <http://investukraine.com>.
4. Заседание онлайн-клуба Pro Retail. URL: <http://proretail.info/?id=16>.
5. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
6. Ковальчук М.О. Земля як об'єкт інвестиційного розвитку за законодавством України: дис ... канд. юрид. наук: 12.00.06. Київ, 2014. 196 с.
7. Малюта Л. Індустріальні парки – інноваційний вектор розвитку промислового виробництва. Соціально-економічні проблеми і держава. 2014. Вип. 1 (10). С. 264–276.
8. Молдаван О.О. Щодо механізмів запровадження індустріальних парків в Україні. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/509>.
9. Новиков А. Виробництво в оренду. Індустріально-промислові парки – новий сегмент вітчизняного ринку комерційної нерухомості. Дзеркало тижня. 2006. 1–7 липня. № 25 (604).
10. Про індустріальні парки: Закон України від 21 червня 2012 р. № 5018-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 22. Ст. 212.
11. Словник бізнес-термінів. URL: <http://dic.academic.ru>.
12. Чорна В.Г. Індустріальні парки в Україні. Вісник Запорізького національного уні-

верситету: Юридичні науки. Запоріжжя: Вид-во ЗНУ, 2013. С. 98–103.

References

1. Vovk, V.M. (1991). Modeliuvannia vyrobnychkh protsesiv u velykopanelnomu domobuduvanni [Modeling of production processes in large-panel housebuilding]. Kyiv: NMM VO, 191.
2. Halchynska, N.Yu. (2010). Pravovy rezhym zemel promyslovykh zon v Ukraini [The legal regime of the lands of industrial zones lands in Ukraine]. Odessa: The National University «Odessa Academy of Law», 188.
3. Hlaz, K. Stvorennia industrialnykh parkiv v Ukraini: problemy, perspektyvy, zakonodavchiinitsiatyvy [Creating the industrial parks in Ukraine: problems, perspectives, legislative initiatives]. URL: <http://investukraine.com>.
4. Zasedanye onlain-kluba Pro Retail [Meeting the online Pro Retail Club]. URL: <http://pro-retail.info/?id=16>.
5. Zemelnyi kodeks Ukrainy [The Land code of Ukraine] (2001): Zakon Ukrainy 25.10.2001 № 2768-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 3–4, 27.
6. Kovalchuk, M.O. (2014). Zemlia yak ob'iekt investytsiinoho rozvytku za zakonodavstvom Ukrainy [Land as an object of investment development under the legislation of Ukraine]. Kyiv: Taras Shevchenko National University of Kyiv, 196.
7. Maliuta, L. (2014). Industrialni parky – innovatsiynyi vektor rozvytku promysloвого vyrobnytstva [Industrial parks as an innovative vector of development of industrial production]. Sotsialno-ekonomichni problemy i derzhava, 1 (10), 264–276.
8. Moldavan, O.O. Shchodo mekhanizmv zaprovadzhennia industrialnykh parkiv v Ukraini [On the mechanisms of the introduction of industrial parks in Ukraine]. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/509>.
9. Novykov, A. (2006). Vyrobnytstvo v orendu. Industrialno-promyslovi parky – novyi sehment vitchyznianoho rynku komertsii noi nerukhomosti [Production for rent. Industrial Parks as A New Segment of the Domestic Commercial Real Estate Market]. DzerkaloTyzhne, 25 (604).
10. Pro industrialni parky [On Industrial Parks] (2012): Zakon Ukrainy 21.06.2012 № 5018-VI. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 22.
11. Slovyk biznes-terminiv [The dictionary of business terms] URL: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/business/9619>.
12. Chorna, V.H. (2013). Industrialni parky v Ukraini [Industrial parks in Ukraine] Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, 98–103.

O. P. Kulynych (2018). Concept and legal characteristics of industrial parks. Law. Human. Environment, 10(2): 126–132, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.016>.

Summary. The article examines the concept and legal characteristics of industrial parks. The scientific views on the legal nature of industrial parks are summarized.

According to the results of the study, it was established that the industrial park is a specially organized place for new production, a territory or a complex of objects of real estate managed by a single operator consisting of a land plot (sites) with industrial, administrative, warehouse and other premises and facilities, provided with energy carriers, engineering and transport infrastructure and administrative and legal conditions for the placement of productions.

Keywords: industrial parks, the legal features of industrial parks

ТРУДОВЕ ПРАВО. ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.3

<https://doi.org/10.31548/law2019.02.017>

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА БЕЗПЕКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

Л. А. КНЯЗЬКА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Національний університет державної фіскальної служби України
E-mail: knyazka@ukr.net

С. В. ДЯЧЕНКО, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу,
Національний університет державної фіскальної служби України
E-mail: knyazka@ukr.net

Анотація. У статті досліджується питання соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Звертається увага на їхню безпеку в сучасних реаліях. Визначається поняття внутрішньо переміщених осіб. Аналізується стан законодавчої та урядової підтримки внутрішньо переміщених осіб. Виділяються проблеми з якими внутрішньо переміщені особи можуть зіткнутися в умовах сьогодення. Досліджується міжнародний досвід державної підтримки соціального захисту та безпеки внутрішньо переміщених осіб. Пропонується шляхи вирішення нагальних проблем внутрішньо переміщених осіб.

Ключові слова: внутрішньо переміщена особа, соціальний захист, збройний конфлікт, ЄДБІ, безпека, соціальний пакет

Актуальність.

Із проблемою існування внутрішньо переміщених осіб (далі – ВПО), світ зіштовхнувся у XX ст. Це звичайно не стосувалося України і ніхто не міг подумати, що виборовши незалежність у 1991 р., Україну настигне дана проблема. Початок 2014

р., події на майдані все це – призвело до існування на теренах Української держави прошарку населення із негативним забарвленням «внутрішньо-переміщені особи». У березні 2014 р. тисячі осіб були вимушені покинути, можливо і на завжди, свої місця постійного проживання. Спочатку це стосувалося лише нашого

півострова, проте події поширилися і на східну територію України, а саме на Донецьку та Луганську області внаслідок збройної агресії з боку сусідньої держави – Російської федерації. Перед Україною постало важливе завдання яке вона виконує і в даний час. Це створення безпечних умов життєдіяльності осіб потерпілих внаслідок збройного конфлікту. Проте незважаючи на прийняття з 2014 р. по даний час великої кількості нормативно-правових актів проблема соціального захисту та безпеки ВПО залишаються відкритими. Тому виникає актуальність даного дослідження та можливі шляхи вирішення даних проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Незважаючи на нетривалий період виникнення проблеми соціального захисту ВПО, дана проблема протягом останніх чотирьох років активно досліджується в колах науковців. Так свої праці соціальному захисту ВПО присвятили: І.М. Балакарева, О.В. Балуєва, К.В. Борисенко, В.Г. Виноградова, Я.О. Грабова, Т.В. Дракохруст, Г.С. Журавльова, О.С. Кайтанський, Я.М. Кашуба, М.П. Кобець, К.О. Крахмальова, О.В. Макарова, У.Я. Садова, П.М. Фугело, Л.М. Хижняк та інші.

Мета дослідження – дослідити проблеми соціального захисту та безпеки внутрішньо переміщених осіб та запропонувати шляхи їх вирішення.

Результати.

Збройна агресія яка розпочалася у 2014 р. триває і досі. Кількість жертв агресії, постраждалих осіб зростає з

кожним днем. Так за даними статистики станом на 13 вересня 2018 р. кількість ВПО складає майже 1 млн. 518 тис. осіб, або 1 млн. 241 тис. сімей, котрі не з власної волі покинули свої домівки через збройну агресію Російської Федерації. Трагічним є також той факт, що серед цієї кількості ВПО близько 49 тис. осіб з інвалідністю та понад 238 тис. дітей. Саме ці верстви населення є найбільш уразливими до подій на Сході [1].

Зважаючи на специфіку обліку яку проводять державні органи, залишається невідомою точна кількість таких переселенців. Так дослідження «Загублені в папірцях», що спрямовувалося на забезпечення соціального захисту ВПО, було з'ясовано, що є близько 7 % сімей переселенців, в яких на обліку в органах соціального захисту не зареєстровано жодного члена таких сімей. Є також випадки в яких на обліку перебуває лише половина членів сім'ї так як переважно реєструються лише особи, яким законом надано право на отримання тих чи інших соціальних виплат або послуг. Безпека осіб, які потерпають від збройної агресії у тому числі ВПО є основним завданням Української держави в умовах сьогодення, адже людина її життя та здоров'я визнаються в Україні найважливішою соціальною цінністю

Для того, щоб досконало дослідити проблему соціального захисту та безпеки ВПО, а також запропонувати можливі шляхи вирішення даних проблем необхідно насамперед визначити поняття ВПО. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (далі Закон) внутрішньо переміщеною особою є громадянин України на законних підставах та має право на постійне

проживання в Україні, яку змусили залишити або покинути своє місце проживання у результаті або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного або техногенного характеру [2]. Відповідно до даного визначення, ВПО є лише громадяни України, проте позитивним моментом є також можливість набуття особою без громадянства в Україні набуту статусу ВПО.

Визначивши поняття ВПО, необхідно зазначити про те, що регулювання соціального захисту людини в умовах військових дій на території Донецької та Луганської областей та окупації Криму здійснюють близько 50 законів України, 30 Указів Президента України, 100 постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, а також понад 200 відомчих та підвідомчих актів [3, с. 163]. Здебільшого вся правотворча діяльність держави зводиться до вдосконалення системи гранування прав та свобод ВПО, що є позитивним зрушенням в умовах сьогодення.

Конституція України містить декілька статей, які спрямовані на соціальний захист. Так, у ч. 4 ст. 17 Конституції України визначено важливість забезпечення соціального захисту громадян України під час їх перебування на службі у Збройних Силах України або в інших військових формуваннях і членів їх сімей. У цілому, як зазначено у ст. 46 Конституції України, громадяни мають право на соціальний захист, який включає в себе право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також

старості та в інших випадках передбачених законом. Також наступною статтею Конституції визначено, що громадянам, які потребують соціального захисту, житло надає держава, органи місцевого самоврядування на безоплатній основі чи за доступну для них ціну, відповідно до закону [4].

С.М. Прилипко, вважає, що соціальний захист повинен включати в себе такі складові: державні соціальні гарантії (медичне обслуговування, мінімальні розміри заробітної плати та пенсій, стипендії та інші соціальні виплати) збереження наявних, а також створення нових робочих місць для осіб що не можуть конкурувати на ринку праці (неповнолітні, особи з інвалідністю) [5, с. 132].

Змістовне наповнення поняття соціального захисту ВПО полягає у комплексі складових, забезпечення яких є обов'язком держави.

Як уже було зазначено раніше, особливу роль у соціальному захисті та безпеці ВПО відіграє Закон. Він регулює питання обліку внутрішніх переселенців, порядок реєстрації їх місця проживання, реалізацію ними права на зайнятість, грошову допомогу у зв'язку з безробіттям, оформлення пенсійного забезпечення та можливості отримання соціальних послуг, також містить норми, котрі дозволяють відновлювати паспорти та інші офіційні документи. Окрім того, Закон визначає особливі права та обов'язки ВПО, вказує на джерела фінансового та матеріально-технічного забезпечення цих прав; передбачає допомогу ВПО у їхньому добровільному поверненні до місць їх попереднього проживання та доступ до соціального житла чи іпотечного кредитування на пільгових умовах для осіб, котрі бажають оселитися на інших місцях [2].

З моменту збройного конфлікту вся діяльність держави переважно спрямовується на безпеку ВПА та забезпечення їх соціального захисту.

Нещодавно, у зв'язку з прийняттям Урядом 11 липня 2018 р. розробленої Міністерством соціальної політики України постанови № 548, врегульовано питання виплати грошової допомоги дітям, які народилися у ВПО після початку тимчасової окупації, АТО; збільшено розмір допомоги студентам та учням професійно-технічних навчальних закладів до закінчення закладів освіти, але не більше ніж до досягнення 23 років до 1000 грн.; надано можливість ВПО завчасно звертатися щодо продовження грошової допомоги на наступний період.

Позитивним кроком для покращення соціального захисту ВПО було також створення Єдиної електронної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб (далі – ЄІБД). Також налагоджено порядок соціальних виплат таким особам. Так відповідно для того, щоб отримати необхідний вид державної соціальної підтримки ВПО можуть звернутися до найближчої установи соціального захисту населення за місцем фактичного проживання перебування). Крім того, державну підтримку пенсіонерів здійснюють органи Пенсійного фонду, державну підтримку з офіційного працевлаштування здійснюють центри зайнятості населення, а місцеві органи соціального захисту надають допомогу громадянам з інвалідністю та похилого віку. Також, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 27 квітня 2018 р. № 329 спрощено й полегшено нарахування для ВПО субсидій для відшкодування витрат на придбання газу, оплату житлово-комунальних послуг.

Проте, незважаючи на всі зрушення та покращення стану безпеки ВПО та їх соціального захисту науковці, визначні політичні діячі міжнародного простору виділяють ряд проблем безпеки та соціального захисту ВПО. Так, відповідно І.С. Басова визначає коло проблем з якими можуть стикатися ВПО в умовах сьогодення. До них відносяться: отримання відповідного правового статусу, реалізація права на соціальний захист, відновлення своїх порушених трудових прав в судовому порядку, отримання можливості стати на облік до того чи іншого центру зайнятості у статусі особи яка активно шукає роботу а також офіційно підтверджувати факт свого безробіття. Дослідниця звертає увагу на те, що ці проблеми є нагальними та потребують термінового вирішення. До таких альтернативних заходів вона відносить: надання необхідної грошової допомоги; гарантування відновлення соціальних виплат до яких належать виплата пенсій, надання пакету соціальних послуг, котрі були призупинені у зв'язку зі зміною свого місця проживання; заходи спрямовані на забезпечення тимчасовим житлом та сприяння у офіційному працевлаштуванні [6, с. 507].

Зацікавленість міжнародних організацій проблемами безпеки та соціального захисту ВПО підтверджується значною кількістю доповідей які надаються як в Україні так і в міжнародному просторі. Так, для прикладу, Спеціальний доповідач з питань прав внутрішньо переміщених осіб ООН, запропонував уряду України створити всеосяжну та перспективну стратегію для ВПО. Дана стратегія повинна бути спрямованою на облік їх прав та потреб. До таких прав та потреб він відносить соціальну допомогу ВПО,

сфера їхньої зайнятості, тобто офіційного працевлаштування, а також забезпечення їхніх політичних прав. Також Спеціальний доповідач пропонує вжити певних заходів, які забезпечують здійснення виплат ВПО незалежно від їх фактичного місця реєстрації, так як свобода пересування даної категорії осіб залишається вкрай проблематичною та потребує термінового вирішення. Доповідач вказує на прогалини українського законодавця, підтверджуючи це фактом існування на кількох контрольно-пропускних пунктах, які проходять по лінії вогню, довготривалих черг в яких проводять свій час люди наражаючи себе на небезпеку, а іноді такі черги тривають не тільки годинами а й днями. Крім того, він звертає увагу на незахищеність вразливих верств населення, тобто вагітних жінок, літніх людей, осіб із обмеженими можливостями, адже для них не здійснено ніяких спеціальних умов. В кінці своєї доповіді, він закликав сторони забезпечити необхідний доступ до гуманітарної допомоги, соціальних послуг та здійснення свої прав а також надати дозвіл людям безперешкодно перемішуватися для своєї безпеки [7].

Здавалося б, що створення ЄІДБ зможе впорядкувати забезпечення соціальних гарантій ВПО та забезпечити їх безпеку. Проте, факти вказують на зворотній бік ситуації, адже і досі існують проблеми поставлення на облік та внесення інформації до цієї електронної бази у зв'язку з відсутністю навичок у працівників державних органів з реалізації постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку створення, ведення та доступу до відомостей ЄІБД [8].

Результати досліджень благодійних фондів наводять цифри у майже

70 % працівників соціального захисту населення, що не користуються ЄІБД. Трохи більше 60 % відсотків опитаних скаржилися на некоректність самого сайту та його технічні помилки. Крім того, моніторингом виявлено, що з початком функціонування ЄІБД погіршився процес взяття ВПО на облік, хоча передбачалося пришвидшення та спрощення процесів оформлення. Зазначається, що запровадження ЄІБД, не є забезпеченим ні методологічно, ні технічно. Результати моніторингу показали, що так зване нове програмне забезпечення ЄІБД не є в змозі забезпечити мету його створення – упорядкування обліку ВПО. Вказується, що в державі відсутня інформація яка вказує на реальну кількість ВПО, а також про їх медичні, соціально-економічні, гуманітарні та інші потреби, що є наслідком неналежного забезпечення функціонування ЄІДБ про ВПО [9].

Ще один нормативно-правовий акт, який передбачає надання певних соціальних гарантій ВПО повинен би врегулювати порядок надання щомісячної матеріальної грошової допомоги ВПО для покриття витрат на проживання в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг. Проте відповідно до даного Закону передбачено мізерні кошти для таких осіб. Так відповідно сума цих виплат становить для інвалідів 130 відсотків прожиткового мінімуму для осіб, які втратили працездатність, для осіб, які отримують пенсію та дітей – 1000 гривень, для працездатних осіб – 442 гривні на одну особу (члена сім'ї). Ці цифри зовсім не відповідають потребам та реаліям сьогодення. Дані суми вони є досить незначним та потребують підвищення, про що не раз обіцяли урядовці [10].

Ще однією проблемою, яка є наслідком протиставлення вимушеної необхідності та в деякій мірі державних зобов'язань є труднощі у здійсненні соціальних виплат мешканцям окупованих територій України у тому числі ВПО. Відповідно до даних Міністерства соціальної політики України, до відомостей про виплату пенсій особа із тимчасовим місцем проживання включено близько 970 тис. осіб, проте значна кількість цих осіб більшість часу проводить на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей. Проблемою також залишається велика кількість реципієнтів соціальних виплат, які не змогли зареєструватися та підтримувати зв'язок з територіями, які контролює наша держава для того, щоб отримати виплати які передбачено для даної категорії осіб законодавством України [11].

Проблематичними питаннями для соціального захисту та безпеки ВПО залишаються дані які надають громадські організації (Далі ГО), що займаються наданням правової допомоги ВПО. Серед головних проблем, з якими можуть стикатися ВПО в розрізі соціального захисту та безпеки, ГО називають:

1. Проблема відновлення документів (паспорт, ідентифікаційний номер, документи про освіту, правовстановлюючі документи на майно);
2. Отримання довідок та субсидій;
3. Офіційне працевлаштування та пошук або оренда майна.

Щодо зазначених проблем, слід відмітити, що близько 40 % переселенців стикалися із проблемою низьких заробітних плат та невідповідності вакансій їхній освіті та професії, на що вказували роботодавці. Вони також скаржилися на той, факт що робото-

давці не бажають їх приймати на роботу, а тому це є типовим прикладом дискримінації місцевого населення. Також ВПО неодноразово стикалися із проблемою розірвання трудових договорів з роботодавцями. Вся сутність проблеми зводилася до того, що при розірванні ВПО трудових відносин з роботодавцем, який перебуває на непідконтрольних територіях, через брак коштів не всі вони мають можливість оплатити послуги нотаріуса із засвідчення відповідної заяви про розірвання трудових відносин. Що стосується проблеми житлового забезпечення, то статистичні дані вказують, що у 90 % випадків ВПО проживають у приватних секторах, тобто орендованих будинках чи квартирах, які змушені оплачувати за власний рахунок, адже як було зазначено грошова матеріальна допомога у 447 гривень не є достатньою сумою для таких оплат [12].

Нажаль, держава не дотримується положення законодавства, яке визнає обов'язок держави забезпечувати безоплатно ВПО тимчасовим житлом за умови їх оплати комунальних послуг, відповідно до абзацу восьмого п. 1 ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод ВПО».

Негативним є також момент існування 4 % осіб, котрі і досі проживають у місцях компактного поселення, що є наслідком уповільнення їх успішної інтеграції до громади, що їх приймає.

Проблемою, на яку вказують самі ВПО є їхня дискримінація урядом України, що стосується вибору банку для отримання соціальних та пенсійних виплат. Неодноразово наголошувалося на тому, що є недоцільним для ВПО користування послугами виключно одного банку – «Державний ощадний банк України [12].

Окремо, хотілося б відмітити міжнародний досвід підтримки ВПО, а саме гарантій їх соціального захисту. Так відповідно в Азербайджані, відповідно до Закону «Про статус біженців та вимушених переселенців» від 1992 р. ВПО мають право отримати безпроцентний кредит строком до 10 років, земельну ділянку для користування, а також у випадку здійснення самостійної купівлі житла такі особи звільняються від сплати нотаріального мита. Цей досвід підтримки ВПО є для України показовим та потребує розгляду урядом України [13].

Саме законодавче врегулювання правового статусу ВПО є важливим кроком, який забезпечує реалізацію та захист прав цієї вразливої категорії селян. Проте аналіз НПА щодо соціального захисту та безпеки ВПО вказує на необхідність подальшого вдосконалення підзаконних актів та їх співмірність із Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо-переміщених осіб»

Висновки і перспективи.

Провівши аналіз досліджень у галузі соціального захисту та безпеки ВПО, слід зазначити, що незважаючи на достатню кількість НПА проблеми залишаються не вирішеними. Так основні проблеми які було виділено стосуються:

1. Фінансування уряду є недостатнім для забезпечення житлової проблеми ВПО (шлях вирішення – збільшення розміру щомісячної виплати ВПО до розміру прожиткового мінімуму, який встановлюється на 1 січня поточного року);
2. Недостатня обізнаність працівників державних органів з роботою в ЄІДБ (шлях вирішення – прове-

дення майстер-класів по роботі із даною системою);

3. Існування лише однієї банківської установи, яка забезпечує виплату соціальних пакетів (шлях вирішення – здійснення соціальних виплат в будь-якій банківській установі за місцем проживання ВПО).

Проте не лише ці проблеми існують в колах ВПО, але вирішення нагальних проблем є невідкладною справою всього українського народу.

Список використаних джерел

1. Дані Міністерства соціальної політики України щодо кількості внутрішньо переміщених осіб. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/15904.html>.
2. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 1. Ст. 1.
3. Чижов Д.А. Особливості забезпечення права на соціальний захист внутрішньо переміщених осіб в Україні. Часопис Київського університету права. 2017. № 2. С. 163–167
4. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Прилипко С.М. Деякі питання застосування адресної соціальної допомоги. Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2003. № 5. С. 130–138.
6. Басова І.С. Внутрішньо переміщені особи: теоретичні та практичні проблеми. Правова держава. 2016. Вип. 27. С. 504–511.
7. Доклад Специального докладчика по вопросу о правах человека внутренне перемещенных лиц от 18 апреля 2017 г. № A/HRC/35/27. URL: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/G1724099.pdf>.
8. Про затвердження Порядку створення, ведення та доступу до відомостей Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб: постанова

- Кабінету Міністрів України від 22 вересня 2016 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/646-2016-%D0%BF>.
9. Звіт за результатами моніторингу функціонування та використання управліннями соціального захисту населення Єдиної інформаційної бази даних про внутрішньо переміщених осіб. URL: <http://vpl.com.ua/wp-content/uploads/2016/12.pdf>.
 10. Про надання щомісячної адресної допомоги внутрішньо переміщеним особам для покриття витрат на проживання, в тому числі на оплату житлово-комунальних послуг: постанова Кабінету Міністрів України від 01 жовтня 2014 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>.
 11. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». Київ: НІСД, 2017. 684 с.
 12. Солодько А., Доронюк Т. Захист соціально-економічних прав внутрішньо переміщених осіб: першочергові завдання для України. URL: <http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files>.
 13. Нормативно-правові акти Азербайджанської Республіки. URL: http://www.azerbaijan.az/portal/Society/Refugees/refugees_03_r.html.
 3. Chyzhov, D.A. (2017). Osoblyvosti zabezpechennia prava na sotsialnyi zakhyst vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Features of ensuring the right to social protection of internally displaced persons in Ukraine]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava, 2, 163–167.
 4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996): Zakon Ukrainy 28.06.1996. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 30, 141.
 5. Prylypko, S.M. (2003). Deiaki pytannia zashtosuvannia adresnoi sotsialnoi dopomohy [Some issues apply for targeted social assistance]. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia, 5, 130–138.
 6. Basova, I.S. (2016). Vnutrishno peremishcheni osoby: teoretychni ta praktychni problemy [Internally displaced persons: theoretical and practical problems]. Pravo-va derzhava, 27, 504–511.
 7. Doklad Spetsyalnogo dokladchyka po vo-prosu o pravakh cheloveka vnutrenne peremeshchennykh lyts 18.04.2017 № A/HRC/35/27 [Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons] (2017). Available at: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb./s/G1724099.pdf>.
 8. Pro zatverdzhennia Poriadku stvorennia, vedennia ta dostupu do vidomostei Yedynoi informatsiinoi bazy danykh pro vnutrishno peremishchenykh osib [On Approval of the Procedure for Creation, Management and Access to the Information of the Uniform Information Database on Internally Displaced Persons] (2016): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 22.09.2016. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/646-2016-%D0%BF>.
 9. Zvit za rezultatamy monitorynhu funktsionuvannia ta vykorystannia upravlinniamy sotsialnoho zakhystu naselennia Yedynoi informatsiinoi bazy danykh pro vnutrishno peremishchenykh osib [Report on the results of monitoring the functioning and use by social protection departments of

References

1. Dani Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy shchodo kilkosti vnutrishno peremishchenykh osib [Data of the Ministry of Social Policy of Ukraine on the number of internally displaced persons]. Available at: <https://www.msp.gov.ua/news/15904.html>.
2. Pro zabezpechennia prav i svobod vnutrishno peremishchenykh osib [On ensuring the rights and freedoms of internally displaced persons] (2015): Zakon Ukrainy 20.10.2014 № 1706-VII. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 1, 1.
3. Chyzhov, D.A. (2017). Osoblyvosti zabezpechennia prava na sotsialnyi zakhyst vnutrishno peremishchenykh osib v Ukraini [Features of ensuring the right to social protection of internally displaced persons in Ukraine]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava, 2, 163–167.
4. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996): Zakon Ukrainy 28.06.1996. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, 30, 141.
5. Prylypko, S.M. (2003). Deiaki pytannia zashtosuvannia adresnoi sotsialnoi dopomohy [Some issues apply for targeted social assistance]. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia, 5, 130–138.
6. Basova, I.S. (2016). Vnutrishno peremishcheni osoby: teoretychni ta praktychni problemy [Internally displaced persons: theoretical and practical problems]. Pravo-va derzhava, 27, 504–511.
7. Doklad Spetsyalnogo dokladchyka po vo-prosu o pravakh cheloveka vnutrenne peremeshchennykh lyts 18.04.2017 № A/HRC/35/27 [Report of the Special Rapporteur on the human rights of internally displaced persons] (2017). Available at: <https://reliefweb.int/sites/reliefweb./s/G1724099.pdf>.
8. Pro zatverdzhennia Poriadku stvorennia, vedennia ta dostupu do vidomostei Yedynoi informatsiinoi bazy danykh pro vnutrishno peremishchenykh osib [On Approval of the Procedure for Creation, Management and Access to the Information of the Uniform Information Database on Internally Displaced Persons] (2016): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 22.09.2016. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/646-2016-%D0%BF>.
9. Zvit za rezultatamy monitorynhu funktsionuvannia ta vykorystannia upravlinniamy sotsialnoho zakhystu naselennia Yedynoi informatsiinoi bazy danykh pro vnutrishno peremishchenykh osib [Report on the results of monitoring the functioning and use by social protection departments of

- the population of a single information database on internally displaced persons]. Available at: <http://vpl.com.ua/wp-content/uploads/2016/12.pdf>.
10. Pro nadannia shchomisiachnoi adresnoi dopomohy vnutrishno peremishchenym osobam dlia pokryttia vytrat na prozhyvannia, v tomu chysli na oplatu zhytlovo-komunalnykh posluh [On the provision of monthly targeted assistance to internally displaced persons to cover residential expenses, including housing and communal services] (2014): postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy 01.10.2014. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/505-2014-%D0%BF>.
 11. Analitychna dopovid do Shchorichnoho Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy «Pro vnutrishnie ta zovnishnie stanovyshe Ukrainy v 2017» [Analytical report to the Annual Address of the President of Ukraine to the Verkhovna Rada of Ukraine «On the Internal and External Situation of Ukraine in 2017»] (2017). Kyiv: NISD, 684.
 12. Solodko, A., Doroniuk, T. Zakhyst sotsialno-ekonomichnykh prav vnutrishno peremishchenykh osib: pershocherhovi zavdannia dlia Ukrainy [Protection of socio-economic rights of internally displaced persons: priority tasks for Ukraine]. Available at: <http://www.cedos.org.ua/system/attachments/files>.
 13. Normatyvno-pravovi akty Azerbaidzhanskoi Respubliki [Normative legal acts of the Republic of Azerbaijan]. Available at: http://www.azerbaijan.az/portal/Society/Refugees/refugees_03_r.html.

L. A. Kniazka, S. V. Diachenko (2019). Problems of social protection and safety internally displaced persons. Law. Human. Environment, 10(2): 133–141, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.017>.

Summary. The article deals with the issue of social protection of internally displaced persons. Attention is drawn to their safety in modern realities. The concept of internally displaced persons is defined. The status of legislative and governmental support for internally displaced persons is analyzed. The problems with which internally displaced persons may face in the presents it auction are highlighted. The international experience of state support for social protection and safety of internally displaced persons is researched. The ways of solving urgent problems of internally displaced persons are offered.

Keywords: internally displaced person, social protection, armed conflict, EDBI, security, social package

СУБ'ЄКТИ ПУБЛІЧНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ЯК УЧАСНИКИ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПРАВОВІДНОСИН

О. П. СВІТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного та господарського права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: a.svetlichnyj@ukr.net

Анотація. Стаття присвячена сучасному розумінні сутності та змісту суб'єктів публічної адміністрації. Крізь призму нормативного регулювання автор приходить до висновку, що в реалізації публічного управління задіяно широке коло уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, які наділені різними за змістом і обсягом адміністративними повноваженнями.

Ключові слова: адміністративне право, суб'єкти публічної адміністрації, адміністративно-правові відносини, повноваження

Актуальність.

Норми адміністративного права наділяють правосуб'єктністю широке коло суб'єктів адміністративно-правових відносин, правове становище яких у сфері публічного управління визначається характером і обсягом повноважень. Характерною особливістю адміністративно-правових відносин є те, що по-перше, вони мають публічно-правовий характер, по-друге, однією із сторін таких відносин є суб'єкт владних повноважень, по-третє, один із суб'єктів має владні повноваження щодо іншого учасника цих відносин.

Реалії сучасного етапу розвитку українського суспільства свідчать, що активними учасниками адміністративно-правових відносин є суб'єкти публічної адміністрації. Термін «суб'єкти публічної адміністрації» не є новиною для адміністративного права. Питання суб'єктів публічної адміністрації досліджувалися багатьма відомими науковцями, серед яких варто відзначити В. Авер'янова, В. Бевзенка, М. Беньо, М. Вільгушинського, В. Галунька, Т. Карабін, Т. Коломоець, В. Колпакова, В. Курила, Р. Мельника, С. Стеценка та інших. Однак неоднозначні підходи

до широкого кола суб'єктів публічної адміністрації задіяних в реалізації (виконанні) положень Конституції та законів України у сфері публічного управління, обумовлюють актуальність цього дослідження.

Мета статті полягає у з'ясуванні кола суб'єктів публічної адміністрації як обов'язкових учасників адміністративних правовідносин.

Результати.

Аналіз вітчизняної спеціальної літератури показує, що на сьогодні найбільш уживаною категорією в науці адміністративного права є так звана категорія «публічна адміністрація», яка представлена численними суб'єктами. Термін «публічна адміністрація» законодавцем не визначено, але п. 17 ч. 1 ст. 4 Кодексу адміністративного судочинства України визначає поняття «публічна служба» як діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність суддів, прокурорів, військова служба, альтернативна (невійськова) служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування [1].

Ураховуючи, що суб'єкти публічної адміністрації мають різноманітний адміністративно-правовий статус, наразі підлягає з'ясуванню низка питань, пов'язаних із правовим статусом суб'єктів публічної адміністрації як обов'язкових учасників адміністративних правовідносин.

Крім визначеності та ясності, будь-яка термінологія, в тому числі і юридична, повинна мати своє призначення, бути корисною для наукового використання (у процесі теоретич-

ного дослідження) та (або) практики. Для цього поняття повинні відображати суттєві властивості й зв'язки явищ матеріального світу. Відповідно, якщо розуміти під поняттям «публічна адміністрація» лише ті органи, що здійснюють виконавчо-розпорядчі повноваження на місцевому рівні, то стає незрозуміло, чим зміст їхньої діяльності відрізняється від таких самих органів, що здійснюють ту саму діяльність на рівні центральних органів виконавчої влади. Адже форми, методи, інструменти їхньої діяльності ті самі, відрізняються тільки територіальним аспектом [2, с. 165].

Водночас нинішній розвиток суспільства дає підстави стверджувати, що процеси, які нині відбуваються в Україні, впливають не лише на управлінські відносини, а й на всі елементи механізму державної влади [3, с. 153].

У такому випадку зростає роль публічної адміністрації, яка в залежності від функційних повноважень покликана здійснювати зафіксовані у нормативних актах завдання та цілі. Звідси, при характеристиці суб'єкта адміністративно-правових відносин слід урахувати статус суб'єктів таких відносин, правоздатність та дієздатність особи визнану законом, галузеву належність, оскільки комплекс прав і обов'язків суб'єкта адміністративних правовідносин у різних галузях управління наділений різними за змістом і обсягом адміністративними повноваженнями, тому кожен суб'єкт адміністративно-правових відносин повинен характеризуватися колом характерних ознак.

Характерною ознакою суб'єкта публічної адміністрації як учасника адміністративно-правових відносин є обов'язкова участь у цих відно-

синах суб'єкта, який наділений публічно-владними повноваженнями; підпорядкованість одного суб'єкта публічно-владних повноважень, іншому – суб'єкту публічно-владних повноважень; домінування в адміністративно-правових відносинах публічного інтересу; адміністративна правосуб'єктність, яка виступає як галузева категорія.

Поряд з цим, в адміністративно-правовій науці існують різні визначення поняття «публічна адміністрація». Наприклад, польський вчений М. Беньо термін «публічна адміністрація» визначає як сукупність організаційних дій, діяльності та заходів, які виконуються різними суб'єктами, органами та інституціями на основі закону та у межах визначених законом форм для досягнення публічного інтересу [4, с. 10].

Не вдаючись до широкого кола наукових думок щодо терміну «публічна адміністрація», який тлумачать як в широкому, так і вузькому розумінні, варто зазначити, що в законодавстві під поняттям «суб'єкт владних повноважень» розуміється орган державної влади, орган місцевого самоврядування, їх посадова чи службова особа, інший суб'єкт при здійсненні ними публічно-владних управлінських функцій на підставі законодавства, в тому числі на виконання делегованих повноважень [1].

Незважаючи на стислий перелік суб'єктів публічної адміністрації наданих у нормативному акті, наведене свідчить, що по-перше, до їх кола залучені суб'єкти, які наділені різними за змістом і обсягом адміністративними повноваженнями, по-друге, вони є задіяні в реалізації публічного управління, по-третє, вони є виразниками волі держави. У питанні

делегованих повноважень зазначимо, що делегування повноважень у сфері діяльності вказаних органів, має ґрунтуватися на засадах законності, доцільності, добровільності та підконтрольності суб'єктів реалізації делегованих повноважень. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» делеговані повноваження визначаються як повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законом, а також повноваження органів місцевого самоврядування, які передаються відповідним місцевим державним адміністраціям за рішенням районних, обласних рад [5].

Отже, сучасне публічне управління здійснюється у різноманітних формах широким колом уповноважених суб'єктів адміністративно-правових відносин, одним із обов'язкових учасників яких є суб'єкти публічної адміністрації, яких норми адміністративного права наділять правами та обов'язками у сфері публічного управління.

Зважаючи на вищезазначені міркування, можна дати визначення адміністративно-правового статусу суб'єкта публічної адміністрації, який слід розуміти як сукупність суб'єктивних прав, обов'язків та відповідальності суб'єкта публічної адміністрації (органів публічної влади, їх посадових осіб) інших суб'єктів при здійсненні ними владних управлінських повноважень, зокрема й на виконання делегованих повноважень, закріплених нормами адміністративного права.

В українському адміністративному праві існують різні класифікації суб'єктів публічної адміністрації. Значна кількість суб'єктів публічної адміністрації обумовлена поширеністю та всепроникаючим характером адмі-

ністративно-правових відносин, без яких не здійснюється публічна влада в державі, не реалізуються суб'єктивні права приватних осіб [6, с. 121].

Незважаючи на приблизний перелік суб'єктів закріплених в нормах статей КАС України та значної кількості наукових думок щодо визначення кола суб'єктів публічної адміністрації, основним критерієм зарахування до суб'єктів владних повноважень М.Й. Вільгушинський вважає наявність заснованої на нормах публічного права можливості суб'єктів публічної влади видавати юридичні акти та вчиняти дії, спрямовані на забезпечення реалізації публічного інтересу [7, с. 13].

Водночас владні управлінські функції суб'єктів адміністративно-правових відносин є різними. До того ж владні управлінські функції в системі державного управління здійснюють – державні органи (органи виконавчої влади), в муніципальному управлінні – органи місцевого самоврядування. Муніципальна влада не є державною, а органи місцевого самоврядування не належать до системи органів державної влади. У питанні володіння окремими управлінськими функціями в системі державного управління, наприклад, фізичними особами, об'єктом управлінського впливу виступає вузьке коло специфічних відносин і на яких у випадках, передбачених законом, покладається виконання суспільно-державних обов'язків. Як приклад, згідно зі ст. 13 Закону України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», члени громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону під час виконання обов'язків з охорони громадського порядку

і державного кордону мають право доставляти до органів Національної поліції, в підрозділи Державної прикордонної служби України, штаб громадського формування з охорони громадського порядку або громадський пункт охорони порядку, приміщення виконавчого органу селищної, сільської ради осіб, які вчинили адміністративне правопорушення, з метою його припинення, якщо вичерпано інші заходи впливу, встановлення особи порушника, складення протоколу про адміністративне правопорушення у разі неможливості скласти його на місці вчинення правопорушення, якщо складення протоколу є обов'язковим [8].

Враховуючи природу адміністративно-правових відносин, за злісну непокору законному розпорядженню чи вимозі військовослужбовця або працівника Державної прикордонної служби України під час виконання ним службових обов'язків, пов'язаних з охороною державного кордону, суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні чи здійсненням прикордонного контролю в пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України або контрольних пунктах в'їзду-виїзду, або члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону, який бере участь в охороні державного кордону України, згідно зі ст. 185-10 КУпАП, винні особи притягуються до адміністративної відповідальності [9].

Цей конкретний приклад свідчить, що владний характер повноважень члена громадського формування допомагає здійснювати вплив на інших осіб з метою охорони громадського порядку і державного кордону, а вказані нормативно-правові акти

наділяють приватних осіб частиною прав та обов'язків (у процесі реалізації прав і виконання обов'язків, громадяни як учасники громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону наділені владними повноваженнями), які покладені на посадових осіб. У даному випадку при реалізації таких прав і виконанні обов'язків фізичні особи здійснюють публічне управління.

Наведене є свідченням, що кожен орган виконавчої влади, діючи від імені та за дорученням держави, має певний правовий статус, є носієм владно-управлінського характеру, реалізація яких забезпечує йому досягнення мети виконавчо-розпорядчої діяльності. Тому органи державної виконавчої влади наділяються необхідною оперативною самостійністю, що виражається в їх компетенції – предметах відання, правах, обов'язках, територіальних межах діяльності кожного окремого органу [10, с. 73].

З погляду правової характеристики, залежно від рівня повноважень суб'єктів публічної адміністрації, їхня діяльність може розрізнятися за такими основними функціями: виконавчою, організаційною, регулятивною, експертною, оціночною, профілактичною, адміністративно-правовою, захисною, охоронною тощо. Саме у функціях безпосередньо виражається владно-організуюча сутність публічної адміністрації, яка утворюється для здійснення публічної влади і має на меті задоволення публічного інтересу.

Отже, категорія «публічна адміністрація» є складним системним утворенням, в межах якого задіяна велика кількість різноманітних суб'єктів публічного і приватного права, задіяних в публічному управлінні.

Висновки і перспективи.

Ураховуючи викладені вище міркування, можна дійти висновку, що одну із численних груп суб'єктів публічної адміністрації складають органи виконавчої влади, основним змістом діяльності яких є здійснення державного управління. Саме на ці органи покладено основні завдання з виконання приписів держави. Зміст і обсяг повноважень цих суб'єктів публічної адміністрації відрізняє їх від інших суб'єктів адміністративно-правових відносин. При цьому реалізація владно-управлінських функцій державного управління залежить від рівня повноважень, що зумовлює вибір форм та методів їх діяльності.

Крім органів виконавчої влади, публічне управління може здійснюватися широким колом уповноважених суб'єктів публічної адміністрації, які наділені різними за змістом і обсягом адміністративними повноваженнями. Поряд із органами виконавчої влади в публічному управлінні, задіяні й інші суб'єкти, які організаційно не входять до системи органів виконавчої влади, юридичні особи публічного та приватного права, а також окремі фізичні особи.

Список використаних джерел

1. Кодекс адміністративного судочинства України: Закон України від 06 липня 2005 р. 2747-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. №№ 35–36, 37. Ст. 446.
2. Карабін Т.О. Проблеми визначення суб'єктивного складу публічної адміністрації. Прикарпатський юридичний вісник. 2015. Випуск 3(9). С. 164–169.
3. Світличний О.П. Щодо вдосконалення діяльності виконавчих органів у галузі земельних відносин. Підприємництво, господарство і право. 2009. № 9. С. 153–155.

4. Беньо М. Вплив теорії публічної адміністрації на розвиток адміністративного права (приклад Польщі). Законодавство України: Наук. прак. коментар. 2006. № 7. С. 8–12.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1998 р. 280/97-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 24. Ст. 170.
6. Загальне адміністративне право: підручник. Гриценко І.С., Мельник Р.С., Пухтецька А.А. та інші. За заг. ред. І.С. Гриценка. Київ: Юрінком Інтер, 2017. 568 с.
7. Вільгушинський М.Й. До питання про сутність та зміст категорії «суб'єкт владних повноважень». Віче. 2013. № 12. С. 10–14.
8. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону: Закон України від 22 червня 2000 р. № 1835-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 40. Ст. 338.
9. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. Відомості Верховної Ради Української РСР. Додаток до № 51. Ст. 1122.
10. Світличний О.П. Адміністративні правовідносини у сфері земельних ресурсів України: проблеми теорії та практики правозастосування: монографія. Донецьк: Державне видавництво «Донбас», 2011. 410 с.
- haluzi zemelnykh vidnosyn [On improving the activity of executive bodies in the field of land relations]. *Podpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, 9, 153–155.
4. Beno, M. (2006). *Vplyv teorii publichnoi administratsii na rozvytok administratyvnoho prava (pryklad Polshchi)* [Impact of the theory of public administration on the development of administrative law (example of Poland)]. *Zakonodavstvo Ukrainy: Nauk. prak. komentar*, 7, 8–12.
5. *Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini* [On Local Self-Government in Ukraine] (1998): *Zakon Ukrainy vid 21.05.1998 280/97-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 24, 170.
6. *Zahalne administratyvne pravo* [General administrative law] (2017): *pidruchnyk*. Hrytsenko I.S., Melnyk R.S., Pukhtetska A.A. ta inshi. *Za zah. red. I.S. Hrytsenka*. Kyiv: Yurinkom Inter, 568.
7. Vilhushynskiy, M.I. (2013). *Do pytannia pro sutnist ta zmist katehorii «subiekt vladnykh povnovazhen»* [To the question of the essence and content of the category «subject of power»]. *Viche*, 12, 10–14.
8. *Pro uchast hromadian v okhoroni hromadskoho poriadku i derzhavnoho kordonu* [On the participation of citizens in the protection of public order and the state border] (2000): *Zakon Ukrainy vid 22.06. 2000 № 1835-III. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 40, 338.
9. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia* [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (1984): *Zakon Ukrainy vid 07.12.1984 № 8073-X. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainiskoi RSR*, 51, 1122.
10. Svitlychnyi, O.P. (2011). *Administratyvni pravovidnosyny u sferi zemelnykh resursiv Ukrainy: problemy teorii ta praktyky pravozastosuvannia* [Administrative legal relations in the field of land resources of Ukraine: problems of the theory and practice of law enforcement]. Donetsk: Derzhavne vydavnytstvo «Donbas», 410.

References

1. *Kodeks administratyvnoho sudochynstva Ukrainy* [Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine] (2005): *Zakon Ukrainy vid 06.07.2005 2747-IV. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 35–36, 37, 446.
2. Karabin, T.O. (2015). *Problemy vyznachennia subiektivnoho skladu publichnoi administratsii* [Problems of determining the subjectivity of public administration]. *Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk*, 3 (9), 164–169.
3. Svitlichnyj, O.P. (2009). *Shchodo vdoskonalennia diialnosti vykonavchykh orhaniv u*

A. P. Svetlichnyj (2019). Subjects of public administration as participants administrative rights relations. *Law. Human. Environment*, 10(2): 142–148, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.018>.

Summary. The article is devoted to the modern understanding of the essence and content of the subjects of public administration. Through the prism of regulatory regulation, the author comes to the conclusion that in the implementation of public administration involved a wide range of authorized public administration subjects, which are endowed with different content and scope of administrative authority.

Keywords: administrative law, subjects of public administration, administrative-legal relations, power

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС АПЕЛЯЦІЙНИХ СУДІВ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ ЙОГО ЕЛЕМЕНТІВ

О. А. УЛЮТІНА, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права,
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: ulutinaea@gmail.com

Анотація. У статті досліджується поняття адміністративно-правового статусу апеляційних судів України. Звертається увага на його структурні елементи. Визначається, що адміністративно-правовий статус апеляційних судів в Україні характеризується тим, що його основу складають його елементи. Серед основних елементів виділяються повноваження та функції апеляційних судів.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, суд, елементи адміністративно-правового статусу, апеляція, апеляційний суд, відповідальність, функції, повноваження, принципи, гарантії

Актуальність.

Питання оскарження судових рішень є правом кожної людини, яке передбачене чинним законодавством, а саме Конституцією України. Поняття оскарження пов'язане із певним процесом проходження позовної заяви по інстанціям. Апеляційні суди відіграють важливу роль у праві особи на оскарження рішень та ухвал судів загальної юрисдикції. Так, відповідно до Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 р., яка затверджена Указом Президента України від 20 травня 2015 р., значна роль приділяється також удосконаленню апеляційної інстанції, а саме надання широкого кола процесуаль-

них повноважень стороні захисту на стадіях досудового та судового розгляду, а також на етапі апеляційного оскарження рішення.

З'ясування сутності адміністративно-правового статусу апеляційних судів в Україні, а також визначення його юридичного наповнення, є особливо важливим в умовах сьогодення, адже це забезпечує здійснення справедливого та неупередженого правосуддя. У той же час питання адміністративно-правового статусу апеляційних судів на науковому рівні залишається відкритим, так як в умовах реформування системи судоустрою України, прийняття нової редакції Закону України «Про судоустрій та статус суддів» визначення сутності юридичного наповнення поняття адміністративно-правового ста-

тусу (його елементів) апеляційних судів, має особливе значення для продовження судової реформи в нашій державі. У зв'язку з цим виникає актуальність дослідження питання адміністративно-правового статусу апеляційних судів в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питанню адміністративно-правового статусу апеляційних судів в Україні присвячена велика кількість праць науковців як в галузі адміністративного права так і судочинства загалом. Серед таких науковців є В.Б. Аверянов, К.А. Бабенко, Д. Баронін, В.М. Бевзенко, В.В. Галунько, Ю.В. Гридасов, А.А. Іванишук, М.О. Іллічов, О.Калашник, Н.Квасневська, А.Ю. Коротких, Ю.А. Коротких, Б.М. Лазарєв, В.М. Манохін, А.О. Неугодніков, Н.Олефіренко, С.Ф. Скакун, О.І. Харитонов, О.М. Шиманович, М.Й. Штефан, С.Я. Фурса, Н.В. Янюк.

Мета дослідження – визначити адміністративно-правовий статус апеляційних судів в Україні, а також дослідити його структурні елементи, які і складають його поняття.

Результати.

Для з'ясування сутності адміністративно-правового статусу апеляційних судів, слід розпочати дослідження саме із поняття адміністративно-правового статусу суду та елементів, які входять до даної категорії, для того, щоб розуміти походження даного поняття

Слід зауважити, що в наукових колах досі не сформовано єдиного підходу до даного поняття. Так, наприклад, Н. Олефіренко, визначаючи поняття

адміністративно-правового статусу адміністративних судів, досліджувала його крізь призму логічної системи взаємодоповнюючих та взаємопов'язаних елементів, котрі характеризують його відповідно до призначення, а також предметних і функціональних особливостей та повноважень здійснення правосуддя саме у сфері державного управління [1, с. 152].

Проте, інший же, науковець, А.О. Неугодніков визначає, що адміністративно-правовий статус суду – це певний врегульований законодавством порядок створення та реорганізації а також ліквідації такого органу (суд), визначення його функцій та завдань, в тому числі наділення даного судового органу необхідною компетенцією, яка є достатньою для виконання прав та обов'язків, які покладені на нього державою [2, с. 5].

Визначення поняття адміністративно-правового статусу є безпосередньо пов'язаним із його юридичною наповненістю, тобто елементами, які входять до його складу, адже проаналізувавши наведені вище поняття, можливо дійти висновку, що саме його елементи визначають його поняття.

Так, Бабенко К.А. до елементів правового статусу суду включає:

- 1) політичну та державно-правову характеристику суду;
- 2) місце суду в загальнодержавній системі;
- 3) основи взаємовідносин суду з іншими державними органами;
- 4) принципи організації та діяльності судового органу;
- 5) види правових актів, що видаються судовим органом;
- 6) основи компетенції судового органу;
- 7) відповідальність судового органу;
- 8) порядок формування та діяльності судового органу [3, с. 17].

На думку іншого науковця, весь спектр елементів правового статусу судових органів слід групувати певним чином. Так можливим є виділення двох блоків (цільового та організаційного). До цільового блоку можна віднести завдання, функції та принципи діяльності судів в Україні. До організаційного блоку можна віднести положення, котрі визначають порядок утворення та структуру суду, а також визначають порядок зайняття та заміщення посади. Крім того, в окремий блок виділяється компетенція суду як основного елементу правового статусу, що є колом повноважень, якими наділяється суд для виконання завдань та функцій які покладаються на нього державою [1, с. 153].

Також, в колах науковців виділяють основні та допоміжні елементи адміністративно-правового статусу судів. Так науковець Коротких А.Ю. визначає, що основними елементами все ж таки є права та обов'язки (тобто компетенція), адже їх відсутність таких елементів в принципі унеможливує нормальне функціонування даного суб'єкта. До додаткових елементів, відповідно, віднесено складові, які створюють умови для належної реалізації прав та обов'язків суду, тобто цільовий та організаційний блоки [4, с. 135].

Аналіз елементів адміністративно-правового статусу апеляційних судів України, а саме їх розмежування на основні та додаткові є не зовсім доречним, адже виділяючи лише основні (компетенцію) ми розриваємо зв'язок між іншими елементами правового статусу, котрі тільки в єдності та взаємодії забезпечують належне функціонування судових органів.

Отже, проаналізувавши поняття адміністративно-правового статусу

суду, та його юридичного наповнення (елементів) можна визначити, що адміністративно-правовий статус апеляційного суду є – певний врегульований порядок створення, реорганізації та ліквідації апеляційного суду, який включає в себе процес добору та призначення за посадою, суддів апеляційних судів, включаючи їх підготовку, відповідальність, гарантії їхньої діяльності та порядок звільнення з посад і припинення їх законних повноважень.

Крім того, до таких елементів віднесено: організаційне забезпечення та сукупність нормативно визначених принципів діяльності; їхні функції, компетенція, котрі характеризують їх як суди саме апеляційної інстанції, що спрямовують свою діяльність на перевірку законності та обґрунтованості рішень та ухвал, котрі були винесені судами першої інстанції і які не набрали законної сили.

Тому зі змісту досліджуваного нами поняття, доцільним буде аналіз таких його складових:

- 1) процес утворення та структура апеляційних судів в Україні;
- 2) завдання та функції апеляційних судів в Україні;
- 3) повноваження апеляційних судів в Україні;
- 4) принципи та організація діяльності апеляційних судів в Україні.
- 5) відповідальність посадових та службових осіб апеляційного суду.

Процес утворення апеляційних судів є чітко прописаним в Основному

Законі України – Конституції. Так, зокрема 2 червня 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Конституції України в частині саме правосуддя». Слід вказати, що такі зміни були безпосередньо спрямованими на своєрідну

трансформацію органів відповідальних за порядок організації та утворення судів, в тому числі й апеляційних.

Відповідно до вказаних змін, Президента України було позбавлено його законного права на утворення судових установ, шляхом видання Указу Президента України. Повноваження щодо утворення апеляційних судів в Україні було передано до вищого законодавчого органу – Верховної Ради України і оформлення – відповідно Законом. Новим органом який від 2 червня 2016 р. бере участь у формуванні апеляційних судів є Вища Рада правосуддя, яка разом, після проведених консультацій з Президентом України подає законопроект про утворення того чи іншого апеляційного суду до Верховної Ради України [5].

Визначивши порядок утворення апеляційних судів, доречним є також дослідження структури апеляційних судів в Україні. Тут слід сказати про те що, в умовах реформування судової системи України, назвати точну кількість судів які входять до структури апеляційних судів цілком неможливо. Це підтверджується тим що, Вища рада правосуддя в кінці 2017 р. розглянувши питання щодо ліквідації та утворення судів схвалила:

- 1) ліквідацію апеляційних судів та утворення апеляційних судів в апеляційних округах, що були запропоновані проектом Указу Президента України від 20 грудня 2017 р. № 02-01/2192;
- 2) ліквідацію апеляційних господарських судів та утворення апеляційних господарських судів в апеляційних округах, що були запропоновані проектом Указу Президента України від 20 грудня 2017 р. № 02-01/2195;

- 3) ліквідацію апеляційних адміністративних судів та утворення адміністративних судів в апеляційних округах, що були запропоновані проектом Указу Президента України від 20 грудня 2017 р. № 02-01/2196;

- 4) ліквідацію та утворення окружних адміністративних судів, що були запропоновані проектом Указу Президента України від 20 грудня 2017 р. № 02-01/2197.

Також з офіційних джерел відомо, що з 3 жовтня 2018 р. розпочали свою діяльність ряд новостворених апеляційних судів, серед яких є: Перший, Третій, П'ятий, Шостий, Сьомий, Восьмий апеляційні адміністративні суди; Західний, Центральний, Північний, Південно-Західний, Східний апеляційні господарські суди; а також ряд обласних – Дніпровський, Волинський, Херсонський, Житомирський, Луганський, Чернігівський, Миколаївський, Київський та інші [6].

Наступним елементом адміністративно-правового статусу апеляційних судів є його функції. Слід сказати про те, що функціями є основні напрямки впливу судових органів на процеси в яких вони беруть безпосередню участь. Так, відповідно до ст. 27 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» (далі – Закон) визначено що функціями будь-якого апеляційного суду є:

- 1) здійснення правосуддя у порядку, встановленому процесуальним законом;
- 2) аналіз судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики, інформування про результати узагальнення судової практики відповідні місцеві суди, Верховний Суд;
- 3) надання місцевим судам методичну допомогу в застосуванні законодавства;

4) здійснення інших повноважень, визначених законом [7].

Перед тим як безпосередньо перейти до поняття повноважень

апеляційних судів, необхідно звернути увагу на те, що в наукових колах існує теорія відповідно до якої функції апеляційних судів є видами судової діяльності, а повноваження визначаються функціями, що їх виконують апеляційні суди.

Зважаючи на визначення функцій та повноважень загалом, слід також звернути увагу на підхід запропонований Л.А. Богословською. Науковець бачила під повноваженнями апеляційного суду саме сукупність наданих йому прав, що пов'язані зі здійсненням встановлених законом процесуальних дій у зв'язку з перевіркою за апеляцією рішення судів першої інстанції котрі не набрали законної сили [8, с. 111].

Враховуючи вищевикладене, функції апеляційного суду будемо розглядати крізь призму ст. 27 Закону.

Загалом, повноваження апеляційних судів прийнято поділяти на певні групи. Так, відповідно:

1. Перша група – судові повноваження апеляційного суду (повноваження у сфері здійснення правосуддя в порядку, який встановлений процесуальними законами України).
2. Друга група – аналітичні повноваження апеляційного суду (повноваження щодо аналізу судової статистики, вивчення та узагальнення судової практики а також інформування про результати узагальнення судової практики відповідні місцеві суди та суди вищого рівня – Верховний суд України та Палати Верховного суду України.
3. Третя група – методичні повноваження апеляційного суду (повно-

важення щодо надання своєрідної методичної допомоги місцевим судам для застосування норм національного законодавства [9, с. 234].

Проте, перелік повноважень апеляційних судів відповідно до Закону не є вичерпним, тобто суди апеляційної інстанції можуть здійснювати й інші повноваження визначені законом.

Важливе значення, також відіграють принципи судової влади, а саме їхня класифікація. Серед науковців існує декілька теоретико-правових підходів, які стосуються класифікації даних принципів. Так однією із найбільш поширених класифікацій принципів є такі критерії:

- за джерелом закріплення (ті які закріплені в Конституції, Законах, процесуальних актах);
- за змістом і сферою розповсюдження (галузеві, міжгалузеві, загально – правові, окремих правових інститутів);
- за предметом регулювання організації та здійснення правосуддя) [3, с. 17].

Також, уваги потребує і класифікація запропонована І.Є. Марочкініми, що пояснюється тим як вона розкриває сутність, специфіку судової влади а також поділяється на три підсистеми та містить певні принципи, а саме:

- інституціональні (закріплюють загальні відносини, котрі виникають у зв'язку зі впровадженням інституту судової влади у суспільстві та визначенні її місця в системі поділу влади і загальних засад взаємовідношення з державними та приватними структурами);
- організаційні (звернені до відносин, що виникають у зв'язку з організацією судової системи, структури її органів);

- функціональні (окреслюють основи здійснення правосуддя і стосуються більшою мірою відносин, котрі виникають під час судового розгляду справ) [10, с. 68].

Питання відповідальності апеляційного суду, є безпосередньо пов'язаним із апаратом осіб, які входять до того чи іншого апеляційного суду. Так відповідно до Закону, суддю може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у випадках передбачених ст. 106 зазначеного Закону. Також положення щодо дисциплінарної відповідальності суддів також містяться у міжнародних актах. Так, Європейська Хартія про статус суддів (Страсбург, червень 1998 р.) передбачає положення, які щонайкраще гарантують досягнення цілей діяльності носіїв судової влади, серед яких у п. 5.1 закріплена їх дисциплінарна відповідальність. При цьому в Хартії звертається увага на гарантії законності дисциплінарних стягнень, констатується, що приводом для стягнень може стати лише невиконання яких-небудь посадових обов'язків, безпосередньо визначених статусом судді [11, с. 58].

У науковій доктрині дисциплінарну відповідальність прийнято поділяти на загальну та спеціальну. Зокрема, В.В. Середя визначив загальну дисциплінарну відповідальність як підвид дисциплінарної відповідальності, спрямований на працівника, винного у невиконанні або неналежному виконанні покладених на нього обов'язків, що виражається у дисциплінарних стягненнях, види, підстави яких передбачено Кодексом законів про працю України (далі – КЗпП України). У свою чергу, спеціальна дисциплінарна відповідальність являє собою також підвид дисциплінарної відповідальності,

але направлений вже на визначених законодавством спеціальних суб'єктів, які за вчинений дисциплінарний проступок несуть покарання в межах спеціальних нормативних актів, якими передбачено більш суворі заходи дисциплінарного впливу, що реалізується шляхом застосування особливої процедури їх накладення [12, с. 123].

Д.Ю. Шпенюв, досліджуючи адміністративно-правове регулювання притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за законодавством України, виділяє такі етапи притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності:

- 1) виявлення та перевірку факту вчинення дисциплінарного проступку суддею;
- 2) відкриття дисциплінарного провадження або прийняття рішення про відмову в його відкритті;
- 3) розгляд справи про дисциплінарний проступок судді;
- 4) винесення рішення в дисциплінарній справі;
- 5) оскарження рішення про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності;
- 6) погашення або зняття дисциплінарного стягнення [13, с. 65].

Висновки і перспективи.

Отже, провівши аналіз адміністративно правового статусу апеляційного суду та його елементів можливо виділити такі основні моменти:

- 1) адміністративно-правовий статус апеляційного суду – певний врегульований порядок створення, реорганізації та ліквідації апеляційного суду, який включає в себе процес добору та призначення за посадою, суддів апеляційних судів, включаючи їх підготовку, відповідальність,

гарантії їхньої діяльності та порядок звільнення з посад і припинення їх законних повноважень;

2) до елементів, які унеможливають існування адміністративно-правового статусу можна віднести: процес утворення та структура апеляційних судів в Україні; завдання та функції апеляційних судів в Україні; повноваження апеляційних судів в Україні; принципи та організація діяльності апеляційних судів в Україні; відповідальність посадових та службових осіб апеляційного суду.

Список використаних джерел

1. Олефіренко Н. Адміністративно-правовий статус адміністративного суду в Україні. Слово Національної школи суддів України. 2013. № 3–4. С. 152–156.
2. Неугодніков А.О. Правовий статус адміністративного суду в Україні: адміністративно-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Одеса, 2006. 20 с.
3. Бабенко К.А. Особливості правового статусу адміністративних судів. Форум права. 2016. № 3. С. 16–18.
4. Коротких А.Ю. Поняття та структура правового статусу адміністративного суду як суб'єкта адміністративної юрисдикції. Митна справа. 2013. № 5. Частина 2, Книга 2. С. 134–139.
5. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Управління інформації та забезпечення комунікаційної діяльності Вищої ради правосуддя: Початок роботи новостворюваних судів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society>.
7. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02 червня 2016 р. № 1402-VIII. Офіційний вісник України. 2016. № 31. Ст. 545.
8. Богословська Л.А. Нове у кримінально-процесуальному законодавстві України: навч. посіб. За ред. Ю.М. Прошевого. Харків: Право, 2002. 160 с.
9. Кубишкіна А.О. Окремі аспекти розкриття змісту поняття «компетенція» в контексті дослідження діяльності апеляційних судів в Україні. Реформування правової системи в контексті процесів: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Суми, 18–19 травня 2017 р. Суми: Сумський державний університет, 2017. Ч. 2. С. 235–239.
10. Організація судової влади в Україні: навч. посіб. За ред. І.Є. Марочкина, Н.В. Сібільової. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2009. 184 с.
11. Європейська хартія «Про статус суддів» від 10 червня 1998 р. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_236.
12. Подкопаев С.В. Дисциплінарна відповідальність суддів: дис. ... канд. юрид. наук; спец. 12.00.10. Харків, 2003. 184 с.
13. Шпенюв Д.Ю. Адміністративно-правове регулювання притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за законодавством України. Актуальні проблеми держави і права. 2014. С. 66–71.

References

1. Olefirenko, N. (2013). Administratyvno-pravovyi status administratyvnoho sudu v Ukraini [The administrative and legal status of the administrative court in Ukraine]. Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy, 3–4, 152–156.
2. Neuhodnikov, A.O. (2006). Pravovyi status administratyvnoho sudu v Ukraini: administratyvno-pravovyi aspekt [Legal status of the administrative court in Ukraine: the administrative-legal aspect]. Odesa, 20.
3. Babenko, K.A. (2016). Osoblyvosti pravovoho statusu administratyvnykh sudiv [Features of the legal status of administrative courts]. Forum prava, 3, 16–18.
4. Korotkykh, A.Iu. (2013). Poniattia ta struktura pravovoho statusu administratyvnoho

- sudu yak subiekta administratyvnoi yurys-dyktsii [The concept and structure of the legal status of the administrative court as a subject of administrative jurisdiction]. *Mytna sprava*, 5, 2, 2, 134–139.
5. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996) 28.06.1996 № 254k/96-VR. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, 141.
 6. Upravlinnia informatsii ta zabezpechennia komunikatsiinoi diialnosti Vyshchoi rady pravosuddia: Pochatok roboty novostvoriuvanykh sudiv [Managing information and ensuring communication of the High Council of Justice: Getting Started newly established courts]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society>.
 7. Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and the Status of Judges] (2016): *Zakon Ukrainy* 02.06.2016 № 1402-VIII. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy*, 31, 545.
 8. Bohoslovska, L.A. (2002). *Nove u kryminalno-protsesualnomu zakonodavstvi Ukrainy* [New in the criminal-procedural legislation of Ukraine]. Za red. Yu.M. Hroshevoho. Kharkiv: Pravo, 160.
 9. Kubyshkina, A.O. (2017). *Okremi aspekty rozkryttia zmistu poniattia «kompetentsiia» v konteksti doslidzhennia diialnosti ape-liatsiinykh sudiv v Ukraini* [Separate aspects of disclosure of the concept of «competence» in the context of the investigation of the activity of appellate courts in Ukraine]. *Reformuvannia pravovoi systemy v konteksti protsesiv: materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, Sumy, 18–19.05.2017. Sumy: Sumskyi derzhavnyi universytet, 2, 235–239.
 10. Orhanizatsiia sudovoi vlady v Ukraini [Organization of judicial power in Ukraine] (2009). Za red. I.Ie. Marochkina, N.V. Sibilovoi. Kharkiv: Nats. yuryd. akad. Ukrainy, 184.
 11. Yevropeiska khartiia «Pro status suddiv» [European Charter on the Status of Judges] 10.06.1998. Available at: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_236.
 12. Podkopaiev, S.V. (2003). *Dystsyplinarna vidpovidalnist suddiv* [Disciplinary liability of judges]. Kharkiv, 184.
 13. Shpenov, D.Iu. (2014). *Administratyvno-pravove rehuliuвання prytyahennia suddiv do dystsyplinarnoi vidpovidalnosti za zakonodavstvom Ukrainy* [Administrative and legal regulation of bringing judges to disciplinary responsibility under the legislation of Ukraine]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*, 66–71.

O. A. Uliutina (2018). Administrative and legal status appeals courts in Ukraine: analysis of its elements. *Law. Human. Environment*, 10(2): 149–156, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.019>.

Summary. The article deals with the concept of administrative and legal status of appellate courts in Ukraine. Attention is drawn to its structural elements. It is determined that the administrative and legal status of appellate courts in Ukraine is characterized by the fact that its basis are its elements. Among the main elements are the powers and functions of appellate courts.

Keywords: administrative-legal status, court, elements of administrative-legal status, appeal, court of appeal, responsibility, functions, powers, principles, guarantees

ЗАКОНОДАВЧА НЕВИЗНАЧЕНІСТЬ ПОНЯТТЯ «ПРОМИСЛОВІ ВІДХОДИ» ЯК ОБ’ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: РИЗИКИ ТА ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

О. В. КАРНАУХ, аспірант

кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
(науковий керівник – доктор юридичних наук, професор В.В. Ладиченко),
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: lkarnaukh@ukr.net

Анотація. У статті досліджується поняття «промислові відходи» у контексті його використання як на міждержавному рівні, так і в законодавстві України. Проаналізовано місце поняття «промислові відходи» у сучасній правовій системі. Відмічено активне використання у нормативно-правових актах у сфері поводження з відходами поняття «промислові відходи» (рідше «виробничі відходи» чи «відходи виробництва»), особливо на протилежності поняттям «побутові відходи» чи «відходи споживання».

Відзначено, що саме промислові відходи становлять максимальну за обсягом частину утворених в Україні відходів, а отже, потребують адміністративно-правового регулювання. Відмічено проблему відсутності законодавчого окреслення поняття «промислові відходи» та розкрито негативні наслідки такої ситуації.

Враховуючи пропозиції докорінної зміни наявних понять та продовження ігнорування надання чіткого юридичного визначення поняттю «промислові відходи» з’ясовано ризик запровадження відсутньої станом на сьогодні небезпечної колізії та як наслідок – підвищення неконтрольованості утворення та потрапляння у довкілля промислових відходів, у разі прийняття розробленого Міністерством екології та природних ресурсів України проекту Закону України «Про управління відходами», який мав би навпаки усунути наявні недоліки та адаптувати законодавство України до законодавства Європейського Союзу.

Обґрунтовано необхідність введення нормативного визначення вказаного поняття та запропоновано авторське визначення.

Ключові слова: промислові відходи, виробничі відходи, відходи, поняття, визначення, проект Закону України «Про управління відходами»

Актуальність.

Нинішня світова цивілізація, досягнувши високих рівнів розвитку,

отримала не лише позитивні наслідки такого прогресу. Більшість процесів негативного антропогенного впливу на навколишній світ відбува-

ється саме внаслідок виробничої діяльності людини.

Проблема поводження з відходами є однією з ключових у питаннях захисту довкілля. Відходи виробничої (непобутової) діяльності людини становлять все більшу загрозу як для навколишнього середовища, так і для самого людства. Рушійною силою забезпечення екологічної безпеки виступають державне управління (у т.ч. транснаціональне співробітництво) та активна позиція інститутів громадянського суспільства.

Науковці, які приділяють увагу сфері поводження з відходами, звертають увагу на необхідності логічності, чіткості, повноти та однозначності використання при трактуванні термінів у даній сфері [1]. Окреслення поняття «промислові відходи» має бути відправною точкою ефективного адміністративно-правового регулювання поводження з ними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідженню питань аналізу та надання дефініцій поняттям «відходи», «тверді побутові відходи», «небезпечні відходи» тощо у своїх роботах приділяли увагу такі вчені, як: Бондар Л.О., Бондар О.І., Вепренцев І.В., Гаврилюк О.М., Гуцайлюк З.В., Корнякова Н.С., Лотош В.Є., Макарова Н.С., Максименцева Н.О., Савицька К.В., Трегуб О.А., Юрескул В.О. та інші.

Метою дослідження є аналіз наявності чіткого однозначного формулювання поняття «промислові відходи» у законодавстві України, інших країнах та в міжнародних правових актах, виявлення ризиків при його відсутності та встановлення шляхів ефективного подолання як наявних, так і потенційних негативних наслідків такої ситуації.

Результати.

За даними національного державного статистичного спостереження у 2017 р. в Україні загальний обсяг відходів, утворених від економічної діяльності (включаючи різні сфери промисловості: сільське господарство, добувну промисловість, будівництво, енергетичну сферу та ін.) склав 360,2 млн. т. [2], що становить 98,4 % від загального обсягу утворення відходів в Україні. Виробниками небезпечних та токсичних відходів за обсягом беззаперечно є саме суб'єкти виробництва товарів та надання послуг, тобто промисловість. Отже, саме промислові відходи є тією категорією відходів, ефективне адміністративно-правове регулювання є вкрай необхідним. Вказана позиція висвітлена також у Національній стратегії управління відходами в Україні до 2030 року, затвердженій розпорядженням Кабінету міністрів України від 08 листопада 2017 р. № 820-р [3].

Адміністративні методи є об'єктивно необхідними для управління економікою. Саме через тісний зв'язок адміністративного та економічного методів управління реалізується владно-організуючий вплив на керовані об'єкти, і ніякі економічні методи не зможуть бути реалізовані в управлінській діяльності без адміністративно-правового регулювання методами примусу [4]. Для ефективного застосування методів адміністративно-правового регулювання в першу чергу слід визначитись з визначенням об'єкту впливу.

Незважаючи на той факт, що у сучасній правовій системі адміністративно-правове регулювання є найбільш ефективним механізмом забезпечення максимально безпечно-го поводження з промисловими відходами, власне поняття «промислові

відходи» залишається поза увагою як науковців, так і нормотворців.

Виходячи з аналізу національного законодавства у сфері охорони навколишнього середовища та екології, поняття «промислові відходи» у чіткому розумінні законодавства України відсутнє. При цьому поняття «промислові відходи» часто і досить активно використовується як в національних нормативно-правових актах, так і в міжнародній практиці. Наявні також випадки використання термінів «відходи виробництва», «виробничі відходи» та «відходи промисловості» в аналогічному контексті.

Так, поняття «промислові відходи» зрідка використовується у Базельській конвенції про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням. При цьому у зазначеній Конвенції ширше застосування знаходить поняття «відходи виробництва» з подальшим зв'язком з певною сферою виробництва, наприклад, виробництва фармацевтичної продукції тощо. [5]. У Заключному акті згаданої Наради з безпеки та співробітництва в Європі використовується поняття «виробничі відходи» саме в контексті прив'язки до технологічних процесів [6, с. 5]. У законодавстві інших країн існують випадки надання промисловим або виробничим відходам необхідних дефініцій. Так, наприклад, такі визначення містяться в законодавчих актах Азербайджану та Казахстану [7].

У законодавстві України також присутнє використання термінів «промислові відходи». Іноді нормотворець вживає поняття «виробничі відходи». Так, у чинному Законі України «Про відходи» присутні як поняття «промислові відходи» (ст. 41 Закону України, яка встановлює відповідальність за порушення встановленого порядку поводження з відхода-

ми), так і «виробничі відходи» (ст.ст. 20 та 21 Закону України, які встановлюють повноваження органів виконавчої влади та місцевого самоврядування щодо контролю додержання вимог у сфері поводження з відходами) [8].

За критерієм джерела походження чинний Закон України «Про відходи» виділяє побутові відходи як відходи, що утворюються в процесі життя і діяльності людини в житлових та нежитлових будинках (тверді, великогабаритні, ремонтні, рідкі, крім відходів, пов'язаних з виробничою діяльністю підприємств) і не використовуються за місцем їх накопичення.

Отже, актуальний основний національний законодавчий документ у сфері поводження з відходами відокремлює побутові відходи від відходів, пов'язаних з виробничою діяльністю підприємств. І хоча власне поняття «промислові відходи» чітко законодавцем у Законі України «Про відходи» не окреслене, однак віддалений натяк на зв'язок з технологічними процесами виробництва і чітке відмежування від побутових відходів уже присутні.

Поняття «промислові відходи», «виробничі відходи» чи «відходи виробництва» зустрічаються і в інших законодавчих актах (Кримінальний кодекс України, Земельний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про альтернативні джерела енергії», Закон України «Про альтернативні види палива» тощо).

В Україні діє Державний класифікатор відходів (ДК 005-96), який є основоположним документом щодо інформаційного забезпечення та управління відходами [9]. Він передбачає класифікацію відходів на основі системи обліку із дотриманням гармонізації з міжнародними нормативними доку-

ментами, стандартами у сфері екології, ресурсозбереження та повторного використання сировини [10]. Однак навіть у цьому акті попри активне використання понять «промислові відходи» чи відходи певної промисловості немає визначення такого поняття.

Науково-правова доктрина визначає, що люди повинні мати змогу планувати свої дії з упевненістю, що знають про їх правові наслідки. Для цього вимагається, зокрема, щоб правові акти заздалегідь оприлюднювалися, діяли на майбутнє, були ясними, простими, точними, чіткими і несуперечливими. Ці вимоги входять до принципу правової визначеності як елементу верховенства права [11, с. 298].

Відсутність визначення поняття «промислові відходи» у багатьох випадках призводить до ускладнення притягнення до відповідальності винних у екологічних порушеннях осіб або до навпаки – до неправомірного притягнення до відповідальності невинних осіб, що в свою чергу призводить з одного боку до порушення принципу невідворотності покарання та права на безпечне довкілля, а з другого на неможливість вживати державний примус безконтрольно та непередбачувано.

Розглянемо ще один потенційний ризик ігнорування невизначеності поняття «промислові відходи» нормотворцями. На сайті Міністерства екології та природних ресурсів України 08 листопада 2018 р. опубліковано проект Закону України «Про управління відходами», який розроблено на виконання вимог розпорядження Кабінету міністрів України від 08 листопада 2018 р. № 820-р «Про схвалення Національної стратегії управління відходами в Україні до 2030 року», пункту 191 Плану пріоритетних дій Уряду на 2018 р., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 березня 2018 р., який має прийти на зміну

чинному Закону України «Про відходи» та наблизити законодавство України у сфері поводження з відходами до європейських стандартів [12]. У цьому законопроекті також відсутнє визначення поняття «промислові відходи», хоча і використовується в аналогічному до норм чинного Закону України «Про відходи» контексті. Поняття «виробничі відходи» в у вказаному законопроекті вже не використовується.

Розробники законопроекту пропонують докорінно реформувати визначення понять законодавства у сфері поводження з відходами, зокрема ними пропонується ввести в законодавства категорію «муніципальні відходи», до яких, на думку авторів законопроекту, мають бути віднесені загальновідомі побутові відходи (однак без характеристики «тверді» і з кардинально новим визначенням) та деякі інші категорії відходів (наприклад, вуличний змет тощо). Поняття промислових або виробничих відходів як іншого виду у цій же групі відходів, виокремленій у т.ч. за джерелом походження відходів (побутові – від домогосподарств), знову залишається поза увагою нормотворців.

Відзначимо, що законопроект змінює загальне поняття «відходи», відсікаючи зв'язок з характером діяльності людини, внаслідок якої вони утворюються, відсутністю споживчих властивостей та неможливості подальшого використання за місцем утворення чи виявлення. Розробники законопроекту залишають лише дії, намір чи обов'язок власника щодо таких речовин чи предметів. Очевидно, що запропоноване визначення використовує підхід Директиви Європейського парламенту та Ради 2008/98/ЄС про відходи, яка розглядає останні як будь-яку речовину чи предмет, яких власник позбувається, має намір чи зобов'язаний позбутися [13].

Однак зазначимо, що вказаний законопроект містить дуже небезпечну колізію, а саме нелогічне віднесення до категорії «побутових відходів» відходів з інших джерел, якщо ці відходи подібні за своїм складом до відходів з домогосподарств.

За пропозицією розробників до побутових відходів відносяться дві категорії відходів:

- відходи від домогосподарств, включаючи папір, картон, скло, метали, пластик, біовідходи, деревину, текстиль, упаковку, відходи електричного та електронного обладнання, відпрацьовані батареї, батареї та акумулятори, а також великогабаритні відходи;
- відходи з інших джерел, якщо ці відходи подібні за своїм складом до відходів з домогосподарств.

Отже, запропоноване розробниками законопроекту визначення «побутових відходів» всупереч наявному у цій же ст. 1 законопроекту поняттю «відходи» містить посилання лише на морфологічний склад, що повністю суперечить логіці як міжнародних установ щодо розуміння концепції управління відходами, так і законопроекту взагалі.

Враховуючи, що майже всі відходи промислового виробництва включають в себе папір, картон, скло, метали, пластик, біовідходи, деревину або текстиль, а відходи домогосподарств також далеко не завжди складаються лише з однієї речовини, то побутовими, за логікою Міністерства екології та природних ресурсів України, стануть практично всі відходи в Україні.

Пункт 7 частини другої ст. 13 вказаного законопроекту передбачає, що суб'єкти господарювання, установи та організації усіх форм власності, діяльність яких призводить до утворення відходів, та суб'єкти господарювання у сфері управління відходами зобов'язані

ні зобов'язані вести облік відходів, що утворилися в результаті їх діяльності чи були отримані від інших суб'єктів господарювання, здійснення операцій управління відходами та надавати звітну інформацію. При цьому, згідно зі ст. 32 цього ж законопроекту звільняє утворювачів побутових відходів від обов'язку надання звітності до інформаційної системи управління відходами утворювачів та власників відходів.

Тобто Україна ризикує створити начебто новітню для себе систему управління відходами, але при цьому залишитись без жодної інформації про утворення майже всіх відходів на території найбільшої країни Європи.

Відповідно до ст. 14 вказаного законопроекту обов'язок передачі побутових відходів іншим суб'єктам системи управління відходів, які будуть фіксувати та звітувати про обсяги та інші характеристики таких відходів, покладається на утворювачів лише побутових відходів. При цьому згідно назви статті «Обов'язки утворювачів побутових відходів» та враховуючи поняття «побутових відходів» вона розповсюджуватиметься на всіх без виключення осіб в Україні, включаючи суб'єктів господарювання.

Отже, якщо суб'єкт господарювання самостійно визначиться, що у нього наявні побутові та ще хоча б один вид відходів, то він не буде зобов'язаний передавати наявні у нього «побутові відходи» (як розглянуто вище – практично всі відходи) суб'єктам управління відходів, а суб'єкти адміністративно-правового регулювання та контролю не матимуть навіть відомостей про їх утворення.

Висновки і перспективи.

У результаті дослідження було виявлено суттєві для правозастосування та адміністративно-правового регулюван-

ня поводження з відходами прогалини в законодавстві України щодо дефініції поняття «промислові відходи», незважаючи на непоодинокі його використання. Крім того встановлено, що наразі при розробленні нових законодавчих актів ситуація тільки значно погіршується. З огляду на це, слід акцентувати увагу науковців і нормотворців на необхідності обов'язкового законодавчого визначення поняття «промислові відходи».

Список використаних джерел

1. Лотос В.Е. Переработка отходов природопользования. Екатеринбург: Полиграфист, 2007. 503 с.
2. Утворення відходів за видами економічної діяльності та в домогосподарствах за 1995–2017 рр. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Національна стратегія управління відходами в Україні до 2030 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80>
4. Базельська конвенція про контроль за транскордонним перевезенням небезпечних відходів та їх видаленням. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_022
5. Заключениеный акт Совещания по безопасности и сотрудничеству в Европе. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055
6. «Results of the United Nations Economic Commission for Europe survey on legal instruments and information exchange in the area of waste statistics in the countries of Eastern Europe, Caucasus and Central Asia» від 23 березня 2012 р. URL: <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents>
7. Про відходи: Закон України від 5 березня 1998 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80>
8. Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96. URL: <http://plast.vn.ua/DK005-96.html>
9. Довідково-методична настанова щодо застосування ДК 005-96 «Класифікатор відходів» від 27 березня 2007 р. URL: <http://uazakon.com/big/text999/pg1.htm>
10. Погребняк С.П. Основоположні принципи права: дис. ... д-ра юр. наук: 12.00.01. Харків, 2009. 433 с.
11. Повідомлення про оприлюднення проекту Закону України «Про управління відходами». URL: <https://menr.gov.ua/news/32869.html?fbclid>
12. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32008L0098>
13. Карнаух О.В. Промислові відходи як предмет адміністративно-правового регулювання: вітчизняний та зарубіжний досвід. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 6. С. 168–172.

References

1. Lotosh, V.E. (2007). Pererabotka otkhodov prirodopolzovaniya [Recycling of environmental waste]. Ekaterynburh: Polyhrafyst, 503.
2. Utvorennia vidkhodiv za vydamy ekonomichnoi diialnosti ta v domohospodarstvakh za 1995–2017 [Waste generation by type of economic activity and in households for 1995–2017]. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
3. Natsionalna stratehiia upravlinnia vidkhodamy v Ukraini do 2030 roku. [National Strategy for Waste Management in Ukraine until 2030]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/820-2017-%D1%80>
4. Bazelska konventsiiia pro kontrol za transkor-donnym perevezenniam nebezpechnykh vidkhodiv ta yikh vydalenniam [Basel Convention on the Control of Transboundary Movements of Hazardous Wastes and their Disposal]. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_022
5. Zakliuchyelnii akt Soveshchanyia po bezopasnosti y sotrudnychestvu v Evrope [Final Act of the Conference on Security and Co-

- operation in Europe]. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_055
6. «Results of the United Nations Economic Commission for Europe survey on legal instruments and information exchange in the area of waste statistics in the countries of Eastern Europe, Caucasus and Central Asia» vid 23.05.2012. Available at: <http://www.un-ece.org/fileadmin/DAM/stats/documents>
 7. Pro vidkhody [On Waste] (1998): Zakon Ukrainy 05.03.1998. Available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-%D0%B2%D1%80>
 8. Derzhavnyi klasyfikator Ukrainy. Klasyfikator vidkhodiv DK 005-96. [State Classifier of Ukraine. Classifier of waste DK 005-96]. Available at: <http://plast.vn.ua/DK005-96.html>
 9. Dovidkovo-metodychna nastanova shchodo zastosuvannya DK 005-96 «Klasyfikator vidkhodiv» [Reference and methodical guidance on the application of DK 005-96 «Waste classifier»] vid 27.03.2007. Available at: <http://uazakon.com/big/text999/pg1.htm>
 10. Pohrebniak, S.P. (2009). Osnovopolozhni pryntsy py prava [Fundamental principles of law]: dys. ... d-ra yur. nauk: spets. 12.00.01. Kharkiv, 433.
 11. Povidomlennia pro opryliudnennia proektu Zakonu Ukrainy «Pro upravlinnia vidkhodamy» [Notice on the publication of the draft Law of Ukraine «On waste management»]. Available at: <https://men.gov.ua/news/32869.html>
 12. Directive 2008/98/EC of the European Parliament and of the Council of 19 November 2008 on waste and repealing certain Directives. Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=cellex%3A32008L0098>
 13. Karnaukh, O.V. (2018). Promyslovi vidkhody yak predmet administratyvno-pravovoho rehuliuвання: vitchyzniani ta zarubizhnyi dosvid [Industrial waste as an object of administrative and legal regulation: domestic and foreign experience]. Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo, 6, 168–172.

O. V. Karnaukh (2019). Legislative uncertainty of the concept of industrial waste as an object of administrative and legal regulation: risks and ways of completion. Law. Human. Environment, 10(2): 157–163, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.020>.

Summary. The article deals with the concept of «industrial waste» in the context of its use both at the interstate level and in the legislation of Ukraine. The place of the term «industrial waste» in the modern legal system is analyzed. The active use of the term «industrial waste» in the waste management regulations is noted, especially as opposed to the concept of «household waste» or «waste of consumption». It is noted that industrial wastes constitute the largest part of the waste generated in Ukraine, and therefore require administrative and legal regulation. The problem of absence of legislative definition of the term «industrial waste» and the negative consequences of such a situation are revealed.

Taking into account the proposals for radically changing existing concepts and continuing to ignore the provision of a clear legal definition of the term «industrial waste», the risk of introducing a dangerous collision of the present situation and, as a consequence, increasing the uncontrollability of the formation and entry into the environment of industrial waste, in the event of adoption the bill of Law Ukraine «On waste management», drafted by the Ministry of Environment and the natural resources of Ukraine, which, on the contrary, should eliminate existing shortcomings and adapt Ukrainian law to the Law of European Union.

The necessity of introducing the normative definition of the mentioned concept is substantiated and the author's definition is proposed.

Keywords: industrial waste, waste of industry, concept of «industrial waste», bill of Law Ukraine «On waste management»

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС

УДК 343.851.5

<https://doi.org/10.31548/law2019.02.021>

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНІВ НЕПОВНОЛІТНІХ

Л. В. ГБУР, асистент

кафедри адміністративного та фінансового права
(науковий керівник – кандидат юридичних наук, доцент О.С. Яра),
Національний університет біоресурсів і природокористування України
E-mail: liusiagbur@ukr.net

Анотація. Аналізуючи проблеми злочинності неповнолітніх у Україні, треба зазначити, проте що вона є однією з частин загальної злочинності у суспільстві та розвивається під впливом тих однакових факторів, що і злочинність в цілому. Але існують і певні властивості, які впливають на її кримінологічні дані: стан, динаміку і рівень злочинності.

Тому створення надійної та ефективної системи запобігання злочинам серед неповнолітніх дасть змогу вирішити багато суспільних проблем і забезпечити зниження злочинності у майбутньому і зміцнення правопорядку в цілому у державі.

Ключові слова: злочинність неповнолітніх, профілактика злочинів, насильницькі злочини, запобіжні заходи, негативний вплив, правопорушники, покарання

Актуальність.

Сьогодні актуальною виступає проблема зростання правопорушень серед молоді. Кримінологічна ситуація, яка склалася у Україні, утворилась в найбільш небезпечне соціальне лихо.

Насамперед особливою є проблема педагогічного впливу на учнів з різними відхиленнями в моральному розвитку. У роботі з такими підлітками

ми дуже значним є особистісно орієнтований підхід. Отже, його ефективність залежить прямо від врахування педагогом найважливіших типологічних властивостей, особливих цій категорії учнів.

Наявність ознак в системі заходів боротьби зі злочинністю неповнолітніх пов'язана із специфікою правового та фактичного становища неповнолітніх як вікової групи населення,

що більше відчуває вплив негативних факторів соціального середовища, специфікою детермінант злочинності, а також особистісних якостей юних злочинців.

Попереджування цій злочинності планується та проводиться на різних рівнях та напрямках, стосовно відмінних контингентів неповнолітніх і молоді й окреслюється значним діапазоном загально-виховних, профілактичних, а також спеціальних каральних заходів. За цільовою спрямованістю вони мають запобігати їх протиправним діям, припиняти, а також не допускати можливість рецидиву.

Насамперед, ці заходи здійснюються щодо основних сфер виховання неповнолітніх за допомогою специфічних засобів, характерних для органів, які беруть участь у цій діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Чималим внеском у дослідженні та вивченні злочинності серед неповнолітніх та заходів запобігання стали праці таких вчених як: О. М. Бандурка, В. В. Василевич, Д. Л. Виговський, В. В. Голина, О. М. Джу́жа, Н. П. Дубініна, В. І. Женунтій, Р. І. Ісаков, Т. Л. Кальченко, І. І. Карпець, О. Г. Колб, І. С. Кон, С. М. Корецький, М. М. Корчовий, В. М. Кудрявцева, Н. Ф. Кузнецова, І. І. Лановенко, П. П. Михайленко, О. С. Михайлова, А. Й. Міллер, Г. М. Мінковський, В. Ф. Мороз, Г. В. Осипов, Т. Г. Перепелиця, Н. М. Пісоцької, Г. О. Пономаренко, О. Р. Рагінова, Ф. М. Решетнікова, А. Б. Романюк, О. Б. Сахаров, Н. О. Сущенко, Д. М. Тичина, О. М. Хархан, Н. В. Шость, Н. В. Яницької та ін.

Мета дослідження полягає у тому, щоб на основі аналізу чинного законодавства України та відповідних під-

законних нормативно-правових актів, узагальнення практики їх реалізації, сформувати механізм запобігання та попередження злочинності неповнолітніх.

Результати.

Злочинність неповнолітніх є однією з нагальних кримінологічних проблем, яка відтворює основні тенденції злочинності у країні, є індикатором морального здоров'я населення та дає змогу спрогнозувати основні перспективи та можливі способи розвитку злочинних проявів на майбутнє.

Насамперед, такий вид злочинності досить специфічний: з одного боку, він входить у безкрає поле дитячої делінквентності, а з другого – переростає у злочинність молоді та загальнокримінальну злочинність.

Отже, стан злочинності неповнолітніх багато в чому залежить від якості боротьби з нею всіх суб'єктів профілактики злочинів. Тому у подібних за багатьма показниками регіонах можуть бути чималі розбіжності у рівні такої злочинності. У злочинності різних груп неповнолітніх теж є певні відмінності.

Заходів щодо попередження насильницькій злочинності неповнолітніх дуже небагато. Потрібними є стратегічні напрямки кримінологічної профілактики, які мали б не терміновий, а довготривалий спеціальний характер для суб'єктів, що безпосередньо відповідали б за запобігання злочинності неповнолітніх.

На сьогоднішній день запроваджувати заходи кримінологічної профілактики мають право підрозділи, які здійснюють безпосередній контакт з неповнолітніми, схильними до вчинення правопорушень, або їх оточенням та надання допомоги,

реалізування заходів усіх різновидів кримінологічної профілактики щодо конкретних осіб, а не здійснення загальних заходів.

Ці різновиди кримінологічної профілактики направлені на те, щоб, відповідно:

- оздоровити середовище і надати допомогу неповнолітнім;
- не допустити переходу на злочинний шлях і забезпечити виправлення осіб із вже значним ступенем дезадаптації, які вчиняють правопорушення незлочинного характеру;
- перешкодити переходу на злочинний напрям і створити умови для виправлення осіб, які постійно вчиняють такі правопорушення, характер і інтенсивність яких свідчать про вірогідність вчинення злочину у найближчому майбутньому;
- запобігти рецидивам злочинів неповнолітніх, які вже вчинили умисний злочин [1, с. 85–88].

Сьогодні є наявним дефіцит підліткових і юнацьких програм, що є поширеними серед молоді. Так, за результатами опитування, проведеного соціологами, інтерес до дитячих і молодіжних передач виявляють тільки 15 % підлітків, тоді як до кримінальної хроніки – 58 % респондентів.

Така ситуація призводить до блокування дитячого мистецтва і дитячої культури, наслідком чого, на думку багатьох вчених, може стати культурна маргінальність. Функція соціалізації, яку виконують ЗМІ, полягає, в першу чергу, в тому, що телеекран може бути своєрідним і досить ефективним популяризатором національної культури, запропоновуючи глядачеві цікаве і барвисте «занурення» у традиції, казки, фольклор, культуру країни. Через відеокультуру впроваджують цінності й моделі поведінки,

що є санкціонованими чи не санкціонованими населенням, здійснюється взаємний вплив структур відео-культури й домінуючих цінностей молодіжного середовища [2, с. 89–90].

Заключна проблема підліткового віку – проблема формування власної думки. Тому реальним способом зниження ефектів від негативного впливу екранного насильства, може стати впровадження у систему освіти інформації про способи та техніку створення кіно й телепередач, яка допоможе сформувати у підлітків і дітей нечутливість до маніпуляцій.

Основними напрямками відвернення насильницької злочинності неповнолітніх можуть бути такі:

- втручання у кризові ситуації. В основу цього запобіжного комплексу можуть бути покладені заходи декриміналізації сімейного неблагополуччя, протидії криміногенним ситуаціям, відведення антисуспільної активності криміногенної і агресивної частини неповнолітніх, ресоціалізація та адаптація, кримінально-правового утримання під страхом притягнення до кримінальної відповідальності і покарання, деалкоголізація підлітків тощо.

Втручання в кризові ситуації допускає нейтралізацію і вирішення міжгрупових, сімейних, міжособистісних напружених відносин чи конфліктів або матеріальних кризових ситуацій за допомогою набору соціальних способів діяльності суб'єктів запобігання злочинності неповнолітніх. Назвемо орієнтовне коло можливих запобіжних заходів.

- здійснення постійного моніторингу, соціального контролю за обстановкою у сімейній сфері, поведінкою

неформальної підліткової групи шляхом знаходження мотивів криміногенної поведінки, постановки на профілактичний облік конфліктуючих підлітків і розробки точних організаційно-управлінських, педагогічних, психологічних, психіатричних, правових засобів їх усунення або послаблення ступеня конфліктної напруги.

- використання заходів щодо посилення роботи з виявлення осіб, які підштовхують неповнолітніх до жебракування, пияцтва, наркоманії, проституції, злочинної діяльності та забезпечити притягнення цих осіб у встановленому порядку до відповідальності.
- створення Служби соціальної реабілітації, яка відповідала б за надання соціально-психологічної допомоги і нагляд за особами, що звільнилися з установ виконання покарань, і тими, які відбувають або відбули покарання, що не зв'язані з позбавленням волі, чи були звільнені від відбування покарання з випробуванням.
- ефективність діяльності із соціальної реабілітації значною мірою залежить від толерантного ставлення оточуючих до неповнолітніх, які відбувають покарання, не зв'язане з позбавленням волі, чи відбули покарання у містах позбавлення волі.
- відродження активної протидії поведінці осіб, які погрожують фізичною розправою у школі, на вулиці, дискотеках тощо.
- виявлення та облік неповнолітніх правопорушників з психічними аномаліями в межах осудності.

На даний час в Україні існує негативна тенденція – зростання кількості психічно хворих осіб та осіб

із психічними аномаліями. Проведені нами дослідження, про що вже йшлося, свідчать про те, що у цьому випадку уразливим контингентом в Україні, у першу чергу, є підлітки, а також про суттєвий зв'язок насильницької злочинності з їх психічними аномаліями в межах осудності, які є її умовами, хоча і не завжди безпосередніми [3, с. 107–110].

Сучасний стан фізичної незахищеності особи постійно потребує надійного її захисту і на тій стадії, коли злочинна поведінка почала вже реалізовуватися і «фізично» матеріалізується як підготовка до вчинення злочину або замаху на його вчинення. Захист особи повинен здійснюватися не тільки від суб'єктів припинення злочинів, але ж і від цієї особи.

У ст. 36 КК України – необхідна оборона – зазначається, що кожна особа має право на необхідну оборону незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади. Необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. Залежно від характеру здійсненого посягання розрізняють такі види заходів припинення насильницьких злочинів проти життя та здоров'я особи:

1. Організаційно-превентивний напрям припинення насильницьких злочинів.

2. Спонукальний напрям припинення насильницьких злочинів об'єднує різні заходи спонукування підлітків, які готуються до скоєння злочину, добровільної відмови від продовження злочинної поведінки.
3. Активна протидія розвитку злочинної діяльності і виникненню більш тяжких її наслідків. Цей напрям запобіжної роботи охоплює групу відмінних заходів, зокрема: постійний і ефективний контроль за підлітками, які реально можуть вчинити насильницькі злочини з огляду на їх повсякденну поведінку; контакт правоохоронних органів з медичними установами з метою своєчасної ізоляції психічно хворих підлітків з агресивною поведінкою; негайне здійснення заходів до забезпечення безпеки осіб, на життя й здоров'я яких готується замах; своєчасне запобігання груповим бійкам, знущанням над молодшими підлітками, літніми особами, іншим антисуспільним проявам; послідовна і рішуча боротьба із всіма видами хуліганства; оперативне припинення злочину [4, с. 217–219].

Висновки і перспективи.

При розгляді злочинності осіб віком від 14 до 18 років важливо аналізувати специфіку впливу на цей контингент загальносоціальних причин та умов, які зумовлюють злочинність неповнолітніх.

На цій підставі, на нашу думку, можна створити запобіжні заходи на загальносоціальному рівні. У кримінологічній літературі до загальносоціальних причин та умов злочинності відносять протиріччя у соціально-економічній, психологічній та інших сферах життя держави.

Злочинність неповнолітніх – це чутливий індикатор, що реагує на всі позитивні та негативні зміни як у державі, так і у суспільстві. Як свідчать дослідження, неповнолітні звертають увагу на позитивні зміни більш чуйно, і це знижує число правопорушників та злочинів.

Злочинність неповнолітніх завжди привертає більшу увагу суспільства. Це цілком закономірно, оскільки юне покоління є природним резервом соціального розвитку. Порушення кримінального закону особами молодого віку є підставою для прогнозу розвитку рецидивної злочинності.

Під час дальшої розбудови системи профілактики злочинів серед неповнолітніх слід враховувати попередній позитивний досвід і разом з тим нові вимоги.

Насамперед, було б корисно відновити роботу громадських вихователів, які б здійснювали профілактичний вплив на кожного конкретного підлітка, широко залучити до участі у запобіганні злочинам серед неповнолітніх громадськість шляхом створення добровільних громадських формувань за місцем проживання, навчання і роботи підлітків, а також органи місцевого самоврядування, трудові колективи підприємств, установ, організацій тощо.

Отже, така ситуація не відповідає загальним принципам кримінального права – справедливості та рівності. Безумовно, кардинально вирішувати цю проблему необхідно шляхом внесення змін до КК України, насамперед шляхом прийняття таких норм Загальної частини, які б передбачали заміну тих видів покарань, застосування яких стосовно неповнолітніх не є можливим, покараннями інших видів з певного розрахунку.

Перспективами у даному напрямі слід вважати саме здійснення пропозицій до проектів цих кримінально-правих норм, які повинні зайняти своє місце в інституті призначення покарання.

Отже, створення надійної та ефективної системи запобігання та попередження злочинам серед неповнолітніх дає змогу вирішити чимало суспільних проблем і насамперед забезпечить зниження злочинності у майбутньому та зміцнення правопорядку в загальному у державі.

Список використаних джерел

1. Голіна В. В., Ємельянов В. П., Петрюк П. Т. Проблеми призначення покарання за злочини, вчинені неповнолітніми з психічними аномаліями. Держава та регіони. 2005. № 1. С. 84–90.
2. Бурдін В. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні. Київ: Атіка, 2004. 240 с.

3. Піщенко Г. Віктимологічні аспекти негативних соціальних явищ, пов'язаних зі злочинністю. Право України. 2006. № 5. С. 107–110.

References

1. Holina, V. V., Yemelianov, V. P., Petriuk, P. T. (2005). Problemy pryznachennia pokarannia za zlochyyny, vchyneni nepovnolitnimy z psykichnymy anomaliiamy [Problems of the punishment for crimes committed by minors with mental anomalies]. Derzhava ta rehiony, 1, 84–90.
2. Burdin, V. (2004). Osoblyvosti kryminalnoi vidpovidalnosti nepovnolitnikh v Ukraini [Features of juvenile criminal responsibility in Ukraine]. Kyiv: Atika, 240.
3. Pishchenko, H. (2006). Viktymolohichni aspekty nehatyvnykh sotsialnykh yavlyshch, poviazanykh zi zlochynnistiu [Victimological aspects of negative social phenomena related to criminality]. Pravo Ukrainy, 5, 107–110.

L. V. Hbur (2019). The actual problems of prevention of smokers crime. Law. Human. Environment, 10(2): 164–169, <https://doi.org/10.31548/law2019.02.021>.

Summary. Considering the problems of juvenile delinquency in Ukraine, it should be noted that it is part of general crime in society and develops under the influence of the same factors as crime in general. But there are certain properties that affect its criminological indicators: state, dynamics and level of crime.

Therefore, the creation of a reliable and effective system for the prevention of crimes among minors will enable to solve many social problems and ensure reduction of crime in the future and strengthening of law and order in general in the state.

Keywords: juvenile delinquency, crime prevention, violent crime, preventive measures, negative influence, offenders, punishment

ЗМІСТ

Теорія та філософія права. Історія права та держави

До питання про структуру правової культури

Vira Kachur.....6-12

Власність як міждисциплінарна категорія

Yaroslav Hromovyi.....13-25

Аграрне право, земельне право, екологічне право

Аграрно-правова природа актів Президента України

Volodymyr Ermolenko.....26-36

Щодо окремих питань законодавчого забезпечення сучасного сільськогосподарського виробництва

Tetiana Kurman.....37-44

Соціальна діяльність агрохолдингів: правові аспекти

Ruslan Gutsol.....45-53

Поняття екологічної інформації: проблеми законодавчого тлумачення

Olena Artemenko.....54-59

Еколого-правове регулювання використання ґрунтів

Nataliia Havrysh.....60-65

Міжгалузеві зв'язки системи природоресурсного права

Maryna Deineha.....66-71

Гене́за законодавства про охорону довкілля у містах (до проголошення незалежності України)

Oleg Tkachenko.....72-81

Гене́за міжнародно-правового регулювання обліку об'єктів і речовин, що шкідливо впливають на стан навколишнього природного середовища

Yevhen Shchychlov.....82-90

Правове регулювання використання земель індустріальних парків

Olha Kulynych, Anastasiia Hrybova.....91-98

Питання визначення змісту права комунальної власності на землю

Liudmyla Kiziun.....99-104

Правове регулювання мораторію на продаж земель в Україні

Olena Kres.....105-112

Загальна характеристика правового режиму земель під сміттєзвалищами

Ivan Siryi.....113-119

Цивільне право та цивільний процес

Міжнародний досвід правового регулювання управління житловим фондом

Inna Horislavska.....120-125

Господарське право. Господарсько-процесуальне право

Поняття та правові ознаки індустріальних парків

Olga Kulynych.....126-132

Трудове право. Право соціального забезпечення

Проблеми соціального захисту та безпеки внутрішньо переміщених осіб

Larysa Knyazka, Serhii Diachenko.....133-141

Адміністративне право і процес

Суб'єкти публічної адміністрації як учасники адміністративних правовідносин

Oleksandr Svitlychnyi.....142-148

Адміністративно-правовий статус апеляційних судів в Україні: аналіз його елементів

Olena Uliutina.....149-156

Законодавча невизначеність поняття "промислові відходи": ризики та шляхи подолання

Olena Karnaukh.....157-163

Кримінальне право та кримінальний процес

Актуальні проблеми попередження та запобігання злочинів неповнолітніх

Liusia Hbur.....164-169